

ΜΕΤΑΚΙΝΟΥΜΕΝΟΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΙ ΚΑΙ ΧΕΙΡΑΦΕΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Βασιλική Μακρυγιάννη

Υποψήφια Διδάκτορας, Τομέας Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής
Ανάπτυξης, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πολυτεχνική Σχολή, ΑΠΘ
E-mail : makrygianniv@arch.auth.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι σύγχρονες μητροπόλεις δεν είναι μόνο τόποι αναφοράς της παγκόσμιας οικονομικής και πολιτικής εξουσίας, όπως αναφέρουν αρκετοί μελετητές (Beavertock, Smith, Taylor) αλλά και χώροι συνάντησης ανθρώπων από όλα σχεδόν τα μέρη του κόσμου. Αν σταθούμε στη θεώρηση του χώρου από τον Lefebvre (και) ως παράγωγο της βιωμένης καθημερινής εμπειρίας του από τα υποκείμενα, τότε, αυτές οι πόλεις οφείλουν την δημιουργία τους στην ταυτόχρονη παρουσία υποκειμένων από διαφορετικά μέρη του πλανήτη. Η Αθήνα σήμερα, βαθύτατα επηρεασμένη από την τρέχουσα οικονομική και κοινωνική κρίση, αλλάζει ριζικά μέσα από την εγκατάσταση αλλά και το πέρασμα εκατομμυρίων ανθρώπων.

Οι πληθυσμοί αυτοί, εκτός από το να εντάσσονται σε ένα 'καθεστώς εξαίρεσης' φυλακισμένοι σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, όπως επισημαίνει ο Agamben, συχνά καταφέρνουν να παράγουν νέους χώρους, τις δικές τους ετεροτοπίες, στον αστικό ιστό. Επιτελώντας την καθημερινή ζωή συχνά δρουν ως απορρυθμιστές της κυρίαρχης εικόνας της πόλης, αμφισβητούν έμπρακτα θεσμοθετημένα όρια και σύνορα και, σύμφωνα με το Σταυρίδη, παράγουν χώρους αντίστασης και χειραφέτησης. Την ίδια στιγμή οι γειτονίες, διαμορφωμένες από ταξικές, εθνοτικές και έμφυλες σχέσεις λειτουργούν ως σύνδεσμοι τοπικών και υπερτοπικών δικτύων στις νέες πόλεις.

Προσεγγίζοντας κριτικά διχοτομημένους χώρους, εκτοπισμένα υποκείμενα, και δίπολα όπως ανάπλαση-γκέτο, αποκλεισμός-ενσωμάτωση, η παρούσα εργασία θα επιχειρήσει να φωτίσει δυναμικές συνύπαρξης στον αστικό ιστό. Αναδεικνύοντας τη σημασία χώρων παράγωγων όχι του φόβου αλλά της αντίστασης, θα εστιάσει σε χωρικές πρακτικές χειραφέτησης που προκύπτουν από συναντήσεις και συγκρούσεις των νέων κατοίκων της πόλης. Μέσα από τις διαφορετικές κλίμακες θα εξεταστούν καθημερινές πρακτικές σε τοπικό επίπεδο που επηρεάζουν διάφορα σημεία της πόλης και διαμορφώνουν μια συνθήκη που έρχεται σε σύγκρουση με τις πολιτικές της κυριαρχίας.

Λέξεις κλειδιά: κρίση, Αθήνα, μετανάστες, καθημερινή ζωή, χώροι αντίστασης

1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στα τέλη της δεκαετίας του 90 άρχισε να γίνεται αρκετά διάσημη η λίστα κατάταξης για τις «παγκόσμιες πόλεις» (global cities), του Loughborough University. Η λίστα αφορούσε την αξιολόγηση με βάση τον ρόλο που ασκούν οι πόλεις στον έλεγχο και την οργάνωση της παγκόσμιας οικονομίας. Την ίδια στιγμή, περίπου 150 εκατομμύρια άνθρωποι (IOM, 2000) μόνοι ή σε ομάδες μετακινούνταν στον πλανήτη εξαιτίας περιβαλλοντικών, πολιτικών και οικονομικών συνθηκών. Στην Ελλάδα, η πρωτεύουσα

της χώρας Αθήνα, μετά τη δεκαετία της ευμάρειας του 90 ετοιμαζόταν πυρετωδώς να υποδεχτεί τους Ολυμπιακούς αγώνες και διαπραγματευόταν την θέση της στον παραπάνω χάρτη κατάταξης. Την ίδια στιγμή στην πόλη έφταναν χιλιάδες μετανάστες. Ελάχιστοι από τους παλιούς ή τους νέους κατοίκους φανταζόντουσαν τη συνθήκη στην οποία θα βρισκόταν η χώρα και η πόλη λίγα χρόνια αργότερα. Η Αθήνα σήμερα, μια πόλη στο επίκεντρο της κρίσης, κατοικείται από πάνω από ένα εκατομμύριο ανθρώπους εκ των οποίων περίπου το 20% προέρχονται από διαφορετικά μέρη του κόσμου (ΕΛΣΤΑΤ 2013). Οι πληθυσμοί αυτοί διαμόρφωσαν και διαμορφώνουν ενεργά την πόλη του 21^{ου} αιώνα, αναμετρώντας με τον κρίση και συχνά παράγουν χώρους χειραφέτησης, αντιστεκόμενοι και αντιστεκόμενες στον φόβο που γεννά η νέα οικονομική συνθήκη.

2.«ΠΑΓΚΟΣΜΙΕΣ ΠΟΛΕΙΣ»-ΠΟΛΕΙΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ

Η ανάδυση των «παγκόσμιων πόλεων» (global cities) ως κέντρων παγκόσμιου επιχειρηματικού και χρηματιστηριακού ελέγχου (Sassen 2001, Taylor 2004), στηρίχθηκε σε ένα συγκεντρωτικό και ομογενοποιητικό μοντέλο ανάλυσης του χώρου τοποθετώντας την οικονομική διάσταση στο κέντρο της σκέψης. Η κατάταξη των πόλεων με βάση τη σπουδαιότητά τους στο παγκόσμιο οικονομικό χάρτη τροφοδότησε τον ανταγωνισμό μεταξύ τους, ενώ αφορούσε κυρίως μητροπόλεις του δυτικού κόσμου.

Αρκετοί αναλυτές άσκησαν κριτική στην παραπάνω προσέγγιση (Amin και Graham 1997, Robinson 2006, Massey 2007,). Όπως σημειώνει η Robinson «η στόχευση της μετατροπής μιας πόλης σε «παγκόσμια» (...) μπορεί και να σημαίνει την καταστροφή της» (Robinson, 2006:220). Οι Amin και Graham αμφισβητούν την τάση να λαμβάνονται ορισμένα αστικά πλαίσια (όπως «global» ή «creative») ως παραδείγματα της γενικότερης αλλαγής, καθώς οι πόλεις αποτελούν όλο και περισσότερο σημεία συνάντησης πολλαπλών δικτύων της οικονομικής ζωής, ενώ, οι Gibson- Graham υποστηρίζουν πως «οι ρητορείες για την παγκοσμιοποίηση αναπαριστούν τις τοπικότητες ως οικονομικά εξαρτημένες, ως παθητικούς δέκτες των συνεπειών οικονομικών δυνάμεων που μοιάζουν αναπόφευκτες» (Gibson-Graham, 2003:54). Επιπλέον η Massey μας καλεί να σκεφτούμε πέρα από τέτοια «ηγεμονικά γεωγραφικά φαντασιακά» καθώς, όπως επισημαίνει, «αφορούν μια κατανόηση του χώρου (στην πραγματικότητα τη μετατροπή του χώρου σε χρόνο και της γεωγραφίας σε ιστορία) που αρνείται την συγχρονικότητα, καθιστούν αδύνατη τη θεώρηση του «διαφορετικού» και τονίζουν το αναπόφευκτο της συνθήκης της παγκοσμιοποίησης» (Massey 2007:23) και προσθέτει πως «ο χαρακτηρισμός των πόλεων ως «παγκόσμιων» είναι μια στρατηγική(...) όπου η πόλη ορίζεται από την ελίτ της και υπόλοιποι στέλνονται στην αφάνεια» (Massey 2007:216).

Οι αφηγήσεις για τις παγκόσμιες πόλεις ακολουθούν ένα ιεραρχικό μοντέλο ανάλυσης, συχνά εκτός ιστορικού πλαισίου, αγνοώντας τις περισσότερες φορές αναλυτικές κατηγορίες όπως το φύλο τη φυλή ή την τάξη και συνεπώς σημαντικές πτυχές της καθημερινής ζωής και της διαμόρφωσης του αστικού χώρου. Επιπλέον, αφήνουν έξω άλλες πτυχές του χώρου της πόλης όπως πεδία αντίστασης και χειραφέτησης που έρχονται σε σύγκρουση με το σημερινό κυρίαρχο οικονομικό μοντέλο. Στη σημερινή συγκυρία της κρίσης έχει ιδιαίτερη σημασία να σταθούμε κριτικά σε τέτοια μοντέλα προσέγγισης του αστικού χώρου με σκοπό όχι μόνο να αναγνώσουμε αιτίες της σημερινής συνθήκης αλλά και να φανταστούμε πιθανές ρήξεις με αυτή.

Αρκετά χρόνια πριν την ανάδυση των σύγχρονων «παγκόσμιων πόλεων» ο Lefebvre ξεκίνησε να υποστηρίζει πως ο αστικός χώρος παράγεται τόσο υλικά όσο και εννοιολογικά μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις και τον τρόπο που φανταζόμαστε και βιώνουμε το περιβάλλον. Ενάντια στην πρότερη μονοδιάστατη θεώρηση του χώρου ως υλικού προϊόντος εισάγει στην ανάλυσή του τον τριαλεκτικό χαρακτήρα του χώρου και τον συλλαμβάνει ως φυσικό, νοητό και κοινωνικό. Η ανάλυση του χώρου μέσα και από την εισαγωγή της διαλεκτικής σκέψης συνιστά ένα χρήσιμο εργαλείο για την προσέγγιση της πόλης. Επιπλέον, χρησιμοποιώντας αυτά τα αναλυτικά εργαλεία ο Lefebvre εισάγει την έννοια της «καθημερινής ζωής» ως βασικό μέσο παραγωγής της πόλης. Κατ' αυτό τον τρόπο, η πόλη, ως το συλλογικό έργο εκατομμυρίων ανθρώπων, γίνεται αντιληπτή μέσω και των πέντε αισθήσεων σε ένα διαδραστικό πια αστικό χώρο, ενώ μπορεί να ειπωθεί ως τόπος συνάντησης, (Sennet) εξαίρεσης (Agamben), ρευστότητας (Bauman), ως ένα περιβάλλον διαμορφωμένο μέσα από ταξικές, φυλετικές και έμφυλες προϋποθέσεις. Συνεπώς, οι σημερινές πόλεις δεν είναι αυθύπαρκτες ούτε ανιστορικές αλλά διαμορφώνονται από το πέρασμα και την επιτέλεση της καθημερινής ζωής εκατομμυρίων ανθρώπων και συγκροτούνται μέσω της κατοίκησης της μετακίνησης και πλήθους χειραφετικών διαδικασιών και συγκρούσεων.

Ακόμη, για να τεθεί το ερώτημα της πόλης συχνά απαιτείται η παρουσία ενός «ξένου» Οι «ξένοι» εγκαθίστανται ή περνούν, όχι απλώς πάνω από το έδαφος της πόλης, αλλά από τον χώρο στο σύνολό του, τον οποίο και διαμορφώνουν. Η ανθρώπινη γεωγραφική μετακίνηση, η μετανάστευση, ορίζεται ως συνθήκη τόσο από την παγκοσμιοποίηση της εργασίας όσο και από δεσμούς με έθνη, κράτη και δομημένες ταυτότητες. Η εθνική και πολιτισμική ταυτότητα συχνά εμφανίζεται ως μία φυσική πραγματικότητα που οργανώνει την δημόσια ζωή και τις σχέσεις των ανθρώπων. Ως συνέπεια η σχέση των νεοαφιχθέντων πληθυσμών με την πόλη συχνά ορίζεται από το δίπολο της ενσωμάτωσης-αποκλεισμού, το οποίο και προϋποθέτει έναν στατικό ή /και ομοιογενή υποδοχέα, όπως για παράδειγμα το έθνος- κράτος. Ωστόσο, απέναντι σε τέτοιες θεωρήσεις η παραπάνω σχέση (πόλης και πολίτη) μπορεί να προσδιοριστεί μέσω του κατοικείν, καθώς, όπως επισημαίνει ο Lefebvre «αυτοί που επιτελούν την καθημερινότητά τους στην πόλη, με το να ζουν και να παράγουν χώρο, είναι αυτοί που έχουν νόμιμο δικαίωμα στην πόλη» (Lefebvre 1968). Συχνά η ιδιότητα του μετανάστη, η κατάσταση δηλαδή μετακίνησης στην οποία βρίσκεται ή έχει βρεθεί, εμφανίζεται ταυτόσημη μιας συνθήκης ανομίας. Ακολούθως, η ταυτότητα του ορίζεται και οικοδομείται με βάση των αποκλεισμό και την εξαίρεση. Ο τρόπος όμως με τον οποίο προσεγγίζουμε την κάθε κατηγορία έχει άμεσο αντίκτυπο στους χώρους που αυτή σηματοδοτεί, για παράδειγμα, όσο διαβάζουμε καταπιεσμένους μετανάστες τόσο θα βλέπουμε χώρους άμυνας και όσο διαβάζουμε αντιστεκόμενα υποκείμενα, αντίστοιχους χώρους χειραφέτησης θα αντιλαμβανόμαστε στην πόλη.

3. ΧΕΙΡΑΦΕΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΧΩΡΟΙ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

3.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Από το 2008 η Αθήνα, μια πόλη στο επίκεντρο της οικονομικής κρίσης, διαμορφώνεται σύμφωνα με τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές που επιβάλλονται στην

ελληνική κοινωνία. Αλλαγές στην εργασία, την εκπαίδευση και τη φορολογία που συντελούνται σε ένα καθεστώς εξαίρεσης έχουν αλλάξει ριζικά την καθημερινή ζωή των κατοίκων οδηγώντας στη φτωχοποίηση ένα μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού της πόλης. Η «ανθρωπιστική κρίση» που συμβαίνει στην Αθήνα βαθαίνει καθώς, εκτός από τους συνήθεις πρώτους αποδέκτες της (άνεργοι, άστεγοι, τοξικομανείς,) ευρύτερα κομμάτια πληθυσμού ζουν πλέον σε συνθήκες μιας «νέας φτώχειας» καθώς οι περικοπές σε εισοδήματα και κοινωνικές παροχές συμπιέζουν τα πλατιά μεσαία στρώματα που λίγα χρόνια πριν βίωναν μέρες πλασματικής- ευημερίας και αφθονίας (encounter Athens 2013). Η υποβάθμιση της ζωής σημαντικού μέρους του πληθυσμού της πόλης, εντείνεται από την κατάρρευση των κοινωνικών υποδομών, την ανεργία και την κατακόρυφη αύξηση της φορολογίας. Ταυτόχρονα, η συνθήκη της κρίσης συνιστά μια εξαιρετική ευκαιρία για την αναδιανομή του πλούτου και την υπαρπαγή της γης και της δημόσιας και ιδιωτικής περιουσία (Χατζημιχάλης 2013). Βασικοί στόχοι για την πόλη της Αθήνας όπως έχουν εκφραστεί, εν μέσω κρίσης, από διάφορους κρατικούς και δημοτικούς φορείς (Καμίνης 2010, 2013) είναι, μεταξύ άλλων, η ανακατάληψη (από τους μετανάστες) του κέντρου της πόλης, η διευκόλυνση ιδιωτικών επενδύσεων μέσω «fast track» ρυθμίσεων και ο έλεγχος του δημόσιου χώρου. Την ίδια στιγμή, το πέρασμα αλλά και η εγκατάσταση μεταναστευτικών πληθυσμών στην Αθήνα δημιούργησε νέες χωρικές η οποίες δεν αφορούν μόνο σε γκετοποιημένους χώρους. Όπως επισημαίνεται, «παρά τον εντοπισμό μικρο-συγκεντρώσεων, στην πόλη παρατηρείται υψηλή ανάμειξη «ντόπιων» και μεταναστών, τουλάχιστον συγκριτικά με άλλες ευρωπαϊκές πόλεις».(Μπαλαμπανιδής 2013) Μέσα λοιπόν από τους «ξένους» της Αθήνας και τις χωρικές πρακτικές οικειοποίησης της πόλης τίθεται για ακόμη μια φορά το ερώτημα της κρίσης και των χώρων φόβου αλλά και αντίστασης που αυτή κυοφορεί.

3.2 ΧΕΙΡΑΦΕΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΧΩΡΟΙ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

Η αυτονόητη, για αρκετούς, επιτέλεση της καθημερινής ζωής στην πόλη συνιστά για τους νέους κατοίκους όχι μόνο πράξη διεκδίκησης εδάφους αλλά και προσπάθεια χειραφέτησης από τους ήδη διαμορφωμένους χώρους του αποκλεισμού και του φόβου. Οι γεωγραφίες της μετανάστευσης δεν αφορούν μόνο χώρους απαγόρευσης, άμυνας και γκετοποίησης αλλά και χώρους καινοτομίας, δημιουργίας και αντίστασης. Μέσα από τα επόμενα παραδείγματα θα φωτιστούν αμφισβητήσεις των ορίων και ρωγμές σε παγιωμένους χώρους και ταυτότητες. Κοινό τους στοιχείο η συλλογική επιτέλεση αντιστάσεων και χειραφετικών πρακτικών στο δημόσιο χώρο.

Τον Μάιο του 2009, στον απόηχο της εξέγερσης του Δεκέμβρη του 2008, με αφορμή το σκίσιμο σελίδων από το Κοράνι από έναν άντρα της ελληνικής αστυνομίας κατά τη διάρκεια «επιχείρησης σκούπας» στο κέντρο της πόλης, δύο πολυπληθείς διαδηλώσεις γίνονται στην Αθήνα. Οι διαδηλωτές, στη συντριπτική τους πλειοψηφία άντρες, μετανάστες, συγκεντρώθηκαν στην Ομόνοια και κατευθύνθηκαν στη πλατεία Συντάγματος, ενώ κατά τη διάρκεια της πορείας (και μετά το τέλος) σημειώθηκαν αρκετοί ξυλοδαρμοί διαδηλωτών από την αστυνομία που απαντήθηκαν με πετροπόλεμο και συγκρούσεις σώμα με σώμα. Το σημείο συγκέντρωσης, η πλατεία Ομονοίας, δεν επιλέχθηκε μόνο ως ένα από τα κεντρικότερα σημεία της πόλης και αφητηρία αρκετών διαδηλώσεων, αλλά και ως πλατεία της γειτονιάς αρκετών μεταναστών-κατοίκων της

ευρύτερης περιοχής και βέβαια ως τόπος αναφοράς των επιχειρήσεων καταστολής του ελληνικού κράτους. Για αρκετούς η Ομόνοια είναι ενταγμένη στην καθημερινότητα τους (όπως παρόμοια συνέβαινε για πολλούς Έλληνες εσωτερικούς μετανάστες των δεκαετιών 50 και 60) γι αυτό και δεν είναι η πρώτη φορά που χρησιμοποιείται ως χώρος συγκέντρωσης (πανηγυρισμοί Αλβανών μεταναστών για τη νίκη της ομάδας τους, 2004, Δεκέμβρης 2008). Το σημείο κατάληξης, η Βουλή και η πλατεία Συντάγματος λειτούργησαν ακόμη μια φορά συμβολικά ως σημεία διαλόγου αλλά και σύγκρουσης με το ελληνικό κράτος. Οι μετανάστες οικειοποιήθηκαν τους ίδιους χώρους-σύμβολα που χρησιμοποιούν οι ιθαγενείς Αθηναίοι, και δημιούργησαν τις δικές τους στιγμές αντίστασης στους πιο κεντρικούς δρόμους της Αθήνας.

Περίπου ένα χρόνο αργότερα, το Νοέμβρη του 2010 με αφορμή το «Κουρμπάν Μπαϊράμι» οργανώθηκε μια δημόσια προσευχή στα Προπύλαια με πρωτοβουλία της Μουσουλμανικής Ένωσης Ελλάδας. Εκείνη τη μέρα εκτιμάται πως τουλάχιστον είκοσι χιλιάδες μουσουλμάνοι συγκεντρώθηκαν, ως επί το πλείστον σε ανοικτούς χώρους. Παρότι τα προηγούμενα χρόνια για τον ίδιο λόγο επιλέγονταν κλειστοί μεγάλοι χώροι (όπως το Ολυμπιακό στάδιο) αυτή τη φορά η προσευχή τελέστηκε σε ανοιχτούς δημόσιους χώρους, σηματοδοτώντας και μια ταυτόχρονη διαμαρτυρία για την μη ανέγερση τζαμιού στην πόλη. Οι Μουσουλμάνοι άντρες συγκεντρώθηκαν με σκοπό να ασκήσουν θρησκευτική λατρεία σε έναν αρκετά «φορτισμένο» δημόσιο χώρο της πόλης, συνδεδεμένο με την εκκίνηση αρκετών εκδηλώσεων διαμαρτυρίας αλλά και ταυτισμένο με την ακαδημαϊκή ελευθερία του «ασύλου». Εκείνη τη μέρα αρκετοί επέλεξαν να βγουν από τα 65 περίπου άτυπα τζαμιά που λειτουργούν στην Αθήνα, ώστε να τελέσουν μια ορατή, δημόσια προσευχή στο αφιλόξενο περιβάλλον μιας Ορθόδοξης Χριστιανικής χώρας. Αξίζει να σημειωθεί πως την ίδια στιγμή, σε μια άλλη πλατεία της πόλης (πλατεία Αττικής) πραγματοποιούνταν συγκέντρωση διαμαρτυρίας «αγανακτισμένων» κατοίκων της περιοχής (ακροδεξιών στην πραγματικότητα) με αφορμή τη δημόσια προσευχή.

Η διεκδίκηση του δημόσιου χώρου ωστόσο δεν συνιστά μόνο σημειακή συμβολική πρακτική αλλά είναι ενταγμένη στην καθημερινότητα αρκετών νεοαφιχθέντων κατοίκων. Οι δρόμοι, τα πεζοδρόμια και οι πλατείες της πόλης αποτελούν τον χώρο εργασίας για μεγάλη μερίδα του μεταναστών που εργάζονται ως μικροπωλητές. Οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί έχουν συχνά στιγματιστεί ως διακινητές λαθραίων προϊόντων και έχουν ταυτιστεί με το λεγόμενο «παραεμπόριο». Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο Δήμαρχος της πόλης Γιώργος Καμίνης στην Επιτροπή Περιβάλλοντος της Βουλής ««Το κέντρο έχει λυγίσει εξαιτίας δύο πραγμάτων: από το παραεμπόριο και από τις πορείες» (Καμίνης 2011). Με πρόσχημα την «πάταξη του παραεμπορίου» οι μικροπωλητές έρχονται αντιμέτωποι στην καθημερινή τους εργασία με ένα ανελέητο κυνηγητό από την αστυνομία και «αγανακτισμένους πολίτες». Απέναντι σε αυτό το καθεστώς φόβου προσέγγισαν χώρους προστατευμένους από το «άσυλο», στα Προπύλαια, στην Ερμού (κοντά στο τμήμα Επικοινωνίας του Πανεπιστημίου) και στο πεζοδρόμιο έξω από την ΑΣΟΕΕ. Στην τελευταία περίπτωση δημιουργήθηκε ένα ισχυρό δίκτυο υποστήριξης από φοιτητές και αλληλέγγυους πολίτες (συνέλευση μεταναστών και αλληλέγγυων ΑΣΣΟΕ). Η αστυνομική παρουσία είναι ιδιαίτερα συχνή έξω από τη σχολή και στοχεύει τόσο στους μικροπωλητές όσο και στην ρήξη του καθεστώτος του «ασύλου». Οι μετανάστες εκεί σε συνεργασία με «ντόπιους» υπερασπίζονται καθημερινά την εργασία και συνεπώς την ύπαρξή τους στην πόλη. Στον χώρο που καταλαμβάνουν έχουν δημιουργήσει μια ζώνη

αντίστασης, σ' ένα δρόμο (οδός Πατησίων) αρκετά σημεία του οποίου έχουν υποβαθμιστεί και μετατραπεί σε χώρο διακίνησης ναρκωτικών.

Τέτοιες κινήσεις διεκδίκησης των χώρων της πόλης δεν συμβαίνουν μόνο σε ανοιχτούς δημόσιους χώρους. Τον Ιανουάριο του 2011, 300 μετανάστες κατέλαβαν ένα χώρο της Νομικής σχολής για να διεξάγουν απεργία πείνας. Μετέστρεψαν το κτίριο σε τόπο αγώνα με σκοπό να γίνουν, μέσω της σταθερής τους παρουσίας και της απεργίας, ορατοί στην πόλη και τους κατοίκους της. Η οικειοποίηση κτιρίων (δημοσίων και μη) είναι μια διαδεδομένη πρακτική καθώς συχνά μεταστρέφουν εγκατελημένα κτίρια σε καταλήψεις στέγης, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση του παλαιού Εφετείου.

Οι παραπάνω περιπτώσεις έχουν, μεταξύ άλλων, το εξής κοινό χαρακτηριστικό : οι συμμετέχοντες στη συντριπτική πλειοψηφία τους ήταν άντρες μετανάστες. Αν και τέτοιες χειραφετικές πρακτικές δεν καταφέρνουν πάντα να απεκδυθούν έμφυλες διακρίσεις και σχέσεις εξουσίας, η οπτική του φύλου δεν είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη σε ότι αφορά διαδικασίες αγώνα και αντίστασης. Η κρίση όμως δεν είναι μόνο οικονομική, έχει έμφυλες ταξικές και φυλετικές προεκτάσεις και χαρακτηρίζεται από υλικότητες που αποτυπώνονται στις έμφυλες σχέσεις. Στο πλαίσιο αυτό, τείνει να κάνει αόρατες και τις παρουσίες γυναικών στο χώρο.

Ωστόσο, κατά το ίδιο χρονικό διάστημα με τις περιπτώσεις που περιγράφηκαν πιο πάνω, όχι πολύ μακριά από τους δρόμους όπου συνελήφθησαν και διαπομπευτήκαν αρκετές γυναίκες, φερόμενες ως οροθετικές το 2012, μια ομάδα, η «ένωση αφρικανών γυναικών» διεκδικούσε και απαιτούσε, μέσα από συλλογικές διαδικασίες, την γυναικεία παρουσία στο δημόσιο χώρο. Το Σεπτέμβριο του 2010 διοργάνωσαν σε συνεργασία με την κίνηση Κατοίκων του 6^{ου} Διαμερίσματος στην πλατεία Αμερικής το Τρίτο Φεστιβάλ Αλληλεγγύης και Πολιτισμού με το χαρακτηριστικό σύνθημα «Μαζί να δώσουμε ζωή στη γειτονιά μας!». Έχοντας να αντιπαρατεθούν με πολλαπλούς αποκλεισμούς, περιχαρακωμένες από την ταυτότητα της γυναίκας μετανάστριας, σε μια -στην πλειοψηφία της- «λευκή πόλη» αλλά και σε μια γειτονιά όπου η παρουσία μη λευκών στο δημόσιο χώρο άρχισε να γίνεται επικίνδυνη μετά την εμφάνιση ναζιστικών ομάδων, κατάφεραν να μεταστρέψουν την πλατεία σε ένα χώρο ανοικτό και προστατευμένο από τις καθημερινές ρατσιστικές επιθέσεις. Συνεχίζοντας την προσπάθεια τους για παρουσία στο δημόσιο χώρο και τις γειτονιές, τον επόμενο χρόνο οργάνωσαν ένα bazaar στην Δημοτική Αγορά Κυψέλης. Εδώ αξίζει να σημειωθεί πως το κτίριο της Αγοράς, κατελήφθη το 2009 από κατοίκους της γειτονιάς και το bazaar της ομάδας έγινε εντός αυτού του πλαισίου. Η ένωση αφρικανών γυναικών έχει σηματοδοτήσει με την παρουσία της πολλαπλές δράσεις αντίστασης και χειραφέτησης στο δημόσιο χώρο, τόσο σε γειτονιές, όσο και σε κεντρικότερα σημεία της πόλης. Οι κινήσεις της ομάδας αμφισβητούν τη θεώρηση των γυναικών ως παθητικούς δέκτες του χώρου, αντίθετα επιβεβαιώνουν την οπτική που τις θέλει ζωντανούς και δραστήριους παραγωγούς χώρων αντίστασης και χειραφέτησης .

Από τα παραπάνω παραδείγματα είναι ευνόητο πως οι νέοι κάτοικοι της πόλης δεν συνιστούν μια ομοιογενή ομάδα. Πολλοί και πολλές από αυτούς μάλιστα δεν είναι καν «νέοι κάτοικοι» αλλά μετρούν αρκετά χρόνια διαμονής στη χώρα. Για τον ορισμό τους, δανείζομαι από τους Χαρντ και Νέγκρι την έννοια του «πλήθους». Μπορούν να ειπωθούν ως το «δημιούργημα της Αυτοκρατορίας αλλά ταυτόχρονα δύναμη αντίστασης και ριζικής επαναστατικής αλλαγής» ή όπως περιγράφει ο Σπινόζα ως «μια πολλαπλότητα που

παρουσιάζεται δημόσια, δρα συλλογικά αλλά δεν μετατρέπεται σε ένα σώμα σε μια ενιαία ενότητα». Αν ανάγουμε αυτή την περιγραφή στους χώρους που αυτοί παράγουν συμπεραίνουμε πως συνιστούν χώρους πολλαπλούς, ενίοτε συλλογικούς αλλά όχι ομογενοποιημένους, δημιουργήματα των σχέσεων εξουσίας αλλά και των δυνάμεων αντίστασης και ριζικής επαναστατικής αλλαγής.

4. ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΜΕΝΟΙ ΧΩΡΟΙ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ: ΠΡΟΣ ΕΝΑ ΝΕΟ ΕΞΠΡΕΣΣΙΟΝΙΣΜΟ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Οι μεγάλες και ομογενοποιητικές αφηγήσεις για την πόλη αρνούνται τις πολλαπλότητες του χώρου και υποβιβάζουν την ιστορία του σε μια μονοδιάστατη γραμμική αφήγηση που δεν αφήνει περιθώρια για εναλλακτικές θεωρήσεις. Αν όμως ριζούμε μια πιο προσεκτική ματιά στο χάρτη, επαναδιαπραγματευθούμε τις κλίμακες του χώρου και προσεγγίσουμε το τοπικό και υπερτοπικό όχι πια ως δίπολο αλλά ως συγχρονικότητα θα συναντήσουμε πιθανότατα αρκετά παραδείγματα που φωτίζουν διαφορετικές πτυχές της καθημερινής ζωής. Όπως αναφέρουν οι Jarvis, Kantor, και Cloke, « Η παράδοξη αλληλοεξάρτηση τοπικού-παγκόσμιου υποδηλώνει πως οι πόλεις είναι εν δυνάμει χειραφετικές και περιοριστικές». (Jarvis H., Kantor P. και Cloke J, 2009:111)

Αν μέσα από μια διαλεκτική ανάγνωση προκύπτει η πόλη και ως πεδίο συγκρούσεων (Lefebvre 1968) τότε μέσα από τη διαλεκτική φόβου και αντίστασης είναι πιθανό να αναδυθούν χώροι χειραφέτησης. Η πορώδης σύνθεση του χώρου επιτρέπει την αμφισβήτηση των ορίων και κυρίως των δομημένων ταυτοτήτων. Για να συμβεί όμως αυτό χρειάζεται να αποσταθεροποιηθούν σχέσεις εξουσίας και έννοιες όπως «παράνομοι», «μυαρές», «λαθραίοι» ή «άνομοι» που γεννούν χώρους εξαίρεσης γκετοποίησης και αποκλεισμού. Μόνο τότε είναι πιθανό να σπάσει το πρότερο χωρικό συμβόλαιο και να διαμορφωθεί εκ νέου η σχέση κατοίκων –πόλης . προωθώντας τη «στάση» και όχι το διωγμό από το χώρο της πόλης.

Ένας νέος εξπρεσιονισμός των σύγχρονων μητροπόλεων γεννιέται εντός της κρίσης. Το ερώτημα που προκύπτει είναι αν οι τάσεις και κατευθύνσεις του θα ακολουθήσουν τις γεωγραφίες της εξουσίας και του φόβου ή της αντίστασης και της χειραφέτησης.

7.ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Agamben G., 2007. *Κατάσταση Εξ αίρεσης*, Πατάκης, Αθήνα.

Amin A., Graham S., 1997. «The Ordinary City», *Transactions of the Institute of British Geographers* 80, σ.247-267

Anthias F., Lazaridis G., 2000. *Gender and migration in southern Europe : women on the move*, Berg, Oxford, New York.

Βαΐου Ντ. (επιστ. Υπεύθ.), 2007. *Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας*, ΕΜΠ – Σχολή Αρχιτεκτόνων, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Αθήνα.

Castles S., Miller M.J., 2003. *The age of migration*, Palgrave Macmillan, New York.

- Δαμά Γ., Αντωνιάδη Κ., 2009. «Ρατσισμός χωρίς ιερό και όσιο», Available from: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=46713> [Accessed 3 September 2013].
- Δεληθανάση Μ., 2011. «Αποφασισμένοι να μείνουν στη βίλα Υπατία οι μετανάστες», Available from: http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_ell_5_09/02/2011_431901 [Accessed 18 September 2013].
- Δουζίνιας Κ., 2011. *Αντίσταση και φιλοσοφία στην κρίση: Πολιτική, ηθική και Στάση Σύνταγμα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- ΕΛΣΤΑΤ, 2013. «Ανακοίνωση δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών του μόνιμου πληθυσμού της χώρας σύμφωνα με την απογραφή πληθυσμού-κατοικιών 2011» Available from: <http://www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE> [Accessed 20 September 2013]
- encounterathens, 2013. «Το κέντρο της Αθήνας σε “κρίση”: συμβολή στην ανάπτυξη ενός κριτικού λόγου» Available from: <http://encounterathens.wordpress.com/2011/02/27/kentro-krish/#more-253> [Accessed 10 June 2013]
- Gibson-Graham, J.K., 2003. «An ethics of the local», *Rethinking Marxism* 15/1, σ.49-74
- Jarvis H., Kantor P., Cloke J., 2009. *Cities and Gender*, Routledge, Oxon, New York.
- Καλυβιώτου Μ., 2010. «Δημόσια προσευχή μουσουλμάνων σε 14 σημεία της Αθήνας», Available from: <http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=581914> [Accessed 20 September 2013].
- Καμίνης Γ., 2010γ. «Συνέντευξη στη Lifo», 13/10/2010, Διαθέσιμο στο: www.lifo.gr [Accessed 30 June 2013]
- Καμίνης Γ., 2011 Ομιλία στην Επιτροπή Περιβάλλοντος της Βουλής (15/3/2011)
- Καμίνης Γ., 2013. «Συντονισμός δράσεων για την αστική παρέμβαση στο κέντρο της Αθήνας», *Ναυτεμπορική*, 4/09/2013, Διαθέσιμο στο: <http://www.naftemporiki.gr/story/693920> [Accessed 3 October 2013]
- Knox P., Pinch S., 2009. *Κοινωνική γεωγραφία των πόλεων*, Σαββάλας, Αθήνα.
- Lefebvre H., 2007. *Δικαίωμα στην πόλη - Χώρος και πολιτική*, Κουκκίδα, Αθήνα.
- Lefebvre H., 2002. *Critique of everyday life. Vol. 2*, Verso, London.
- Lefebvre H., 2005. *The production of space*, Blackwell, Oxford.
- Martin F. (ed.), 2000. «World migration report 2000» Available from: http://publications.iom.int/bookstore/free/WMR_2000_edited.pdf [Accessed 3 September 2013].
- Massey D., 1994. *Space, place, and gender*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Massey D., 2007. *World city*, Polity, Cambridge, Malden.
- Massey D., 2008, *Για το χώρο*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Robinson J., 2006. *Global and world cities: A view from off the map*, In: Neil Brenner, Roger Keil (ed.), *The global cities reader*, Routledge, Oxon, New York, σ. 217-223.
- Sassen S., 2001. *The Global City*, Princeton University Press, Princeton.

Sennett R., 1996. *Flesh and stone: the body and the city in Western civilization*, W.W. Norton, New York.

Σταυρίδης Σ., 2010. *Μετέωροι χώροι της ετερότητας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Συνέλευση των μεταναστών απεργών πείνας, 2011, «Κείμενο Απεργών Μεταναστών, Ιανουάριος 2011» Available from : <http://hungerstrike300.espinblogs.net/page/133/> [Accessed 3 September 2013] Taylor P., 2003. *World City Network*, Routledge, New York.

The Globalization and World Cities (GaWC) Research Network, «World City Relational Data», Available from: <http://www.lboro.ac.uk/gawc/data.html> [Accessed 10 September 2013].

Χατζημιχάλης Κ., 2013. «Η υφαρπαγή της γης στην Ελλάδα της κρίσης» Available from: <http://www.epohi.gr/portal/themata/13870-2013-03-24-19-02-15> [Accessed 25 September 2013].

Η ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ «ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ»: Η ΑΘΗΝΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Βασιλική Μακρυγιάννη¹ και Χαράλαμπος Τσαβδάρου²

1. Υποψήφια Διδάκτωρ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΑΠΘ,
makrygianniv@arch.auth.gr

2. Υποψήφιος Διδάκτωρ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΑΠΘ,
tsavdaroglou@arch.auth.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το 1968 ο Ανρί Λεφέβρ έγραψε το διάσημο βιβλίο «Δικαίωμα στην Πόλη» αναδεικνύοντας τον αστικό χώρο ως τόπο συλλογικής ζωής αλλά και ως πεδίο χειραφέτησης και ανατροπής. Έκτοτε η έννοια «δικαίωμα στην πόλη» αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για αρκετούς μελετητές και ακτιβιστές όπως οι Castells, Harvey, Soja, Marcuse, Mayer, Smith καθώς και σημείο αναφοράς για κοινωνικά κινήματα πόλης και αστικές εξεγέρσεις ανά τον κόσμο. Σήμερα, σαρανταπέντε χρόνια μετά την πρώτη έκδοση του βιβλίου, η παράταξη που διοικεί τον Δήμο της Αθήνας, μιας πρωτεύουσας στο επίκεντρο της κρίσης, φέρει το όνομα «Δικαίωμα στην Πόλη». Παρότι υιοθέτησε αρκετά σημεία της ρητορικής του Λεφέβρ, όπως για παράδειγμα την έννοια της «πόλης-έργου», ισχυριζόμαστε πως από τη στιγμή της εκλογής της εφαρμόζει ένα πολιτικό πρόγραμμα βασισμένο σε μια ιδιαίτερα διαστρεβλωμένη εκδοχή του «δικαιώματος στην πόλη».

Στην εργασία αυτή αρχικά μελετάμε την έννοια του «δικαιώματος στην πόλη» όπως αυτή έχει προταθεί από τον Λεφέβρ και στη συνέχεια εξετάζουμε τις αστικές πολιτικές που εφαρμόζονται υπό τον μανδύα του «δικαιώματος στην πόλη» και διαμορφώνουν την καθημερινή ζωή στην σημερινή Αθήνα. Επιπλέον, χρησιμοποιούμε ως εργαλείο τις μαρξικές έννοιες αξία χρήσης και ανταλλακτική αξία για να διακρίνουμε δυνατότητες όρια και αντιφάσεις στην έννοια του «δικαιώματος στην πόλη». Υπό αυτό το πρίσμα υποστηρίζουμε πως η υιοθέτηση μιας ριζοσπαστικής ρητορικής από τη μεριά της δημοτικής αρχής όχι μόνο δεν οδηγεί σε χειραφετικές αστικές πολιτικές αλλά αντιθέτως συγκαλύπτει τις δυσμενείς πολιτικές στο περιβάλλον της κρίσης και παρακολουθούμε εμπνεόμενοι και από το έργο των Harvey, de Souza και Pasquinelli, τα σύγχρονα κινήματα πόλης να μην διεκδικούν απλώς δικαιώματα από την εκάστοτε κυριαρχία αλλά να καταλαμβάνουν την πόλη της κρίσης.

Λέξεις κλειδιά: δικαίωμα στην πόλη, Αθήνα, αστικός χώρος, κρίση

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το «Δικαίωμα στην Πόλη» του Henri Lefebvre εκδόθηκε το 1968 και από τότε αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για πλήθος ερευνητών και ακτιβιστών. Ως σημείο αφετηρίας για διάφορα κοινωνικά κινήματα πόλης συνεισέφερε στην ανάπτυξη αγώνων και στην

αποσταθεροποίηση της κυριαρχίας σε πολλά μέρη του δυτικού κόσμου κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του '60 και '70 (Brenner et al., 2009, Leontidou, 2010, Mayer, 2009). Ωστόσο, στην πορεία των χρόνων, η επαναστατική και καινοτόμα ρητορική του αφομοιώθηκε, σφετερίστηκε και αξιοποιήθηκε από κρατικούς οργανισμούς, ΜΚΟ και πολιτικά κόμματα. Στο πλαίσιο αυτό, χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της δημοτικής παράταξης «Δικαίωμα στην Πόλη» που από τον Οκτώβριο του 2010 διοικεί τον Δήμο Αθηναίων. Σε αυτή την εργασία παρουσιάζουμε τις διαφορετικές προσεγγίσεις του «Δικαιώματος στην Πόλη» όπως διατυπώνονται μέσα από το έργο του Lefebvre και από τη ρητορική και τις πολιτικές της δημοτικής αρχής του Δήμου Αθηναίων. Μια ζωντανή συζήτηση ανάμεσα στον Lefebvre και τον Δήμαρχο Αθηναίων θα ήταν αδύνατη ωστόσο εκτιμούμε ότι η σημερινή αλλοίωση των περιεχομένων του αρχικού έργου μας προτρέπει να επανεξετάσουμε τα περιεχόμενα, τα όρια και τις δυνατότητες του έργου του Lefebvre.

2. ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ: ΔΥΟ ΑΝΤΙΚΡΟΥΟΜΕΝΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

2.1 Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ LEFEBVRE

Ο Lefebvre έγραψε το «Δικαίωμα στην Πόλη» με αφορμή τα 100 χρόνια από την έκδοση του Κεφαλαίου του Μαρξ και λίγο πριν τις εξεγέρσεις στο Παρίσι, στην Πράγα καθώς και στην υπόλοιπη Ευρώπη και Αμερική (Leontidou, 2010). Επηρεασμένος από την διαλεκτική της μαρξιστικής παράδοσης και διαβλέποντας τις επερχόμενες αστικές εξεγέρσεις αναδεικνύει τον αστικό χώρο ως τόπο συλλογικής ζωής και ως πεδίο χειραφέτησης και ανατροπής. Στοχεύει όχι μόνο να κατανοήσει την πόλη αλλά να διακρίνει εκείνες τις δυνάμεις που μπορούν να την αλλάξουν. Όπως αναφέρει: «Η πόλη είναι η προβολή της κοινωνίας στο έδαφος, δηλαδή όχι μόνο πάνω στο αισθητό πεδίο, αλλά πάνω στο ιδιότυπο επίπεδο που αντιλαμβάνεται και συλλαμβάνει η σκέψη και που ορίζει την πόλη και το αστικό. (...) Η πόλη αποτελεί το πεδίο συγκρούσεων και ανταγωνιστικών σχέσεων (...), η πόλη αποτελεί τον τόπο της επιθυμίας και τον τόπο των επαναστάσεων» (Lefebvre, 1968: 75-76)

Ο Lefebvre εισάγει στην ανάλυσή του τον τριαλεκτικό χαρακτήρα του χώρου ως κατανοητό, αντιληπτό και βιωμένο. Σύμφωνα με αρκετούς μελετητές (Soja, 1989, Shields, 1999) η ανάλυσή του αποτελεί τομή στην πρότερη μη χωρική διαλεκτική του ιστορικού υλισμού και του ορθόδοξου μαρξισμού. Προτείνει ότι η διαλεκτική μπορεί να περάσει από το χρονικό στο χωρικό επίπεδο, αναδεικνύοντας το τρόπο με τον οποίο αλληλεπιδρούν οι κοινωνικές σχέσεις με το χώρο. Σε αυτό το πλαίσιο ο Lefebvre (1968: 143) ξεκαθαρίζει ότι το δικαίωμα στην πόλη δεν είναι ένα τυπικό δικαίωμα στο φυσικό χώρο αλλά «απέναντι σε τούτο το δικαίωμα ή ψευτοδικαίωμα, αναδύεται το δικαίωμα στην πόλη: έκκληση και απαίτηση» και συνεχίζει «το δικαίωμα στην πόλη εκδηλώνεται ως υπέρτατη μορφή των δικαιωμάτων: δικαίωμα στην ελευθερία, στην εξατομίκευση μέσα στην κοινωνικοποίηση, στην κατοικία και το κατοικείν. Το δικαίωμα στο έργο (στη συμμετοχική δραστηριότητα) και το δικαίωμα στην προσοικείωση (εντελώς διαφορετικό από το δικαίωμα στην ιδιοκτησία) εξυπονούνται μέσα στο δικαίωμα στην πόλη» (Lefebvre, 1968: 167)

Διευρύνοντας τα όρια του χώρου από το φυσικό στο νοητό και τον βιωμένο εστιάζει στην έννοια της καθημερινής ζωής που κατέχει κεντρική θέση στο έργο του. Η

προσέγγιση αυτή θα τον βοηθήσει να επαναδιαπραγματευτεί την έννοια του πολίτη, ο οποίος δεν ορίζεται μέσω του ανήκειν σε ένα έθνος-κράτος αλλά μέσω της κατοίκησης. Χαρακτηριστικά αναφέρει: «αυτοί που επιτελούν την καθημερινότητά τους στην πόλη, με το να ζουν και να παράγουν χώρο, είναι αυτοί που έχουν νόμιμο δικαίωμα στην πόλη» (Lefebvre, 1947). Όπως τονίζει ο Marcuse (2010: 88) «το δικαίωμα στην πόλη είναι κάτι παραπάνω από την ατομική ελευθερία πρόσβασης σε αστικούς πόρους. Είναι (...) ένα ενωτικό όραμα για μια πόλη που πληροί τις ανάγκες και ικανοποιεί τις επιθυμίες όλων των κατοίκων της». Παράλληλα, ο Harvey (2008:26) προσθέτει «είναι το δικαίωμα να αλλάξουμε εμάς, αλλάζοντας την πόλη».

2.2 Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΚΑΜΙΝΗ

Το 2010 η παράταξη «Δικαίωμα στην πόλη» με επικεφαλή τον Γιώργο Καμίνη κέρδισε το δεύτερο γύρο των δημοτικών εκλογών της Αθήνας. Το μανιφέστο της παράταξης εστίασε στους πολίτες, στο δημόσιο χώρο, στην ιδιωτική περιουσία, στις κοινωνικές παροχές, στην πράσινη ανάπτυξη και στην καινοτόμο επιχειρηματικότητα. Ο Καμίνης (2010α) παρουσιάστηκε ως «ένας πολίτης για τους πολίτες» όρισε την πόλη ως «ένα συλλογικό έργο των κατοίκων, των επισκεπτών και όσων ζουν και εργάζονται στην πόλη και δημιουργούν τον πραγματικό πλούτο της» και επισήμανε, μεταξύ άλλων, πως «ζωή στην πόλη σημαίνει, ουσιαστικά, ένα σύνολο δικαιωμάτων (...) από το δικαίωμα της κίνησης στον δημόσιο χώρο χωρίς χρονικούς και χωρικούς περιορισμούς, μέχρι το δικαίωμα στην εργασία, την ιδιοκτησία, την ελεύθερη δημιουργία. (...) “Διεκδικούμε την πόλη” σημαίνει ότι διεκδικούμε τα δικαιώματά μας στην πόλη. Όλα τα δικαιώματα και για όλους τους ανθρώπους. Θέλουμε και διεκδικούμε μια πόλη πολιτισμένη, ανοικτή στους πολίτες της και ανοικτή στον κόσμο» (Καμίνης, 2010β).

Ωστόσο, διαβάζοντας προσεκτικά τόσο το μανιφέστο της παράταξης, όσο και τις δηλώσεις του υποψηφίου δημάρχου, αναδύονται αρκετές αντιφάσεις μεταξύ λόγου και πρακτικών διακυβέρνησης. Η αρχικά φαινομενική συμπερίληψη στην πόλη όλων των πολιτών-κατοίκων καταρρίπτεται με τον σαφή διαχωρισμό ιθαγενών και νεοαφιχθέντων πληθυσμών. Νέες χωρικές υπονοούνται καθώς υιοθετείται η ρητορική για την επιστροφή των επιθυμητών κατοίκων (νέα ζευγάρια και φοιτητές - η νέα δημιουργική τάξη) στο εγκαταλειμμένο, κατά την παράταξη, κέντρο της πόλης, οι μετανάστες «τοποθετούνται» σε έθνικ αγορές και προτείνεται η αποκέντρωση-εκτοπισμός πληθυσμιακών ομάδων στα περίχωρα (Καμίνης, 2010γ). Αντίθετα, ο Lefebvre σημειώνει πως «το δικαίωμα στην πόλη, μαζί με το δικαίωμα στη διαφορά και το δικαίωμα στην πληροφωρία, πρέπει να μετασχηματίσει, να συγκεκριμενοποιήσει και να κάνει απτά τα δικαιώματα του πολίτη ως κατοίκου (...) να εξασφαλίσει το δικαίωμα στη χρήση του κέντρου,- ενός προνομιακού χώρου- αντί να διασκορπίζονται (οι χρήστες) εγκλωβισμένοι στα γκέτο (εργατών, μεταναστών ακόμη και ‘προνομιάχων’))» (Lefebvre, 1977).

Ο Καμίνης (2010α, 2010β), αναφερόμενος στον αστικό χώρο ενστερνίζεται την ανάλυση για την γκετοποίηση του κέντρου της Αθήνας και προσφέρει ως απάντηση την ασφάλεια, την αστική ανάπτυξη και την επιχειρηματικότητα, ενώ συντάσσεται με τη «δημιουργική πόλη» και τις πολιτικές εξευγενισμού απέναντι στην «παρακμή του αστικού χώρου». Επιπλέον η σχέση της πόλης με τον υπόλοιπο κόσμο φιλτράρεται μέσω της τουριστικής βιομηχανίας. Η Αθήνα, είναι κατά τον Καμίνη (2010γ) «το πρόσωπο της

χώρας», και καθώς η εξωτερικότητα της πόλης ταυτίζεται με την εικόνα της, ξετυλίγεται μια στρατηγική «city-lifting», που περιλαμβάνει μικρής κλίμακας επεμβάσεις ενώ το δικαίωμα σε μια τουριστική, πλέον, πόλη συνδέεται άμεσα με την επιχειρηματικότητα και τις ιδιωτικές επενδύσεις. Ο διεθνισμός του Λεφέβρ αντικαθίσταται από μια παγκόσμια βιομηχανία πόλεων-βιτρινών, ενώ η μεταστροφή της πόλης σε τουριστικό προϊόν συνιστά και την απόλυτη μεταστροφή της λεφεβριανής πόλης. Χαρακτηριστικά, ο Lefebvre γράφοντας για την Αθήνα της δεκαετίας του 60 ανέφερε: «τα μνημεία και τα αξιοθέατα μέσω των οποίων εντοπίζεις την αρχαία Ελλάδα είναι πια χώροι τουριστικής κατανάλωσης και αισθητικού προσκυνήματος» (Lefebvre, 1968).

Οι πρακτικές διακυβέρνησης της παράταξης από το 2010 ως σήμερα ακολουθούν τις αντιφάσεις της ρητορείας της. Στο σημείο αυτό χρησιμοποιούμε τη διαλεκτική ένταξης-αποκλεισμού των διαφορετικών υποκειμένων και ομάδων στο χώρο της πόλης ώστε να αντιληφθούμε τις πολιτικές διακυβέρνησης, τη μη-σχέση με το έργο του Lefebvre και τις νέες χωρικές που αναδύονται μέσα από τη διακυβέρνηση του δήμου.

Χαρακτηριστικά από το 2010 εκατοντάδες επιχειρήσεις της αστυνομίας έλαβαν χώρα στην Αθήνα, σε αρκετές από τις οποίες ενεργό ρόλο είχε η δημοτική αστυνομία. Συγκεκριμένα, μεταξύ επτά μηνών, Αύγουστος 2012 - Φεβρουάριος 2013, προσήχθησαν 77.526 μετανάστες (ΥΔΤΠΠ, 2013), το οποίο σημαίνει πως στις περισσότερες περιπτώσεις, συνελήφθησαν ως λαθραίοι, κακοποιήθηκαν, απελάθηκαν, ή φυλακίστηκαν σε «κέντρα φιλοξενίας». Ο Καμίνης με πρόσχημα το παραεμπόριο στοχοποίησε μεταναστευτικούς πληθυσμούς, με αποτέλεσμα καθημερινά κυνηγητά από τη δημοτική αστυνομία στους δρόμους της πόλης και τον θάνατο του αφρικανού μικροπωλητή Cheikh Ndiaye τον Φεβρουάριο του 2013. Επιπλέον, το Δεκέμβρη του 2012 ο Καμίνης υπέγραψε πρωτόκολλο συνεργασίας με τον Υπουργό Υγείας για την προστασία της δημόσιας υγείας στο κέντρο της πρωτεύουσας (Υ.Υ.Κ.Α. - Δήμος Αθηναίων, 2011) και ως αποτέλεσμα θα ακολουθήσει την Άνοιξη του 2012, πογκρόμ εναντίον εργατριών του σεξ, οι οποίες συνελήφθησαν και διαπομπευτήκαν ως φορείς του ιού HIV.

Στη συνέχεια, εν μέσω της κρίσης, επιχειρήθηκε η εκκένωση της πόλης από ομάδες και συλλογικότητες αντιτιθέμενες στην κρατική πολιτική και στην αναπαραγωγή της σχέσης κεφάλαιο. Παρότι οι περισσότερες εκκενώσεις έγιναν με κυβερνητική εντολή, ο δήμαρχος τις υιοθέτησε, είτε διεκδικώντας κάποια από αυτά τα κτίρια όπως την Βίλα Αμαλίας, είτε διατάσσοντας ο ίδιος την εκκένωσή τους όπως τη Δημοτική Αγορά Κυψέλης. Ταυτόχρονα τον Αύγουστο του 2011 κατά τη διάρκεια της κατάληψης της πλατείας Συντάγματος από το κίνημα των Αγανακτισμένων, ο Καμίνης διέταξε την εκκένωση της πλατείας. Όπως δήλωσε αργότερα: «υπάρχει όμως διάκριση ανάμεσα στο δικαίωμα της διαδήλωσης που μπορεί να είναι σε κάποιες εξαιρετικές περιπτώσεις και καθημερινό και στο ίδιο σημείο και στο “δικαίωμα” της κατασκήνωσης σε δημόσιους χώρους με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την επιβάρυνση της λειτουργίας της πόλης» (Καμίνης, 2011α). Ακολουθώντας το χωρικό συμβόλαιο της μεταπολίτευσης (Βραδής, 2013) η χρήση του χώρου της πλατείας ορίζεται σύμφωνα με επιλεγμένα δικαιώματα (το δικαίωμα στη συνάθροιση, στη διαμαρτυρία), ενώ το σπάσιμο αυτού του συμβολαίου, μέσω της αλλαγής χρήσης (της κατάληψης) του χώρου της πλατείας απαντιέται με αστυνομική βία.

Στον αντίποδα των παραπάνω πρακτικών εκτοπισμού ο δήμαρχος προωθεί συγκεκριμένες πολιτικές διαμόρφωσης του αστικού περιβάλλοντος, οι οποίες στο σύνολό τους έχουν ως άξονα τις μεγάλης κλίμακας αναπλάσεις-εξευγενισμούς. Χαρακτηριστικά

το 2013 υποστήριξε τον αρχιτεκτονικό διαγωνισμό «Rethink Athens» και τον Απρίλιο του 2013 παρουσίασε το πλάνο «Re-launching Athens». Επίσης τον Σεπτέμβριο του 2013 σε συνάντηση με τον Υπουργό ΥΠΕΚΑ παρουσίασε το «Σχέδιο Ολοκληρωμένης Αστικής Παρέμβασης» για την Αθήνα προκειμένου «να αποκτήσει η Αθήνα όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που περισσότερο από κάθε άλλη φορά χρειάζεται: οικονομική αναζωογόνηση, βιώσιμη ανάπτυξη, ποιότητα ζωής» (Καμίνης, 2013).

Συνεπώς ισχυριζόμαστε ότι τόσο η ρητορική όσο και η άσκηση πολιτικών από την παράταξη του Καμίνη σημαίνουν χωρικότητες και υλικότητες που έχουν αντίκτυπο στην καθημερινή ζωή των κατοίκων και συνεπώς στο αστικό περιβάλλον. Η πρόσβαση στο δικαίωμα στην πόλη του Καμίνη έχει ταξικές, φυλετικές και έμφυλες προϋποθέσεις, ενώ το συνονθύλευμα δικαιωμάτων από την ιδιωτική ιδιοκτησία έως το δημόσιο χώρο, αλλά και η επιλεκτική πρόσβαση σε αυτά, σε ένα πλαίσιο νεοφιλελεύθερων πολιτικών διακυβέρνησης δεν αφήνουν κανένα περιθώριο σύγκλησης των δυο «Δικαιωμάτων». Ο Καμίνης προώθησε την αισθητικοποίηση του λεφεβριανού «Δικαιώματος στην Πόλη» χρησιμοποιώντας αποσπάσματά του ως ρομαντικές νότες στον πολιτικό του λόγο και πρόγραμμα. Ενώ το «Δικαίωμα στην πόλη» του Lefebvre εμπνεύστηκε από την Παρισινή Κομμούνια και ενέπνευσε το Μάη του '68, το «Δικαίωμα στην Πόλη» του Καμίνη συνέβαλλε στην εκκένωση της πλατείας Συντάγματος και την καταστολή του κινήματος των Αγανακτισμένων.

3. ΟΙ ΑΝΤΙΦΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ- ΤΟ ΞΕΠΕΡΑΣΜΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ

Επιδιώκοντας να εμβαθύνουμε στην έννοια του «Δικαιώματος στην Πόλη» και να ερμηνεύσουμε τον σφετερισμό της από την δημοτική παράταξη του Καμίνη εξετάζουμε αναλυτικότερα τα όρια, τις αδυναμίες και τις αντιφάσεις της λεφεβριανής προσέγγισης.

Ο Lefebvre επιδιώκει να ορίσει το έργο και την πόλη μέσα από τις μαρξικές κατηγορίες της αξίας, την ανταλλακτική αξία και την αξία χρήσης και ισχυρίζεται ότι «αν θέλουμε να ξεπεράσουμε την αγορά, το νόμο της ανταλλακτικής αξίας, το χρήμα και το κέρδος, δεν πρέπει αλήθεια να ορίσουμε τον τόπο αυτής της δυνατότητας: δηλαδή την κοινωνία πόλης, την πόλη ως αξία χρήσης;» (Lefebvre, 1968:94) και συνεχίζει «η πόλη δεν είχε και δεν έχει νόημα, παρά μόνο σαν έργο, σκοπός, τόπος ελεύθερης απόλαυσης, τομέας της αξίας χρήσης» (Lefebvre, 1968:97). Στην αναζήτηση των χαρακτηριστικών της κοινωνίας πόλης παρότι αντιτίθεται στις κατηγορίες της ανταλλακτικής αξίας, του χρήματος και του κέρδους, αποδίδει μια οντολογική διϊστορική θετική υπόσταση στην κατηγορία της αξίας χρήσης διαχωρίζοντάς τη από την ανταλλακτική αξία.

Εδώ, απαιτείται επομένως μια αναλυτικότερη εννοιολόγηση των κατηγοριών της αξίας, μέσα από τη μαρξική προσέγγιση. Στην αφετηρία του πρώτου τόμου του Κεφαλαίου, ο Μαρξ μελετάει τους δυο παράγοντες του εμπορεύματος: την αξία χρήσης και την αξία ή αλλιώς την ανταλλακτική αξία και ισχυρίζεται ότι στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, «στην κοινωνική μορφή που έχουμε να εξετάσουμε οι αξίες χρήσεις είναι ταυτόχρονα οι υλικοί φορείς της ανταλλακτικής αξίας» (Μαρξ, 1867:50). Η διαπίστωση της διπλής διάστασης των εμπορευμάτων ως αξίες χρήσεις και ως ανταλλακτικές αξίες, διατρέχει ολόκληρο το έργο του Κεφαλαίου. Στη συνέχεια, εξηγεί ότι η αξία χρήσης προέρχεται από την ωφέλιμη εργασία και η ανταλλακτική αξία από την αφηρημένη

εργασία. Η αξία χρήσης αποτελεί την κοινωνική μορφή εμφάνισης της ανταλλακτικής αξίας η οποία προκύπτει από την αφαίρεση της ωφέλιμης εργασίας σε αφηρημένη εργασία. Σύμφωνα με τον Μαρξ(1867:52-3) «μια αξία χρήσης ή ένα αγαθό έχει αξία μόνο γιατί μέσα σε αυτό έχει αντικειμενοποιηθεί ή υλοποιηθεί αφηρημένη ανθρώπινη εργασία». Η κατανόηση του εμπορεύματος ως κάτι το διφυές, ως αξία χρήσης και αξία ανταλλακτική, βασίζεται στον διφυή χαρακτήρα της εργασίας, ως ωφέλιμη εργασία και ως αφηρημένη εργασία και αυτό είναι «το κεντρικό σημείο που γύρω του περιστρέφεται η κατανόηση της πολιτικής οικονομίας» (Μαρξ, 1867:55). Την άποψη ότι η αξία χρήσης είναι αδιαχώριστη από την ανταλλακτική αξία και ότι από κοινού συνιστούν μια ολότητα, την υποστηρίζουν τις τελευταίες δεκαετίες όλο και περισσότεροι μελετητές του Κεφαλαίου κυρίως από την σκοπιά της συστηματικής διαλεκτικής (Arthur, 2003)

Από τη στιγμή που γίνεται κατανοητός ο αδιαχώριστος χαρακτήρας της αξίας χρήσης και της ανταλλακτικής αξίας μπορούμε να τονίσουμε τις αδυναμίες της λεφεβριανής έννοιας του «Δικαιώματος στην Πόλη». Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω απόσπασμα, όπου ο Lefebvre διαχωρίζει την ανταλλακτική αξία από την αξία χρήσης: «η πόλη και η πραγματικότητα της πόλης, προκύπτουν από την αξία χρήσης. Η ανταλλακτική αξία, η γενίκευση του εμπορεύματος μέσω της εκβιομηχάνισης τείνουν να καταστρέφουν, υποτάσσοντάς την, την πόλη και την πραγματικότητά της, καταφύγιο ως τότε της αξίας χρήσης, (...). Οι πιο εκλεκτές αστικές δημιουργίες, τα πιο “ωραία” έργα της ζωής στην πόλη (...), χρονολογούνται από εποχές που προηγούνται της εκβιομηχάνισης». (Lefebvre, 1968:14-17) Ο Lefebvre εδώ προβαίνει σε τρεις αυθαίρετες παραδοχές. Πρώτον, αποσυνδέει την αξία χρήσης από την ανταλλακτική αξία, και αποδίδει ως χαρακτηριστικό του εμπορεύματος μόνο την ανταλλακτική αξία. Δεύτερον, αποδίδει μια διϊστορική θετική υπόσταση στην αξία χρήσης, η οποία υποτίθεται ότι υπήρχε και πριν την εκβιομηχάνιση και δημιουργούσε αποκλειστικά και μόνο «ωραία» έργα. Τρίτον, συνδέει την πόλη αποκλειστικά με την αξία χρήσης, και τη φορτίζει, κατά συνέπεια, με την ίδια οντολογική διϊστορική θετικότητα που έχει προσδώσει στην αξία χρήσης. Ακολουθώντας όμως αυτά τα βήματα σκέψης, αντιφάσκει με την αρχική του θέση ότι «η πόλη είναι η προβολή της κοινωνίας στο έδαφος» (Lefebvre, 1968: 75), καθώς εάν ίσχυε αυτή η θέση τότε κάθε φορά μέσα στην πόλη θα έπρεπε να αναγνωρίζεται μόνο τους συγκεκριμένους κοινωνικούς ανταγωνισμούς που μέσα από την έκβασή τους ορίζονται οι αξίες χρήσεις και οι ανταλλακτικές αξίες του κεφαλαίου. Ο Lefebvre επαναλαμβάνει το ίδιο μοντέλο σκέψης αρκετές φορές σε ολόκληρο το βιβλίο του «Δικαίωμα στην Πόλη», και αναζητά διαρκώς τις στιγμές που «η αξία χρήσης των χώρων, των μνημείων, των διαφορών, ξεφεύγει από τις απαιτήσεις της ανταλλαγής, της ανταλλακτικής αξίας» (Lefebvre, 1968:101). Εφόσον έχει αποσυνδέσει την αξία χρήσης από την ανταλλακτική αξία, στο σχήμα σκέψης του, ο Lefebvre αναζητά στη συνέχεια μια χαμένη οντολογική πρωτοκαθεδρία της αξίας χρήσης, η οποία ισχυρίζεται ότι θα πρέπει να επανέλθει: «η αξία χρήσης, υποτελής για πολλούς αιώνες στην ανταλλακτική αξία, μπορεί να ανακτήσει την πρωτοκαθεδρία. Πως;» (Lefebvre, 1968:157). Η σκέψη του, όσο διορατική κι αν ήταν σχετικά με το άνοιγμα των εννοιών του Χώρου και της Πόλης στους κοινωνικούς ανταγωνισμούς, εγκλωβίζεται διαρκώς στην διάσταση μεταξύ της αξίας χρήσης και της ανταλλακτικής αξίας.

Αντίστοιχα, η κριτική των κινημάτων για το «Δικαίωμα στην Πόλη» στη σχέση κεφάλαιο περιορίζεται στις περισσότερες περιπτώσεις μόνο στην ανταλλακτική μορφή του εμπορεύματος (de Souza, 2010) . Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι διεκδικούμενες από τα

κινήματα πόλης αξίες χρήσης, άμεσα την ίδια στιγμή που ορίζονται και διεκδικούνται ως τέτοιες, να μετασχηματίζονται, να αφαιρούνται σε ανταλλακτικές αξίες και να ανατροφοδοτούν την κυκλοφορία των εμπορευμάτων, ως αδιάσπαστη ενότητα αξιών χρήσης και ανταλλακτικών αξιών. Όπως αναφέρει ο de Souza (2010:317) πρόκειται για «το δικαίωμα σε μια καλύτερη και πιο ανθρωπινή ζωή στο πλαίσιο της καπιταλιστικής πόλης, (...) και στη βάση μιας βελτιωμένης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας».

Σε αντίθεση όμως με τα κινήματα πόλης για το «Δικαίωμα στην Πόλη» των προηγούμενων δεκαετιών, τα τελευταία χρόνια παρατηρούμε ότι αυξάνονται τα κινήματα πόλης και οι εξεγέρσεις, στις οποίες η πόλη όχι απλώς δεν διεκδικείται από την εκάστοτε εξουσία ως αξία χρήσης, αλλά αντιθέτως καταλαμβάνεται και καταστρέφεται ως κοινωνική σχέση του κεφαλαίου. Το πέρασμα αυτό, σχηματοποιείται από το σύνθημα των κινήματων του 60' «είμαστε ρεαλιστές, απαιτώντας το αδύνατο», στο σύνθημα του κινήματος «occupy» στις ΗΠΑ: «καταλάβετε τα πάντα, μη απαιτείτε τίποτα» (Deseriis & Dean, 2012). Οι πρόσφατα κατελιμμένες πλατείες του Καΐρου, της Μαδρίτης, του Συντάγματος, η εξέγερση στα Παρισινά προάστια (2005), στην Οαχάκα (2006), στην Αθήνα (2008), στο Λονδίνο (2011), στην Ιστάνμπουλ (2013) κατηγορήθηκαν ότι δεν είχαν αιτήματα και αντιπροσώπους που να διεκδικούν από την κυρίαρχη εξουσία κάτι συγκεκριμένο, ή αλλιώς, κάποιες συγκεκριμένες αξίες χρήσης. Θα πρέπει όμως να αναρωτηθούμε κατά πόσο οι κινήσεις αυτές ήταν τελικά κενές περιεχομένου ή αν σήμαιναν το ξεπέραςμα μιας μακροχρόνιας σχέσης ορισμένης από το κεφάλαιο.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η αφομοίωση και διαστρέβλωση ριζοσπαστικών περιεχομένων είναι μια συνήθης πρακτική από τη μεριά της κυριαρχίας (de Souza 2010), η οποία παρατηρείται και στην περίπτωση της παράταξης του Δήμου Αθηναίων «Δικαίωμα στην πόλη» με το σφετερισμό του ομώνυμου έργου του Lefebvre. Στο παρόν άρθρο μελετώντας την παραγωγή του αστικού χώρου από τη μεριά της εξουσίας συμπεραίνουμε πως η αισθητικοποίηση της κυριαρχίας μέσω αποσπασμάτων ριζοσπαστικού λόγου δεν αλλοιώνει τον πυρήνα της, αντιθέτως την ισχυροποιεί στην κατεύθυνση της αναπαραγωγής των σχέσεων του κεφαλαίου. Επίσης εστιάζοντας στον πυρήνα της λεφεβριανής σκέψης του ««Δικαιώματος στην πόλη», ο οποίος είναι σταθερά προσανατολισμένος στην πόλη ως χώρο χειραφέτησης ισχυριζόμαστε ότι θα πρέπει να επαναδιαπραγματευθούμε κινήσεις διεκδίκησης αξιών χρήσης και να στρέψουμε την προσοχή μας σε κινήσεις ουσιαστικής αμφισβήτησης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και αναπαραγωγής του χώρου και της πόλης.

5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Arthur Chr., 2003. The Problem of Use Value for a Dialectic of Capital, *In*: Robert Albritton and John Simoulidis (ed.) *New Dialectics and Political Economy*, Palgrave Macmillan, New York, σ. 131-149.

Βραδής Α., 2011. Σπάζοντας το Χωρικό Συμβόλαιο, *Στο*: Χρήστος Γιοβανόπουλος και Δημήτρης Μητρόπουλος (επ.) *Δημοκρατία Under Construction: Από τους δρόμους στις πλατείες*, Α/συνέχεια, Αθήνα, σ. 211-218.

- Brenner N., Marcuse P. and Mayer M., 2009. Introduction, *In: City, Special Issue 'Cities for People, not for Profit'*, 13 2/3, σ. 176–184.
- De Souza L.M., 2010. «Which right to which city? In defence of political-strategic clarity» *Interface: a journal for and about social movements*, Volume 2 (1), σ. 315-333.
- Deseriis M., Dean J., 2012. «A Movement Without Demands?», Διαθέσιμο στο <http://interactivist.autonomeia.org/node/39512> [Accessed 15 May 2013]
- Harvey D., 2008. «The Right to the City», *New Left Review* 53, σ. 23-40.
- Καμίνης Γ., 2010α. «Το Δικαίωμα στην πόλη: 9 προτεραιότητες για την Αθήνα», Διαθέσιμο στο: www.gkaminis.gr [Accessed 15 June 2013]
- Καμίνης Γ., 2010β. «Ψηφοδέλτιο της παράταξης “Δικαίωμα στην Πόλη”» Διαθέσιμο στο: http://ekloges-liondas.blogspot.gr/2010/10/blog-post_5376.html [Accessed 30 June 2013]
- Καμίνης Γ., 2010γ. «Συνέντευξη στη Lifo», 13/10/2010, Διαθέσιμο στο: www.lifo.gr [Accessed 30 June 2013]
- Καμίνης Γ., 2013. «Συντονισμός δράσεων για την αστική παρέμβαση στο κέντρο της Αθήνας», *Ναυτεμπορική*, 4/09/2013, Διαθέσιμο στο: <http://www.naftemporiki.gr/story/693920> [Accessed 3 October 2013]
- Lefebvre H., [1968]1977. *Δικαίωμα στην πόλη: Χώρος και Πολιτική*, (μτφρ. Τουρνικιώτης Π., Λωράν Κ.), Αθήνα: Παπαζήση.
- Lefebvre, H., [1947] 1991 *Critique of everyday life*, London: Verso.
- Leontidou L., 2010. «Urban Social Movements in 'Weak' Civil Societies: The Right to the City and Cosmopolitan Activism in Southern Europe», *Urban Studies* 47, σ. 1179-1203.
- Marcuse P., 2010. Rights in Cities and the Right to the City? *In: Ana Sugranyes and Charlotte, Mathivet (ed.), Cities for All : Proposals and Experiences towards the Right to the City*, Habitat International Coalition, HIC Santiago, Chile, σ. 87-98.
- Murray P., 2004. The Social and Material Transformation of Production by Capital, *In: Riccardo Bellofiore, and Nicola Taylor (ed.), The Constitution of Capital Essays on Volume I of Marx's Capital*, Palgrave Macmillan, New York, σ. 243-273.
- Μαρξ Κ., 2009 [1867]. *Το Κεφάλαιο, τόμος I* (μτφρ. Μαυρομμάτης Π.), Αθήνα: Εποχή
- Mayer M., 2009. «The “right to the city” in the context of shifting mottos of urban social movements», *City*, 13(2/3), σ. 362-374.
- Υπουργείο Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη, 2013. «Αξιολόγηση της αστυνομικής επιχείρησης “Ξένιος Ζευς”», Αθήνα 06.02.2013, Διαθέσιμο στο: www.astynomia.gr [Accessed 30 June 2013]
- Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης - Δήμος Αθηναίων, 2011. «Κοινό Επιχειρησιακό Σχέδιο Δράσης του Υ.Υ.Κ.Α. και του Δήμου Αθηναίων στο Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας», Αθήνα 05.12.2011 Διαθέσιμο στο: www.cityofathens.gr [Accessed 30 June 2013]
- Shields R., 1999. *Lefebvre, Love & Struggle: Spatial Dialectics*, Routledge, New York.
- Soja E.W., 1989. *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, Verso, London-New York.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΤΗ ΝΕΩΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ: ΕΠΙΡΡΟΕΣ ΚΑΙ ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ

Ζαφείρης Μαγαράκης¹ , Αμαλία Κωτσάκη²

1. Τελειόφοιτος Αρχιτεκτονικής Σχολής Πολυτεχνείου Κρήτης z.mag@hotmail.com
2. Δρ αρχιτέκτων , επίκουρη καθηγήτρια Αρχιτεκτονικής Σχολής Πολυτεχνείου Κρήτης, kotsaki@arch.tuc.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός της ανακοίνωσης είναι να διερευνηθεί, το πώς επηρέασαν οι οικονομικές κρίσεις τη νεοελληνική Αρχιτεκτονική με συγκεκριμένες αναφορές στις περιόδους των πτωχεύσεων και επίκεντρο τα δημόσια κτήρια. Θα επιχειρηθεί να δοθούν απαντήσεις για το ποιά οικονομική κρίση επηρέασε περισσότερο την αρχιτεκτονική και γιατί, ποιο πεδίο της αρχιτεκτονικής παραγωγής εμφανίζεται να επηρεάζεται περισσότερο από την κρίση και γιατί, αν υπάρχουν κοινά στοιχεία μεταξύ των κρίσεων στο πεδίο της αρχιτεκτονικής, αν υπάρχει συγκεκριμένος τύπος κτηρίου που προωθείται μέσα στις κρίσεις, ποια αρχιτεκτονική έκφραση εμφανίζεται να προταίνεται ως επιλογή κατά την διάρκεια των κρίσεων, αν αρχιτεκτονική χρησιμοποιείται ως μοχλός ανάπτυξης για την αντιμετώπιση της κρίσης και πώς και αν τελικά προωθείται η αρχιτεκτονική και προς ποια κατεύθυνση. Παράλληλα επιχειρούνται κατ' αναλογία συσχετισμοί και αναγωγές με το σήμερα.

Λέξεις κλειδιά: *χρέος, ευεργέτες, επενδύσεις, δάνεια, αρχιτεκτονική*

«Μπορούμε να αποκλείσουμε ότι οι άμεσες οικονομικές κρίσεις από μόνες τους παράγουν κομβικά ιστορικά γεγονότα, το μόνο που μπορούν να κάνουν είναι να δημιουργήσουν ένα πιο ευνοϊκό περιβάλλον για τη διάδοση ορισμένων νέων τρόπων σκέψης και συγκεκριμένων τρόπων να θέτουμε και να λύνουμε τα ερωτήματα που συνδέονται με το σύνολο της επακόλουθης ανάπτυξης της εθνικής ζωής»

A. Gramsci, Gefangnishefte, τόμος 7, Βερολίνο 1996, σ. 1563

Παρότι το ζήτημα των οικονομικών κρίσεων στην νεώτερη και σύγχρονη Ελλάδα έχει πολύ απασχολήσει τους ερευνητές και πολλές εκδόσεις έχουν προστεθεί στη σχετική βιβλιογραφία, το ζήτημα της επιρροής των οικονομικών κρίσεων στο πεδίο της αρχιτεκτονικής δεν έχει διερευνηθεί. Το ερευνητικό κενό αυτό επιχειρεί να φωτίσει η παρούσα εργασία, με συγκεκριμένες αναφορές στις περιόδους των πτωχεύσεων και επίκεντρο τα δημόσια κτήρια πνοής. Η μελέτη ξεκινά από ιδρύσεως του ελληνικού κράτους και φτάνει έως σήμερα και περιλαμβάνει πέντε περιόδους οικονομικών κρίσεων ταυτισμένων με αντίστοιχες πτωχεύσεις: των ετών 1827, 1843, 1893, 1929, 2008. Ειδικότερα, η εργασία επιχειρεί να απαντήσει στα παρακάτω ερωτήματα:

- Ποια οικονομική κρίση επηρέασε περισσότερο την αρχιτεκτονική των δημοσίων κτηρίων στην Ελλάδα και γιατί;- Υπάρχουν κοινά στοιχεία μεταξύ των κρίσεων στο πεδίο της αρχιτεκτονικής; - Υπάρχει συγκεκριμένος τύπος κτηρίου που προωθείται μέσα στις

κρίσεις;- Η αρχιτεκτονική χρησιμοποιείται ως μοχλός ανάπτυξης για την αντιμετώπιση της κρίσης και πώς; - Τελικά προωθείται η αρχιτεκτονική και προς ποια κατεύθυνση;

Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1827. ΤΑ «ΔΑΝΕΙΑ» ΤΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΗ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ «ΕΥΚΑΤΑΣΤΑΤΟΥΣ ΠΟΛΙΤΑΣ».

Το 1827 η απόλυτη οικονομική αδυναμία οδήγησε τις ελληνικές κυβερνήσεις στην παύση πληρωμών. Ο Καποδίστριας δεν καταφέρνει τελικά να εξασφαλίσει το εγγυημένο από τις Δυνάμεις δάνειο και το 1828 και υπογράφει μια έκκληση προς τους «ευκατάστατους πολίτας, τους κατά το Αιγαίον Πέλαγος και τας επαρχίας Πελοποννήσου και της Στερεάς Ελλάδος», καλώντας τους να συνεισφέρουν κεφάλαια. Παράλληλα έχουμε την άφιξη, των ρωσικών και των γαλλικών χρηματικών βοηθημάτων.¹

Στη συνέχεια έχοντας ως εγγυητή πλέον τον Όθωνα, οι Δυνάμεις εξέδωσαν νέο δάνειο από το οποίο απέμειναν μόνο οι 27.000.000 για ανέγερση δημοσίων κτηρίων.

Ο Καποδίστριας, αξιοποιώντας τους εθνικούς πόρους και τα κληροδοτήματα του εσωτερικού και εξωτερικού προέβη στην ανέγερση κτηρίων προκειμένου να στεγάσουν τις πρώτες υπηρεσίες στην Αίγινα., πρώτη πρωτεύουσα του Κράτους καθώς και κτήρια πρώτης ανάγκης. Λοιμοκαθαρτήρια και στρατώνες κτίζονται σε πολλές πόλεις. Κυρίως όμως σχολεία είναι τα κτήρια που οικοδομούνται στα πρώιμα αυτά χρόνια.

Στη συνέχεια, η οθωνική περίοδος παρά την γενικευμένη οικονομική δυσπραγία αποτελεί πραγματική οικοδομική επανάσταση.

Κτίζονται πολλά σε αριθμό νέα κτήρια, (Νομισματοκοπείο, το Τυπογραφείο, το Δημοτικό Θέατρο, το Πολιτικό Νοσοκομείο κ.α.). Στο ίδιο πνευμα ανάπτυξης της χώρας λειτουργεί και η Αντιβασιλεία. Η καταφυγή στην αναζήτηση μεγάλων ευεργετών αποτελεί την πλέον συνήθη

Σχήμα 1. Το Πανεπιστήμιο Αθηνών σε επιστολικό δελτάριο του 1910.

πρακτική, όταν μάλιστα πρόκειται περί ανέγερσης δημόσιων κτηρίων πνοής. Κατά τούτο, σημαντικά κτήρια της περιόδου όπως το Πανεπιστήμιο Αθηνών (**Σχήμα 1**), σε σχέδια Χρ. Χάνσεν, θεμελιώνεται το 1839 και υλοποιείται με χρήματα ευεργετών.

Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1843. Η ΕΛΛΕΙΨΗ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ ΚΑΙ Η ΛΥΣΗ ΤΗΣ ΕΥΕΓΕΡΣΙΑΣ.

Το 1843 μετά από μια καθοδική πορεία της οικονομίας η μόνη διέξοδος ήταν η χρεοκοπία αποτέλεσμα της οποίας ήταν υπογραφή πρωτοκόλλου για οικονομικό έλεγχο,

¹ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: Η Ελληνική επανάσταση και η ίδρυση του ελληνικού κράτους (1821-1832)*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, τ.12, σελ. 606-616

ο οποίος ανάγκασε την ελληνική κυβέρνηση² να επιβάλει μέτρα³ ανάμεσα στα οποία η απόλυση όλων των μηχανικών του Δημοσίου ενώ παράλληλα νομιμοποιήθηκαν όλα τα αυθαίρετα κτίσματα και οι καταπατημένες “εθνικές γαίες” με την πληρωμή προστίμων νομιμοποίησης. Το ελληνικό κράτος θα μπορούσε θεωρητικώς να εφαρμόσει μια πολιτική επενδύσεων υποδομής, αξιοποιώντας έτσι το προϊόν που αντλούσε με τους φόρους αλλά και τα μεγάλα κεφάλαια που δανείστηκε. Οδοποιία, λιμάνια και σιδηρόδρομος έπρεπε να βρεθούν στην κορωνίδα της πολιτικής για ανάπτυξη. Κάτι τέτοιο δεν μπορούμε όμως να ισχυρισθούμε ότι απέδωσε.

Η οικονομική δυσπραγία του κράτους στο τομέα των δημόσιων επενδύσεων κράτησε περίπου έως το 1862 και οι επενδύσεις του κράτους σε δημόσια κτήρια είναι μηδαμινές. Όμως και πάλι οι έλληνες ομογενείς μέσω της ευεργεσίας προσέφεραν χρήματα για την ανέγερση σπουδαίων οικοδομημάτων με ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον. Το Αστεροσκοπείο Αθηνών (1843, Θ. Χάνσεν, δωρεά Γ. Σίνα⁴, το Αρσάκειο Παρθεναγωγείο, Λυσ. Κανταντζόγλου 1846-1852, δωρεά Απ. Αρσάκη⁵, το Βαρβάκειο Λύκειο (1857-1859, αρχ. Π. Κάλκος, δωρεά του εμπόρου Βαρβάκη είναι κάποια από αυτά, ενώ το σπουδαιότερο είναι αυτό της Ακαδημίας Αθηνών (1859, αρχ. Χρ. Χάνσεν, δωρεά βαρόνου Σίμ. Σίνα) (Σχήμα 2). Παράλληλα, το

Σχήμα 2. Η Ακαδημία Αθηνών

Οφθαλμιατρείο είναι το πρώτο Ίδρυμα για την Πρόνοια⁶ από όμιλο φιλόνητων με σπουδαιότερους τους Στέφανο και Σίμωνα Σίνα. Στο πνεύμα της ευεργεσίας, οικοδομείται το Δημόσιο Νοσοκομείο Πατρών. (1857, Χρ. Χάνσεν, δωρεά Όθωνα), το Ορφανοτροφείο Χατζηκόνστα (1856, δωρεά Γεωρ. Χατζηκόνστα⁷, το Αμαλίο Ορφανοτροφείο δωρεά της Αμαλίας και λοιπών φιλανθρώπων καθώς και το Δημοτικό Βρεφοκομείο (Π. Κάλκος, 1860, έρανος - δωρεά διπλωμάτη Ι.Κοντογιαννάκη και Αμαλίας⁸.

Το 1847 χτίζεται ο Καθολικός Ναός Αγίου Διονυσίου (Leo von Klenze, έρανος μεταξύ των Καθολικών εσωτερικού και εξωτερικού)⁹ και βέβαια η Μητρόπολη των Αθηνών (1843), της οποίας η κατασκευή διακόπτεται λόγω έλλειψης χρημάτων και ξεκινά εκ νέου με δωρεές του Σ. Σίνα και του Όθωνα. Είναι βέβαιον ότι οικονομικοί

² Γ.Β.Δερτιλής, *Η Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830-1920*, εκδ. Εστία-Αθήνα 2009, σελ.199

³ J. Petropoulos, *Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)*, τ. Β', ΜΙΕΤ., σελ. 572

⁴ Κ. Η. Μπίρης, *Αι Αθήναι από του 19ου εις τον 20ον αιώνα*, Αθήνα 1η έκδ. 1966 σελ.130-131

⁵ Δ. Φιλίπιδης, *Η ζωή και το έργο του αρχιτέκτονα Λύσανδρου Κανταντζόγλου*, Μέλισσα, Αθήνα 1995, σ. 141-163

⁶ Γ. Φ. Κοσμετάτος, «Το ιστορικό της Ίδρυσεως του Οφθαλμιατρείου Αθηνών», *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών* 1948, σελ. 134

⁷ Σ. Μυτιλιναίου, *Διάλογοι αρχιτεκτονικής και πρόνοιας. Δύο ιστορικά Ελληνικά Ορφανοτροφεία*, (ερευν. εργασία Σχολή Αρχιτεκτόνων Πολυτεχνείου Κρήτης, επιβλ. Α.Κωτσάκη), Χανιά 2011, σελ. 16

⁸ Παντ. Κοντογιάννης, *Εθνικοί Ευεργεταί*, Αθήνα 1908, σελ. 69

⁹ Κ. Η. Μπίρης, *ό.π.*, σ. 143-145

ήταν οι λόγοι που προκάλεσαν την απλοποίηση της αρχιτεκτονικής της. Το 1856 ο Ευ. Ζάππας θα διαθέσει σημαντικό ποσό για το Ζάππειο Μέγαρο, κτήριο εκθέσεων, επεκτείνοντας την ευεργεσία και σε κτήρια για την οικονομική ανάπτυξη.

Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1893. Ο ΕΞΕΥΤΕΛΙΣΤΙΚΟΤΕΡΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΚΑΙ Ο ΚΤΗΡΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ.

Την 10^η Δεκεμβρίου του 1893 ο Τρικούπης υποχρεώθηκε να ανακοινώσει από το βήμα της Βουλής, ότι «δυστυχώς επτωχεύσαμεν». Το 1898 επεβλήθη Διεθνής Επιτροπή Ελέγχου, για είσπραξη των εθνικών χρεών. Η συμβολή του δικτύου μεταφορών στην οικονομία ήταν καίρια. Οδοποιία, λιμάνια και κυρίως ο σιδηρόδρομος θα μπορούσε να ενοποιήσει τις τοπικές αγορές.¹⁰ Ένα μέρος του δικτύου του κατασκευάστηκε με άντληση δανειακών κεφαλαίων.

Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα τα νέα κτήρια που οφείλονται στην κρατική πρωτοβουλία αντικατοπτρίζουν το νέο πνεύμα της δημόσιας διοίκησης και αυξημένες ανάγκες για τη στέγαση ενός πλήθους υπηρεσιών που δημιουργούνται. Το 1898 αρχίζει να εφαρμόζεται το πρώτο, κρατικό πρόγραμμα σχολικών κτηρίων (Δ. Καλλία). Μέχρι το 1911, κτίζονται 400 σχολικά κτήρια σε όλη την Ελλάδα. με χρήματα αρχικώς από ευεργεσία του Α. Συγγρού. Ο Γρ. Μαρασλής θα αναθέσει το 1902 στον ίδιο αρχιτέκτονα, την οικοδόμηση του Διδασκαλείου Μέσης Εκπαίδευσης.¹¹

Οικοδομείται στον Πειραιά το κτήριο της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων (1901-1905, Ε.Τσίλλερ, δωρεά Π. Βασσάνη), το Παρθεναγωγείο της Λαμίας, (αρχ. Α. Χέλμης, δωρεά Όθωνα και Αμαλίας),¹² η Βαλλιάνειος Γεωργική Σχολή Αργοστολίου (1907, δωρεά οικογενείας Βαλλιάνου). Η εθνική ευεργεσία επεκτείνεται και «εις τον τομέα της Υγείας και της

Πρόνοιας» και οικοδομούνται το Αιγινήτειο Νοσοκομείο (1901-1909, αρχ. Αν. Μεταξάς, δωρεά Διον Αιγινήτου).¹⁴ (Σχήμα 3), το Αρεταίειο Νοσοκομείο (1896, Ηλίας Αγγελόπουλος, πολ. μηχ., δωρεά Θεόδ. Αρεταίου).¹⁵, το πρώτο Νοσοκομείο Παίδων «Αγία Σοφία» (αρχ Αν. Μεταξάς, πανελλήνιος έρανος οργανωμένος από την πρηγκίπισσα Σοφία).¹⁶, το Φθισιατρείο «Σωτηρία.» (1909 δωρεά οικοπέδου και χρημάτων από την Σοφία Σλήμαν και άλλες αθηναίες) και τέλος το 1^ο Νοσοκομείο Αφροδισίων Νοσημάτων (1909, αρχ Αν. Μεταξάς, δωρεά Αν. Συγγρού).¹⁷

Στις μικρότερες πόλεις, κτίζεται το Αχιλλοπούλειο Νοσοκομείο Βόλου (Αρχ. Κ. Αργύρης, δωρεά Αφων Αχιλλόπουλου από την Τσαγκαράδα και άλλων εύπορων δημοτών) το Σισυλιάνειο Νοσοκομείο στα Καλά νερά του Βόλου όπου η εύπορη

¹⁰ Γ.Β. Δερτιλής, *ό.π.*, σελ. 130-131

¹¹ Κ. Η. Μπίρης, *ό.π.*, σ. 259.

¹² Δήμητρα Αντωνίου, *Περιήγηση στην πόλη του σήμερα με τα μνημεία του χθες*, σελ. 91-92

¹³ Παντ. Κοντογιάννης, *ό.π.*, σελ. 70

¹⁴ *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τόμος Β1, Αθήνα 2003, σελ. 263

¹⁵ *Ο.π.* σελ. 264

¹⁶ Κ. Η. Μπίρης, *ό.π.*, σελ. 260

¹⁷ *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, *ό.π.*, σελ. 264

οικογένεια Σισιλιάνου εκτός από την ανέγερσή του εξασφάλισε και τη λειτουργία του μέσω των εσόδων από ξενοδοχείο επίσης ιδιοκτησίας της. Με χρήματα ευεργετών χτίζονται επίσης το Δικαστικό Μέγαρο της Χαλκίδας (1905 αρχ. Π. Καμάρας, σε δωρεά Α. Συγγρού), το Αθανασάκειο Μουσείο Βόλου (αρχ. Α.Αγγελίδης-Π. Σκουτάρης, δωρεά Αλ. Αθανασάκη). όπως επίσης και τα Δικαστικά Μέγαρα Ναυπλίου και Λαμίας (αρχ. Α. Μεταξάς) χάρις το κληροδότημα Α.Συγγρού¹⁸. Τα Δικαστικά Μέγαρα αποτελούν σπάνιες εξαιρέσεις στον τομέα της ευεργεσίας μιας και συνιστούν τον σκληρό πυρήνα του Κράτους και φυσικά δεν μπορούν να φέρον τα ονόματα των δωρητών. Παρά ταύτα η επιτακτική ανάγκη για ανέγερσή τους και η κρατική οικονομική δυσπραγία λειτούργησε ως ισχυρό κίνητρο για τους ευεργέτες.

Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1932. ΑΠΟ ΤΗΝ «ΑΝΑΠΤΥΞΗ» ΣΤΗΝ ΧΡΕΟΚΟΠΙΑ.

Την Τετάρτη 27 Απριλίου 1932 η Ελλάδα με πρωθυπουργό τον Ελ. Βενιζέλο εγκατέλειψε επίσημως τον "κανόνα του χρυσού", η δραχμή υποτιμήθηκε ραγδαία και τον ίδιο μήνα το κράτος επισημοποίησε την χρεοκοπία του κηρύσσοντας παύση πληρωμών. Στην παρουσίαση των προγραμματικών δηλώσεων της νέας κυβέρνησης, (19.8. 1928), ο Βενιζέλος στη Βουλή μίλησε για ένα ιδιαίτερα φιλόδοξο πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων, οι οποίες, θα έβαζαν την οικονομία της Ελλάδας σε μια αναπτυξιακή πορεία παρότι η χώρα δεν διέθετε τα ανάλογα κεφάλαια. Η καταφυγή ήταν και πάλι ο εξωτερικός δανεισμός . Εκτός από την επίλυση του προσφυγικού, το πρόγραμμα περιλάμβανε συμβάσεις για έργα υποδομής : της κοιλάδας του Στρυμόνα, τα εγγειοβελτιωτικά Θεσσαλίας, Ηπείρου και Κρήτης, εξηλεκτισμού στην Αθήνα, τις τηλεπικοινωνίες, το τηλεγραφικό δίκτυο και τις ασύρματες επικοινωνίες¹⁹. Τελικά όμως, ο εξωτερικός δανεισμός και το μεγαλόπνοο πρόγραμμα του Βενιζέλου, οδήγησαν στην οικονομική καταστροφή, αφού ήταν αδύνατη η εξυπηρέτηση των δανείων που είχαν παρθεί για τα έργα αυτά. Σημαντικό από κάθε άποψη έργο της τετραετίας του Ελ. Βενιζέλου ήταν το πρωτόγνωρο σε ποσότητα

Σχήμα 4. Το Δημοτικό σχολείο στην Ακρόπολη

και ποιότητα έργο της κατασκευής σχολικών συγκροτημάτων (**Σχήμα 4**). Η χρηματοδότηση του μεγάλου αυτού έργου προήλθε, από δάνειο που συνομολογήθηκε με σουηδικό τραπεζικό όμιλο. και είχε ως αποτέλεσμα την ανέγερση 3.167 νέων σχολικών κτιρίων²⁰..

Και την περίοδο αυτήν δεν θα λείψουν δημόσια κτήρια τα οποία κτίστηκαν από ευεργεσίες σπουδαίων ελλήνων. Ιδρύεται η Ανωτάτη Σχολή Εμπορικών Σπουδών, (1935, δωρεά Γρ. Μαρασλή)²¹ και κτίζεται το Ελληνικό Αντικαρκινικό Ινστιτούτο (αρχιτ. Βασ. Τσαγρής) με δωρεά του σωματείου «Χριστιανική Κοινωνική Ένωση».

¹⁸. Ο.π.

¹⁹. Σ. Τζόκας, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού, 1928-1932*, Θεμέλιο, Αθήνα 2002, σελ. 42-43

²⁰ Α. Γιακουμακάτος, *Στοιχεία για τη νεότερη ελληνική αρχιτεκτονική – Πάτροκλος Καραντινός*, ΜΙΕΤ, 2003

²¹.Μ. Καρδαμίτση-Αδάμη "Ο Αναστάσης Μεταξάς", *Καθημερινή/Επτά Ημέρες*, 22.11.1998, σελ. 21-24

Η ΚΡΙΣΗ ΣΗΜΕΡΑ. ΑΠΟ ΤΗΝ «ΑΝΑΠΤΥΞΗ» ΣΤΗΝ ΧΡΕΟΚΟΠΙΑ.

Στις μέρες μας ο κατασκευαστικός κλάδος παρουσίασε τη μεγαλύτερη υποχώρηση προϊόντος, που ξεπέρασε το 20%. Ωστόσο όμως, το έτος 2013 ως τελευταίο έτος της προγραμματικής περιόδου του ΕΣΠΑ και των λοιπών συγχρηματοδοτούμενων προγραμμάτων, έχει βασικό στόχο την επιτάχυνση της απορροφητικότητας των εν λόγω πόρων.²² Για τα επόμενα χρόνια, ανάμεσα σε άλλα έχουν προγραμματιστεί κατά βάση έργα υποδομών όπως –η Επέκταση Μετρό Θεσσαλονίκης (2013), το Νέο Διεθνές Αεροδρόμιο Ηρακλείου (2014), το Μετρό- Νέα Γραμμή Άλσος Βεΐκου-Ευαγγελισμός (2014), Νέοι Αυτοκινητόδρομοι Αττικής (2014), Υποθαλάσσια Ζεύξη Σαλαμίνας (2016), Υποθαλάσσια Ζεύξη Λευκάδας (2016), Οδικός Άξονας Ελευσίνα- Υλίκη- Θήβα (2016), Υπογειοποίηση γραμμής 1 Μετρό Φάληρο-Πειραιάς (2014), Ανάπλαση Φαληρικού Όρμου (2013) και Έργα ανάπλασης παραλίας Θεσσαλονίκης (Β' φάση).

Όσον αφορά τώρα στην ανέγερση δημοσίων κτηρίων πνοής, όπως και στις περιπτώσεις των προηγούμενων κρίσεων, έτσι και τώρα πολύ συχνά είναι αποτελέσματα ευεργεσιών. Το 2010 εγκαινιάστηκε στην Αθήνα η Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, ένα κέντρο πολιτισμού²³. (αρχ. Architecture Studio) δωρεά Ιδρύματος Ωνάση(Σχήμα 5).

Σχήμα 5. Η Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών

Και ασφαλώς ένα από τα πιο πολυσυζητημένα έργα των ημερών

μας, είναι το Κέντρο Πολιτισμού του Ιδρύματος Νιάρχου στο Φάληρο, έργο του διάσημου Renzo Riano, που βρίσκεται στο στάδιο της κατασκευής και περιλαμβάνει την Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, την Εθνική Λυρική Σκηνή και ενός εκπαιδευτικού και πολιτιστικού Πάρκου σε ενιαίο χώρο, δωρίζοντας στην χώρα ένα πολύ σημαντικό αστικό, πολιτιστικό, εκπαιδευτικό και περιβαλλοντικό τοπόσημο διεθνούς εμβέλειας.²⁴ Πέρα όμως από τις παραπάνω περιπτώσεις της δημόσιας αρχιτεκτονικής τα ιδρύματα αυτά έχουν αναλάβει πρωτοβουλίες και για δύο ακόμα διαγωνισμούς αρχιτεκτονικής. Το Ίδρυμα Στάυρος Νιάρχος διοργάνωσε φοιτητικό διαγωνισμό²⁵ με σκοπό τη σχεδίαση του Κέντρου Επισκεπτών για το εργοτάξιο του Κέντρου. ενώ το Ίδρυμα Ωνάση διοργάνωσε το Rethink Athens με στόχο η πόλη θα ξανακερδίσει το δημόσιο χώρο της.²⁶

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ

²² Σύμφωνα με τον κρατικό Προϋπολογισμό δαπάνες που αντιπροσωπεύουν το 3,5% του ΑΕΠ κατανέμονται σε 6.000 εκατ. ευρώ για την προώθηση των έργων που θα χρηματοδοτηθούν από πόρους της ΕΕ και σε 850 εκατ. ευρώ για τα έργα που θα χρηματοδοτηθούν αποκλειστικά από εθνικούς πόρους.

²³ www.sgt.gr

²⁴ Το Ίδρυμα «Στάυρος Νιάρχος» προσφέρει μεγαλύτερη δωρεά (πάνω από 550 εκατομμύρια ευρώ) που έχει ποτέ πραγματοποιηθεί από ελληνικό κοινωφελές ίδρυμα και μία από τις μεγαλύτερες στο χώρο της Τέχνης και του Πολιτισμού παγκοσμίως.

²⁵ Α' Βραβείο, Σπ. Γιωτάκης και Α. Μουρελάτος

²⁶ Α' βραβείο στους Ολλανδούς αρχιτέκτονες OKRA LANDSCHAPSARCHITECTEN BV.

Έχουν ήδη γίνει ποικίλες αναφορές στην πρόσφατη βιβλιογραφία για τις σχέσεις και ομοιότητες μεταξύ των κρίσεων. Όσον αφορά τώρα στο πεδίο της αρχιτεκτονικής, όλες ανεξαιρέτως οι οικονομικές κρίσεις που έπληξαν την Ελλάδα, επέβαλαν μείωση στο ελάχιστο των δημόσιων επενδύσεων και κατά τούτο ελαχιστοποίηση της ανέγερσης δημοσίων κτηρίων.

Παρά ταύτα εμφανίζεται κάποιας μορφής δραστηριότητα στον τομέα αυτόν βασισμένη σχεδόν πάντα σε χρηματοδότηση από δάνεια «δημοσίων έργων και έργων υποδομής» τα οποία η χώρα συνομολογούσε με το εξωτερικό και αποτέλεσαν μεγάλο μέρος του συνολικού δανεισμού της Ελλάδας σε περιόδους πτωχεύσεων.

Από τα χρόνια ήδη του Καποδίστρια, τα πρώτα χρήματα από τα δάνεια, διατέθηκαν για δημόσιες επενδύσεις με άξονα τα έργα υποδομής, πρακτική η οποία συνεχίστηκε με αποκορύφωμά την Τρικουπική περίοδο με τον έντονο αναπτυξιακό χαρακτήρα ιδιαίτερα στο πεδίο των υποδομών. Ανάλογες πρακτικές συναντάμε σήμερα, με την προσπάθεια που γίνεται από το Κράτος για επενδύσεις σε δημόσια έργα μέσω απορρόφησης των χρημάτων του ευρωπαϊκού προγράμματος ΕΣΠΑ, το οποίο ουσιαστικά ενισχύει την οικονομία βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα με άρμα τα έργα υποδομής και τα δημόσια κτήρια αναπτυξιακού χαρακτήρα.

Ομοίως, στις περιπτώσεις που κάποιο πολύ μικρό πρωτογενές πλεόνασμα προέκυπτε ύστερα από αιματηρές μακροχρόνιες προσπάθειες του Κράτους και των πολιτών και αυτό συχνά επενδύταν στην οικοδόμηση δημοσίων κτηρίων και υποδομών με απώτερο σκοπό την οικονομική ανάπτυξη. Συνεπώς, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι γενικότερα η οικοδομική δραστηριότητα αλλά και η αρχιτεκτονική έχουν κριθεί ως ένας από τους κυριότερους μοχλούς ανάπτυξης σε περιόδους οικονομικής κρίσης στη νεώτερη και σύγχρονη Ελλάδα.

Πέρα από τα έργα υποδομής, σε επίπεδο αρχιτεκτονικής παραγωγής, ο τύπος του δημοσίου κτηρίου που πρυτανεύει στις επιλογές των κυβερνώντων διαφοροποιείται ανά περίοδο κρίσης και εξαρτάται από τις επικρατούσες κοινωνικές συνθήκες. Έτσι, τα πρώτα χρόνια μετά την ίδρυση του Κράτους, είχαμε την ανέγερση δημοσίων κτηρίων Πρόνοιας και Εκπαίδευσης ενώ αργότερα προστέθηκαν μέγαρα για τον Πολιτισμό.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να διατυπώσουμε μια παρατήρηση καίριας σημασίας. Όλα ανεξαιρέτως τα προγράμματα οικονομικής ανάκαμψης μετά από οικονομική κρίση στην νεώτερη και σύγχρονη Ελλάδα βασισμένα κυρίως σε εξωτερικό δανεισμό και σπανιότατα στο πενιχρό πρωτογενές πλεόνασμα της χώρας, περιλαμβάνουν πρόγραμμα ανέγερσης σχολικών κτηρίων καθιστώντας πρόδηλη την έμφαση που έδινε το Κράτος στον μείζονος σημασίας τομέα της Παιδείας, αντιμετωπίζοντάς τον ως τη θεμελιώδη «επένδυση» για την ανάκαμψη της χώρας. Αξίζει να αναφερθεί ότι ήδη από το 1828 είχαμε το σχολικό εγχειρίδιο του Ι. Κοκκώνη το οποίο όριζε τις βασικές προδιαγραφές που θα έπρεπε να είχε ένα σχολείο του νεοσύστατου ελληνικού Κράτους παρά τα πενιχρά οικονομικά του. Αργότερα με το πρόγραμμα του Δ. Καλλία πολυάριθμα σχολεία οικοδομήθηκαν και τέλος, με εξωτερικό δανεισμό (κρίση 1932) ξεκίνησε το περίφημο κολοσσιαίο πρόγραμμα των νέων σχολικών κτηρίων του 1930 το οποίο ως γνωστόν κληροδότησε στη χώρα μια σειρά σπουδαίων σχολικών συγκροτημάτων - εμβληματικών αρχιτεκτονικών έργων του ελληνικού μοντερνισμού. Δυστυχώς στη σημερινή ανάλογη κατάσταση δεν ακολουθείται αυτή η οδός.

Εύλογα θα αναρωτηθεί κανείς πως ανάμεσα στους τύπους κτηρίων που επιλέγονται να ανεγερθούν (Πρόνοια, εκπαίδευση) θα βρεθούν κτήρια για τον Πολιτισμό. Είναι το σημείο που εμφανίζεται ένα φαινόμενο στο οποίο η οφειλή της ελληνικής αρχιτεκτονικής και γενικότερα της κοινωνίας είναι πολύ μεγάλη: : στην ευεργεσία. Οι εκκλήσεις του Κράτους «προς ευκατάστατους πολίτας» υπήρξε συνηθέστατο φαινόμενο στις περιόδους των πτωχεύσεων και η ανταπόκριση των ευεργετών σημαντική. Όπως φάνηκε παραπάνω, η ελληνική αρχιτεκτονική οφείλει πολλά από τα σημαντικότερα κτήριά της σε αυτή ακριβώς τη συμβολή των εθνικών ευεργετών σε περιόδους οικονομικών κρίσεων. (Συναία Ακαδημία, τη Βαλλιάνειο Βιβλιοθήκη, το Ζάμπειο Μέγαρο, Αρσάκειο κλπ).

Η ανέγερση όμως δημοσίων κτηρίων μέσω ευεργεσιών, έχει ως αποτέλεσμα την υπερίσχυση συγκεκριμένων τύπων κτηρίων που δεν ανήκουν στον σκληρό κρατικό πυρήνα (Δικαστήρια, Διοικητήρια, φυλακές κλπ) και αφορούν κατά κύριο λόγο μέγαρα για την Πρόνοια, την Εκπαίδευση και τον Πολιτισμό. Είναι δημόσια μέγαρα τα οποία μπορούν να φέρουν και το όνομα των δωρητών εξασφαλίζοντας την πατρωνία με την οποία η ευεργεσία είναι σύμφυτη.

Ανάμεσα στις οικονομικές κρίσεις που έπληξαν την Ελλάδα στο πεδίο της αρχιτεκτονικής των δημοσίων κτηρίων πνοής θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι οι κρίσεις του 1843 και του 1932 εμφανίζουν την μεγαλύτερη επιρροή. Η κρίση του 1843 στάθηκε αιτία της εισροής μεγάλων κεφαλαίων ευεργετών με σκοπό την ανέγερση περικαλλών μεγάρων τα οποία σήμερα όχι μόνο αποτελούν κορυφαία δείγματα του νεοκλασικισμού διεθνώς αλλά συγκρότησαν και την ελληνική του εκδοχή. Και αν τα μέγαρα των ευεργετών του δεύτερου ημίσεως του 19^{ου} αιώνα (κρίση 1843) ουσιαστικά συγκρότησαν τον νεοκλασικισμό στη χώρα μας, ο εξωτερικός δανεισμός για την αρχιτεκτονική της «ανάγκης» μετά την κρίση του 1932 και η οικονομία που επέβαλε στη διαχείριση του χρήματος ήταν αναμφίβολα μια από τις κυριότερες αιτίες για την υιοθέτηση των αρχών του μοντέρνου κινήματος στη δεκαετία του 1930 που είχε ως αποτέλεσμα τη συγκρότηση του «ελληνικού» μοντερνισμού μέσα από έργα που αναδεικνύουν το κοινωνικό πρόσωπο της αρχιτεκτονικής (σχολεία, προσφυγικές κατοικίες), πιστά στις αρχές του.

Σε επίπεδο αρχιτεκτονικής – κτηριολογικής προσέγγισης ενδιαφέρον προκαλεί από τα πρώτα χρόνια μέχρι τις μέρες μας στα δημόσια κτήρια «των κρίσεων» το φαινόμενο της ανάμειξης (συστέγασης) λειτουργιών σε ένα κτήριο προφανώς για οικονομία μέσω της κάλυψης περισσότερων αναγκών. Ήδη, το 1828 το Ορφανοτροφείο της Αίγινας προσπαθεί να συστεγάσει σχολείο, εκκλησία, βιβλιοθήκη κλπ. Αλλά και σήμερα εν έτει 2013 στο Κέντρο Πολιτισμού του Ιδρύματος Νιάρχου έχουμε συνύπαρξη της Λυρικής Σκηνής με την Εθνική Βιβλιοθήκη και μητροπολιτικό πάρκο. Παρατηρούμε δηλαδή ότι η οικονομική δυσπραγία γίνεται αιτία για κτηριολογικούς πειραματισμούς που ενδέχεται να λειτουργήσουν ανανεωτικά για την αρχιτεκτονική.

Όσον αφορά τώρα στην μορφολογική – κατασκευαστική τους αντιμετώπιση, η εκάστοτε κρίση επέβαλε οικονομικότερες επιλογές ακόμα και στις περιπτώσεις ευεργεσίας. Σπάνιες ήταν οι περιπτώσεις που κατέληξαν σε ευτέλεια. Το πιθανότερο ήταν να υιοθετηθούν λύσεις απλούστερες οι οποίες τελικά ήταν περισσότερο συμβατές με τη λιτότητα του ελληνικού πνεύματος και κατά τούτο περισσότερο εναρμονισμένες με το περιβάλλον. Δεν ήταν λίγες οι φορές που η οικονομική ένδεια συνέβαλε στην αποφυγή υλοποίησης μεγαλεπήβολων, εκτός κλίμακας ή υπερβολικού αισθητικού βάρους σχεδίων

που σαφώς δεν θα συνέβαλαν στην αρχιτεκτονική αλλά και στην εικόνα των ελληνικών πόλεων.

Έτσι, η επίδραση των οικονομικών κρίσεων στην αρχιτεκτονική και στην πόλη δεν αποτιμάται μόνο από αυτά που κτίστηκαν ως αποτέλεσμα ιδιαζουσών συνθηκών αλλά και από αυτά που κάποιες φορές δεν κτίστηκαν εξασφαλίζοντας την ελάχιστη δυνατή παρέμβαση στο περιβάλλον, ανθρωπογενές και φυσικό. Με δεδομένη την επιτακτική σήμερα ανάγκη για προστασία του, σε μια προσπάθεια αποτίμησης της επιρροής των οικονομικών κρίσεων στην ελληνική αρχιτεκτονική, ο ζυγός μάλλον κλίνει προς τα θετικά.

ΑΠΟ ΤΟ ΥΛΙΚΟ ΤΩΝ ΟΝΕΙΡΩΝ
Ο ΦΑΛΗΡΙΚΟΣ ΟΡΜΟΣ ΣΕ ΜΙΑ ΑΚΟΜΑ ΜΕΓΑΛΗ ΑΦΗΓΗΣΗ

Μαρία Μάρκου

Λέκτορας Σχολής Αρχιτεκτόνων Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου
mmarkoy@yahoo.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι αναπλάσεις υδάτινων μετώπων προσφέρονται για την ανάπτυξη των αστραφτερών τοπίων του νεοφιλελευθερισμού. Ο φетиχισμός του μεγέθους, η ρητορική της αναβάθμισης και της καινοτομίας συνοδεύουν τις “ιστορίες επιτυχίας” που στήνονται εκεί με συμπράξεις δημόσιου - ιδιωτικού τομέα. Ο στιγματισμός των τόπων που “δεν αξίζουν στην πόλη μας” από τον τύπο, δημιουργικές ομάδες και ειδικούς, παρασιωπά την αποεπένδυση ή τη σκόπιμη καταστροφή που προηγείται των σταυροφοριών για την “ανάκτηση” της πόλης. Με αφορμή την ανάπλαση του Φαληρικού Όρμου, θα δείξουμε ότι η διαχείριση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα αλλάζει και τη λογική του σχεδιασμού. Η “αναβάθμιση” του χώρου πριν από το δικαίωμα σ' αυτόν.

Λέξεις κλειδιά: *ολυμπιακά έργα, αναπλάσεις, παράκτιο μέτωπο*

1. ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΑΘΩΟΤΗΤΑΣ

Τα τελευταία χρόνια, τα έργα ανάπλασης του Φαληρικού Όρμου είναι, εκτός των άλλων, ένα επικοινωνιακό γεγονός. Η ειδησεογραφία μας κατακλύζει με στοιχεία και προβλέψεις. Το ίδιο και οι αρμόδιες υπηρεσίες. Σ' αυτό το κείμενο θα προσπαθήσουμε να βρούμε το βηματισμό και, ίσως, το δίδαγμα των γεγονότων.

Ήταν το πρώτο λιμάνι της Αθήνας, απ' όπου σάλπαραν τα καράβια με τα μαύρα πανιά. Ίχνη του βρέθηκαν πάλι, πρόσφατα, στις εκσκαφές για τη θεμελίωση της Όπερας. Κάτι που πέρασε στα ψιλά, μέσα στον ορυμαγδό των δημοσιεύσεων για τη “δεύτερη μεγαλύτερη επένδυση στο Λεκανοπέδιο” κι ωστόσο μας θυμίζει ότι το σημερινό “αστικό κενό” ήταν πλήρες από το βάθος του χρόνου, κατοικημένο από θεούς κι ανθρώπους, πόρος και μέρος της καθημερινότητας μιας πόλης θαλασσινής με έσχατο καταφύγιό της τα “ξύλινα τείχη”.

Ήταν πεδίο μαχών, ήταν χωράφια θρεμμένα από τα νερά του Κηφισού, τα βαλτοτόπια του αρχαίου αλίπεδου, οι θίνες της χρυσής παραλίας, αγκυροβόλιο για τα ψαράδικα και τόπος δροσισμού για τους αγροτικούς πληθυσμούς στα “κυνικά καύματα” του μεσοκαλόκαιρου, ανάμεσα στο θέρο και τον τρύγο.

Ήταν ο πρώτος πόλος λουτρο-τουρισμού της νεότερης Αθήνας που ζούσε το ναυαγικό της fin de siècle, ανάμεσα σε πολεμικές καταστροφές, οικονομικές κρίσεις και κούρσες εκσυγχρονισμού, με τη μεγάλη ιδέα να δείχνει κατά το Βόσπορο, το κοσμοπολίτικο

πνεύμα να 'ρχεται από τα δυτικά, τη βιομηχανία ν' ανηφορίζει την Πειραιώς, και τη φτωχολογιά να ζώνει το νεοκλασικό κέντρο από τη μεριά του Μεταξουργείου και του Κολωνού, του Βούθουλα και της Γαργαρέτας.

Ο λουτρο-τουρισμός αναπτυσσόταν γοργά στο βιομηχανικό κόσμο, καθώς το κύμα αστικοποίησης έφερνε μαζί του και τον τρόπο της συνωστισμένης, ανθυγιεινής, επικίνδυνα αντιφατικής πόλης. Μαζί και την ανάγκη διαφυγής για την αστική τάξη και τα διευρυνόμενα μεσαία στρώματα, κληρονόμους προνομιακών άλλοτε πρακτικών κατανάλωσης. Παντού, ο σιδηρόδρομος άνοιγε τους άξονες διάχυσης της πόλης στα προάστια και τα βαπόρια άνοιγαν τους δρόμους του τουρισμού.

Επιλογή της εταιρείας Σιδηροδρόμων Αθηνών-Πειραιώς ο χώρος κατασκευής και εκμετάλλευσης υποδομών αναψυχής¹: Οι κλειστές λουτρικές εγκαταστάσεις στα ρηχά του Φαληρικού Όρμου, η προκυμαία και η προβλήτα για περίπατο, για βαρκάδα και υποδοχή, το κομψό ξενοδοχείο με το περίπτερο μουσικής, το θέατρο και ο κήπος, το λουνα-παρκ κοντά στο σταθμό. Το πολεοδομικό σχέδιο αρωγός στις ανάγκες αυτής της πρώτης ιδιωτικοποίησης της ακτής και στην εντεινόμενη ζήτηση για προαστιακή κατοικία. Τα σπίτια των διακεκριμένων αθηναίων που άρχισαν να κατηφορίζουν προς τη θάλασσα, ίδια με αυτά που οργάνωσαν τους μεσοαστικούς πυρήνες κάποιων προαστείων του Παρισιού, του Λονδίνου, του city beautiful Σικάγου. Έμποροι και τραπεζίτες του λιμανιού, διπλωμάτες και διανοούμενοι της σύντομης αθηναϊκής belle époque, βιομήχανοι. Στα χαμηλά της Πειραιώς, βλέπουμε ακόμα μπροστά στα ερειπωμένα εργοστάσια του 19ου αιώνα, τα σπίτια τους με τα απαραίτητα πεύκα να καθαρίζουν τον αέρα από την αιθάλη της τσιμινιέρας. Ένας δεύτερος οικιστικός πυρήνας σχηματιζόταν από την άλλη πλευρά της ακτής (τα Φάληρα) και, ανάμεσα, τα πρώτα εργοστάσια, ξενοδοχεία, σπίτια του παραλιακού μετώπου, κατά μήκος της γραμμής του τραμ. Και οι πρόχειρες ταβέρνες, οι πάγκοι των πλανόδιων εμπόρων πάνω στη μακρυά αμμουδιά που άρχιζε να προσελκύει κολυμβητές και περιπατητές μιας λιγότερο κοσμικής Αθήνας.

Η συγκυρία έκανε αυτό τον τόπο μέρος της προσπάθειας διεθνούς προβολής της χώρας, με εργαλείο μια επιχείρηση ανακατασκευής της ιστορίας που δεν είναι, όπως τείνουμε να πιστεύουμε, στοιχείο της νεοελληνικής ιδιοπροσωπείας. Η ιδέα της υγιεινιστικής και ηθικοπλαστικής λειτουργίας του αθλητισμού, άρχιζε να συγκροτείται μέσα στο πολύπτυχο του αστικού μεταρρυθμιστικού κινήματος, προσφεύγοντας στην εξιδανικευμένη εκδοχή της ελληνικής αρχαιότητας που πρόσφερε ο όψιμος ρομαντισμός, εκδοχή που ανήγε σε ιστορική αναγκαιότητα τις αξιώσεις παγκόσμιας κυριαρχίας του ευρωπαϊκού χώρου και, με την ίδια κίνηση, θεμελίωνε τις αξιώσεις του νεοσύστατου ελληνικού κράτους για συμμετοχή στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι. Η αναβίωση των ολυμπιακών αγώνων προοριζόταν για την προώθηση της αθλητικής ιδέας σ' ένα από τα διεθνή event που, στο τέλος του 19ου αιώνα, υπηρετούσαν τον ανταγωνισμό των πόλεων για οικονομικο-πολιτική προβολή. Η πρόταση της συμβολικής χωροθέτησης του γεγονότος στην κοιτίδα του “ολυμπιακού ιδεώδους” είχε λοιπόν την εύλογη ανταπόκριση των εθνικών μας ευεργετών και η Αθήνα είχε την ανέλπιστα ευκαιρία να πάρει μέρος σ' αυτό τον ανταγωνισμό.

Μ' όλη την αρχαιολατρική ρητορική τους, οι νέοι ολυμπιακοί αγώνες στήθηκαν σαν μαζικό θέαμα και το πρόγραμμα πριμοδοτούσε τα σύγχρονα αθλήματα. Ένα από αυτά

1 Πηγές: <http://pireorama.blogspot.gr/> <http://mikros-romios.gr/>

ήταν οι ποδηλατοδρομίες, καρπός της αυξανόμενης ανάγκης για μετακίνηση σε πόλεις με ταχύτητα διαστελλόμενη παραγωγική βάση. Ήταν, επίσης, τα θαλάσσια αγωνίσματα, ιδιαίτερα δημοφιλή στους τόπους διακοπών της αστικής τάξης. Η φαληρική ακτή μπήκε στον ολυμπιακό χάρτη χάρη στην εταιρεία σιδηροδρόμων που προσέφερε το χώρο για το ποδηλατοδρόμιο, έδρα επίσης του αγωνίσματος του τένις (το σημερινό γήπεδο Καραϊσκάκη), τις εγκαταστάσεις για τα αγωνίσματα κωπηλασίας, όπως και μέρος της αναγκαίας τουριστικής υποδομής. Για λίγες μέρες, έζησε τη φαντασμαγορία. Μοντερνισμός και εθνική ανάταση, φίλαθλο ενδιαφέρον και φαντασιώσεις αιωνιότητας, λαϊκό πανηγύρι και εμπέδωση της κοινωνικής διάκρισης, με το θέαμα του “καλού κόσμου” αναδιπλασιασμένο στους αντικατοπτρισμούς του Σαρωνικού.

Ήταν η δημοσιότητα που χρειάζεται ένας χώρος μαζικής κατανάλωσης και ο χώρος που χρειάζεται η τελετουργική πραγμάτωση μιας μεγάλης αφήγησης. Ο χώρος, όπως και οι μεγάλες αφηγήσεις χρειάζονται την έμπρακτη συνενοχή μας, πρέπει να κατοικηθούν για να μας κατοικήσουν. Είναι φτιαγμένα από το ίδιο υλικό. Το υλικό των ονείρων που ζητούν εκπλήρωση.

Με το εισιτήριο του σιδηροδρόμου, η κοσμική Αθήνα τίμησε αυτό τον τόπο απόλαυσης, μόδας και καλού γούστου. Με το ίδιο εισιτήριο, οι γειτονιές της Αθήνας μαθήτευσαν εκεί συλλογικά στην απογευματινή βόλτα, στην κυριακάτικη εκδρομή και το bain-mixte (Κατσιμάρδος, 2010), ανακαλύπτοντας τις χαρές της θάλασσας ως αστική εμπειρία. Νέες καταναλωτικές πρακτικές, νέους τόπους και τρόπους συνάντησης. Μια νέα διάσταση της πόλης, την υπερτοπική, μέσα από την πιο παλιά της, τη δημοσιότητα. Οι εγκαταστάσεις της εταιρείας σιδηροδρόμων σεβάστηκαν τότε το τοπίο και το φυσικό ανάγλυφο. Διατήρησαν ελεγχόμενη κλίμακα, αφήνοντας την ακτή σε κοινή χρήση (Καρύδης, 2010), αντίθετα με τα σημερινά αναπτυξιακά έργα.

Στις αρχές της δεκαετίας του '20, άλλοι παράγοντες βάρυναν για τη διαμόρφωση της φαληρικής ενδοχώρας, βάζοντας σε λειτουργία τον μηχανισμό λήψης αποστάσεων που διαφοροποιεί την κοινωνική γεωγραφία των πόλεων. Όχι πια ο παραθερισμός και η αναψυχή, αλλά η ανάπτυξη του βιομηχανικού άξονα και του λιμανιού, η χωροθέτηση των συνοικισμών (Μπελαβίλας, 2001). Όχι τα μέλη της αθηναϊκής ελίτ, αλλά εργάτες, υπάλληλοι, ναυτικοί και βιοτέχνες, πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία και μετανάστες από τα νησιά. Μέρος της καθημερινότητάς τους η ακτή. Σε παλιές φωτογραφίες, βλέπουμε εικόνες καλοκαιρινής λαϊκής γιορτής και χειμωνιάτικης ανάπαυλας. Από προφορικές μαρτυρίες μαθαίνουμε για φημισμένα στέκια και κέντρα διασκέδασης πάνω στο κύμα, για μια αμμουδιά που ήταν ακόμα προέκταση της γειτονιάς κι ένα δρόμο όπου το κουδούνι του τραμ συντονιζόταν με το κουδούνι της βάρδιας στα εργοστάσια.

Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '60, η ακτή παρέμενε δημοφιλής, αλλά ήταν ήδη μολυσμένη, συνωστισμένη, χωρίς υποδομές, εκτεθειμένη σε πλημμυρικό κίνδυνο (Σάρρος, 2004), αποτέλεσμα της εγκατάλειψης που για χρόνια βίωσαν οι λαϊκές γειτονιές της Αθήνας, πολιτικά ύποπτες, διοικητικά περιθωριοποιημένες, απύσες από τα προγράμματα επενδύσεων. Θα έλεγε κανείς ότι αυτό καλούσε για έργα “αναβάθμισης”. Στην πραγματικότητα, καλούσε για τη δημιουργία μιας άλλης ακτής στη θέση της.

2. ΤΑ ΜΕΓΑΛΑ ΕΡΓΑ

Στο πλαίσιο της αναπτυξιακής ευφορίας του '60, ο τουρισμός αντιπροσώπευε ήδη το υπερόπλο της ελληνικής οικονομίας και το εισιτήριό της στο διεθνή ανταγωνισμό. Η Αθήνα, αναπτυσσόμενο κέντρο μεταφορών (Burgel, 1976), θα ήταν το κέντρο της τουριστικής κίνησης εξασφαλίζοντας, μαζί με τον ήλιο και τη θάλασσα, τις υποδομές μιας σύγχρονης πόλης και την αύρα της κοιτίδας (και πάλι) του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Τι θα μπορούσε να την αντιπροσωπεύει περισσότερο από το Φαληρικό Όρμο - στο πρώτο πλάνο της εικόνας που θα είχαν οι επισκέπτες της από το κατάστρωμα των караβιών;

Στα ρυθμιστικά σχέδια που προτείνονται από την πολεοδομική πρωτοπορία της εποχής ο Φαληρικός Όρμος προσδιορίζεται σταθερά σαν τουριστικός πόλος και, με επισπεύδουσα αρχή τον ΕΟΤ, το 1965 προκηρύσσεται ο πρώτος διαγωνισμός για την πολεοδομική του οργάνωση (Κούλης, 1989), χωρίς καμιά αναφορά στη δυνατότητα αξιοποίησης των διαθεσίμων της περιοχής. Παρότι προβλέπονται αποχετευτικά και αποστραγγιστικά έργα, η ακτή πρόκειται να καλυφθεί με επιχωματώσεις μέχρι 400 μέτρα προς τη θάλασσα. Πάνω σ' αυτή την πλατφόρμα, θα αναπτυχθούν εντατικές τουριστικές και αθλητικές χρήσεις. Κλειστή υπερυψωμένη αρτηρία με ανισόπεδους κόμβους στα δύο άκρα της ακτής θα διαχωρίζει την περιοχή ανάπλασης, ακόμα και οπτικά, από τις όμορες περιοχές.

Έργο κλίμακας πρωτόγνωρης για τα ελληνικά δεδομένα, συμβατό ωστόσο με τον γιγαντισμό και το λειτουργισμό των αναπτυξιακών έργων που γίνονταν με κεντρικό σχεδιασμό και δημόσια δαπάνη σε μια εποχή αναπτυξιακής ευφορίας. Αρχίζοντας το 1968, τα χωματουργικά κράτησαν περίπου σαράντα χρόνια. Το 1968 κατεδαφίστηκαν και τα υπολείμματα των λουτρών του Νέου Φαλήρου. Η παραλιακή λεωφόρος ολοκληρώθηκε στις αρχές του '80, όταν κατασκευαζόταν το ΣΕΦ, πίσω από τα επάλληλα επίπεδα του ανισόπεδου κόμβου.

3. ΜΕΓΑΛΕΣ ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΛΙ

Καθώς τέλειωναν τα τριάντα χρυσά χρόνια, η χρηματοδότηση τέτοιων έργων γινόταν ολοένα και πιο δύσκολη. Η επιτάχυνσή τους χρειάστηκε το μηχανισμό ιδιωτικοποίησης που στήθηκε στο πλαίσιο της εκπλήρωσης ενός εθνικού πόθου που γι ακόμα μια φορά υποσχόταν να κάνει την Αθήνα πρωτεύοντα τουριστικό προορισμό. Ο Φαληρικός Όρμος επιλέχθηκε για την κατασκευή εγκαταστάσεων για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004, με αντίστοιχο προγραμματισμό: Αθλητισμός και συνεδριακός τουρισμός (Παπαμαρίνου, 2007). Ανώνυμη εταιρεία του δημοσίου, μέσα από επάλληλες συγχωνεύσεις και αλλαγές του σχήματος, πήρε την κυριότητα του χώρου. Ένα ακόμα κλειστό στάδιο κατασκευάστηκε στην άλλη πλευρά της ακτής, ενώ η προέκταση της Εθνικής Οδού κάλυπτε τον Κηφισό με νέο ανισόπεδο κόμβο. Στο μεταξύ, ολοκληρώνονταν οι επιχωματώσεις, διευρύνοντας τον εκμεταλλεύσιμο χώρο.

Η σκοπιμότητα έγινε κατανοητή όταν, μετά τους αγώνες, άρχισαν να μπαίνουν σε διαβούλευση προτάσεις εμπορικής αξιοποίησης του χώρου, που σταθερά προσέκρουαν στις αξιώσεις των όμορων δήμων για ελεύθερη πρόσβαση στην παραλία, για μικρότερους συντελεστές δόμησης, για έργα πρασίνου υπό δημόσια διαχείριση. Η διαπραγμάτευση πλαισιώθηκε από έντονη ακτιβίστικη δράση και προσπάθειες για διάχυση της πληροφόρησης.

Όπως στη διάρκεια της προετοιμασίας των Αγώνων έγινε φανερό ότι τα έργα θα ενέτειναν τον αποκλεισμό της γύρω περιοχής, μετά τους Αγώνες έγινε φανερό ότι στο Φαληρικό Όρμο παιζόταν η κυρίαρχη, εφεξής, αντίληψη για την ανάπτυξη. Ανάπτυξη συναρτώμενη με την προσέλκυση επενδυτικών κεφαλαίων και αποδοτικότητα που προϋποθέτει την απορρύθμιση των μηχανισμών αναδιανομής, κοινωνικής προστασίας και πολιτικής εκπροσώπησης. Απελευθέρωση του ανταγωνισμού και, στην πραγματικότητα, των μηχανισμών συγκέντρωσης κεφαλαίων (Χάρβεϊ, 2007). Στη νεοφιλελεύθερη ορθοδοξία εμφανίζεται σαν μοίρα που, για την εκπλήρωσή της, απαιτείται η άρση των θεσμικών εμποδίων και η αποδοχή των αναγκαίων συνεπειών. Μεταξύ τους και η περιθωριοποίηση πληθυσμών. Μοίρα κι αυτή του καθενός από μας. Τον κυνισμό μιας τέτοιας αντίληψης βλέπουμε με τον πιο καθαρό τρόπο στην επικοινωνιακή διαχείριση των έργων του Φαληρικού Όρμου μέσα από την καθημερινή ειδησεογραφία.

4. ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΛΕΥΡΑ ΤΟΥ ΕΠΕΝΔΥΤΗ

Το μέγεθος είναι η κρίσιμη παράμετρος στην κούρσα του ανταγωνισμού. Μεγάλο ύψος επένδυσης, μεγάλες εκτάσεις γης, όγκοι και ύψη κτιρίων, σύνθετες χρήσεις και συστήματα διαχείρισης. Απαιτούνται επίσης στρατηγικές προώθησης που θα πάρουν υπόψη τη θέση και τη μορφή των αναπτυξιακών έργων. Κεντρικότητα, ορατότητα, προσβασιμότητα, επιβλητικά κτίρια, εξεζητημένη αισθητική, λάμψη, χώροι πλούσιοι σε αφηγηματικότητα (Lash, Urry, 1994). Γι αυτό οι αναπλάσεις υδάτινων μετώπων - συνήθως εκτεταμένες βιομηχανικές και λιμενικές ζώνες σε παρακμή αλλά και σε καίρια θέση - προσφέρουν τόσο συχνά ευκαιρίες σε αναπτυξιακές εταιρείες διψασμένες για δημόσια γη και επιχορηγήσεις, διαμορφώνοντας τα αστραφτερά τοπία του νεοφιλελευθερισμού, τα πάρκα του τουρισμού και των πολυεθνικών επιχειρήσεων, τους “πόλους πολιτισμού” που θα εγγυηθούν τη “νέα ταυτότητα” πόλεων που ανταγωνίζονται για την προσέλκυση επενδυτικών κεφαλαίων ανα-κατασκευάζοντας την ιστορική τους μνήμη ως εταιρικό λογότυπο.

Ο Φαληρικός Όρμος έχει όλα τα χαρακτηριστικά και το αναγκαίο μέγεθος για να δώσει το υπόδειγμα ανάλογων παρεμβάσεων στον ελληνικό χώρο. Χαρακτηριστικό και το είδος της επένδυσης, με δύο συνεδριακά κέντρα στον ίδιο χώρο και σε συζήτηση την ξενοδοχειακή υποδομή, δραστηριότητες συγκεντρωτικές με διάρκεια, επιλεκτικότητα, υψηλή ανταγωνιστικότητα. Αυτά τα χαρακτηριστικά αναδεικνύονται, τα τελευταία χρόνια, στον καθημερινό καταιγισμό ανακοινώσεων και δημοσιεύσεων με πολλούς αριθμούς: εκατομμύρια ευρώ που θα επενδυθούν σ' αυτή ή την άλλη φάση του προγράμματος, χιλιάδες τετραγωνικά μέτρα, χιλιάδες προβλεπόμενες θέσεις συνέδρων, κλίνες, αφίξεις, χιλιάδες θέσεις απασχόλησης στην κατασκευή, στη λειτουργία, στην εκτιμώμενη ακτίνα επιρροής του έργου. Συγκρίσεις επενδυτικών μεγεθών και κινδύνων, λεπτομέρειες για διαπραγματεύσεις, συμφωνίες, ζητήματα διαχείρισης. Ο λόγος πάντα από την πλευρά του επενδυτή, αόρατου πίσω από ακρωνύμια εταιρικών σχημάτων, καθώς από τις επιλογές του θα εξαρτηθεί η δημιουργία θέσεων απασχόλησης. Προφανής ο εκβιασμός με τη δεδομένη πολιτική διαχείρισης της κρίσης. Αυτονόητο ότι το αναγνωστικό κοινό θα ταυτιστεί μαζί του και θα μοιραστεί τις αγωνίες του. Ο μονόδρομος δεν επιτρέπει την πολυτέλεια αποστασιοποίησης. Αντίθετα, επιβάλλει τη συστράτευση, μια που η επιχειρηματικότητα είναι πάντα “υγιής” και οι δράσεις

“καινοτόμες”. Σε αντίστοιχο πλήθος δημοσιεύσεων, αυτή τη φορά στο life style τύπο, θα δούμε λοιπόν τη ρητορική του εκσυγχρονισμού, της αναβάθμισης, της κάθαρσης γιατί είναι, εν τέλει, αναγκαία τα έργα, τα περιμέναμε με ανυπομονησία όπως και τις κάθε λογής “ιστορίες επιτυχίας” που στήνονται με συμπράξεις δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Αλλά, κυρίως, θα δούμε τη ρητορική της δημιουργικότητας, καθώς η ανάπλαση του Φαληρικού Όρμου έχει να κάνει με τη σηματοδότηση της εικόνας της πόλης, με την κατασκευή μιας νέας συλλογικής συνείδησης. Να ένας ακόμα ευγενής σκοπός.

Στον αντίποδα θα βρούμε το στιγματισμό των “απαξιωμένων”, “ανθυγιεινών”, επικίνδυνων”, “άχρηστων” χώρων που “δεν αξίζουν στην πόλη μας”, από κυβερνητικά και επιχειρηματικά στελέχη, πρόθυμα μέσα ενημέρωσης, δημιουργικές ομάδες και επιστημονικούς κύκλους, που, αδιαφορώντας για το ρεβανσισμό της “ανάκτησης” των πόρων της πόλης, παρασιωπούν την αποεπένδυση ή, στην περίπτωση του Φαληρικού Όρμου, τη συνειδητή καταστροφή που προηγήθηκε της υποβάθμισης. Οι λέξεις είναι χαρακτηριστικές: σκουπιδότοπος, κίνδυνος για τη δημόσια υγεία, μη-τόπος. Μόνιμη επωδός η ανάγκη επιτάχυνσης των έργων. Συχνές οι διαμαρτυρίες για “χρονοβόρες διαδικασίες” και γραφειοκρατικά εμπόδια - αλλά και για την ακτιβίστικη δράση στην περιοχή. Στιγματισμός χώρων και ανθρώπων.

5. Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ

Έχει γραφτεί ότι ο εξευγενισμός προϋποθέτει την υφαρπαγή γης (Smith, 1996) που δε νομιμοποιείται παρά με τη δυσφήμισή της – ή με την παραγνώριση. Σύμφωνα με πρόσφατη επιστημονική δημοσίευση (Δραγώνας, 2011), “αν εξαιρέσουμε το σύντομο καλοκαίρι του 2004, η ιστορία του Φαληρικού όρμου είναι ιδιαίτερα φτωχή, η ταυτότητα της περιοχής απροσδιόριστη και η συλλογική μνήμη της περιορισμένη, έως ανύπαρκτη ... Αποτέλεσε δημοφιλή προορισμό μόνο για ένα μικρό χρονικό διάστημα ... όταν στην περιοχή δημιουργήθηκαν εγκαταστάσεις αναψυχής και κτίστηκαν επαύλεις ευπόρων αθηναίων. Ακολούθησε μια παρατεταμένη περίοδος παρακμής καθ' όλη τη διάρκεια του 20ου αιώνα”.

“Ανύπαρκτη”, στην παραπάνω αναφορά, είναι η συλλογική μνήμη αυτών που δεν ρωτήθηκαν ούτε για την εγκατάλειψη ούτε για την αναβάθμιση του τόπου τους, αυτών που δεν ανήκουν ίσως στους “εύπορους αθηναίους” αλλά επιμένουν να ζουν εκεί και να έχουν ανάγκη πρόσβασης σε ότι είναι “μητροπολιτικής σημασίας” για πολεοδόμους και πολιτικούς: το νερό, το τοπίο, ο ορίζοντας, οι τρόποι ζωής και οι δραστηριότητες που συνδέονται με την απόλαυσή τους. Σε παλιότερη έρευνα (Μάρκου, 2000), διαπιστώσαμε ότι αυτό θυμούνται κι αυτό προσδοκούν οι κάτοικοι των γύρω περιοχών. Γι αυτό και διατυπώνουν ξανά και ξανά με θεσμικούς και κινηματικούς τρόπους το αίτημα για πρόσβαση στην ακτή, παρά την “παρατεταμένη περίοδο παρακμής”, παρά την “ιδιαίτερα φτωχή” ιστορία - αν βάλουμε μέσα μόνο τις διεθνείς διοργανώσεις.

Όσο για την “απροσδιόριστη ταυτότητα”, ίσως δεν θάπρεπε να την αναζητήσουμε στο αποτέλεσμα των χωματουργικών έργων αλλά σ' αυτό που, στη διάρκεια των έργων, παίχτηκε και χάθηκε πολλές φορές, από την άλλη μεριά της παραλιακής, μέχρι να γίνει αξίωση και προσδοκία. Η ταυτότητα κάθε περιοχής θα παραμένει απροσδιόριστη αν δεν προσδιορίζονται οι δικαιούχοι της. Και το πρόβλημα με τα έργα αξιοποίησης της φαληρικής ακτής, με αυτού του είδους τις επενδύσεις και τις χρήσεις είναι ότι στους

δικαιούχους περιλαμβάνουν τους εμπλεκόμενους επενδυτές και τα στελέχη επιχειρήσεων που θα απολαμβάνουν το συνεδριακό τουρισμό, τους καταναλωτές των επιτηρούμενων εμπορικών κέντρων, τους ιδανικούς περιπατητές ιδανικών χώρων που εμφανίζονται στα rendering των αρχιτεκτονικών μελετών.

Μ' όλη τη 3d τεχνολογία σχεδιασμού, οι χώροι που σχεδιάζονται για τέτοια έργα είναι δύο διαστάσεων. Κτίρια που γράφουν καλά σε διαφημιστικές καταχωρήσεις και τοπία καθραρισμένα από το παράθυρο σουίτας πολυτελούς ξενοδοχείου. Κομμάτια μιας αφήγησης με προδιαγεγραμμένη έκβαση, όπως φαίνεται και στον τρόπο που τοποθετήθηκε η Όπερα στο παζλ του Φαληρικού Όρμου.

6. Η ΟΠΕΡΑ ΚΑΙ Η ΚΡΟΥΑΖΙΕΡΑ

Θεωρητικά, η προσφορά του Ιδρύματος Σταύρου Νιάρχου για τη χρηματοδότηση της μελέτης νέων εγκαταστάσεων της Λυρικής Σκηνής και της Εθνικής Βιβλιοθήκης (Γλωσσιώτης, 2009), στη θέση του παλιού Ιπποδρόμου (με τη συμβολή μάλιστα διακεκριμένου μελετητή) ικανοποιεί τόσο τον πολεοδομικό προορισμό της περιοχής, ως πόλου αναψυχής και πολιτισμού μητροπολιτικής σημασίας, όσο και τις χρονίζουσες ανάγκες ανάπτυξης δυο κορυφαίων πολιτιστικών θεσμών. Σημαντικό μέρος της χορηγίας καλύπτει και το σχεδιασμό πάρκου υψηλού πρασίνου και ήπιου αθλητισμού γύρω από το νέο κτίριο και στην παραλία του Μοσχάτου. Ικανοποιούνται έτσι τα αιτήματα των όμορων δήμων με το πρόσθετο πλεονέκτημα ενός πρωτοποριακού σχεδιασμού (Παγκάλου, 2013). Η προσφορά του ιδρύματος χαιρετίστηκε με ευγνωμοσύνη από τα κυβερνητικά στελέχη και με ενθουσιασμό από τον τύπο. Το έργο έχει ήδη έχει ενταχθεί σε πρόγραμμα χρηματοδότησης από κοινοτικούς πόρους (Ανώνυμο, ΠΕΠ Αττικής, 2013) και θεωρείται κεντρικό στοιχείο της μελλοντικής φυσιογνωμίας του Όρμου. Με αυτό το δεδομένο, μελετήθηκε ο “πολιτιστικός” διάδρομος που θα συνδέει το Δέλτα, μέσω της Λεωφόρου Συγγρού ως “άξονα πολιτισμού”, με την υπό αναβάθμιση Οδό Πανεπιστημίου. Στο σύνολο αυτών των έργων θα βασιστεί η προσπάθεια ανάπτυξης πολιτιστικού τουρισμού που θα αναγεννήσει την Αθήνα. (Ας μη συζητήσουμε βέβαια για προτεραιότητες και ιεραρχήσεις στόχων και μέσων στη συγκυρία των πιο δραματικών μεταβολών στην κοινωνική και παραγωγική δομή της πόλης, ας μη συζητήσουμε για την κατανομή των πολιτιστικών υποδομών στο χώρο της πόλης, με στοιχειώδη έννοια κοινωνικής δικαιοσύνης και με μακροπρόθεσμη προοπτική γιατί, το μάθαμε πια, στην οικονομική κρίση “δεν υπάρχουν εναλλακτικές”).

Η τόσο θεαματική αυτή εξέλιξη είχε μια εξίσου θεαματική παράπλευρη συνέπεια: Αναζωπύρωσε τη συζήτηση για τη δυνατότητα ανάπτυξης εγκαταστάσεων ελλιμενισμού για κρουαζιερόπλοια στο Φαληρικό Όρμο. Σύμφωνα με πολυάριθμα δημοσιεύματα, το κτίριο της Όπερας θα πρόσφερε το στοιχείο ελκυστικότητας που απαιτεί μια τέτοια χωροθέτηση, η Λεωφόρος Συγγρού θα πρόσφερε την άμεση πρόσβαση στο ιστορικό κέντρο και το αδιαμόρφωτο τμήμα της ακτής θα εξασφάλιζε την αναγκαία επιφάνεια στάθμευσης. Η συζήτηση δίχασε τον τύπο, το κοινό, τον επιστημονικό κόσμο, τους ενδιαφερόμενους επενδυτές, τις τοπικές αρχές, ακόμα και την κυβερνητική παράταξη. Τα εμπλεκόμενα μεγέθη δύσκολα συμβιβάζονται με τουριστικές δραστηριότητες και με τη λειτουργία του πάρκου. Άλλωστε, προσφέρεται εναλλακτική λύση στο λιμάνι του Πειραιά.

Ανεξάρτητα από την έκβασή της, η διαμάχη έδειξε ότι, για το είδος των αναπλάσεων που εγκαινιάζει στην Ελλάδα ο Φαληρικός Όρμος, το σκηνογραφικό στοιχείο έχει δεσπόζουσα σημασία τόσο ώστε να βάζει σε δεύτερο πλάνο (ή μήπως να συσκοτίζει υπηρετώντας;) τις επενδυτικές στρατηγικές. Με ακατανόητο τρόπο υποβαθμίστηκε πρόσκαιρα η συζήτηση για το κέντρο συνεδριακού τουρισμού ενώ τα έργα συνεχίζονται με εντεινόμενο ρυθμό. Με εύλογο τρόπο η οργανωμένη προβολή του πάρκου πρασίνου παρασιωπά τα αδιευκρίνιστα πάντα εμπορικά του παρελκόμενα.

Το σκηνογραφικό στοιχείο αναδεικνύεται ακόμη και σ' αυτό το οικολογικό κατά τα άλλα πάρκο πρασίνου. Σαν προέκταση ενός από τους πεζοδρόμους του (“άξονας πολιτισμού” κι αυτός), κατασκευάζεται προβλήτα που θυμίζει εκείνη της εταιρείας σιδηροδρόμων (γιατί στη σύγχρονη αρχιτεκτονική μετράνε τα σημαινόμενα), η οποία απολήγει στο απαραίτητο γι αυτό του είδους τις μελέτες τοπόσημο. Πρόκειται για μεγα-κατασκευή εξεζητημένου σχεδιασμού στο κέντρο του Όρμου, ορατή από στεριά και θάλασσα, με υποβλητικό νυχτερινό φωτισμό, η οποία θα εκφράζει το σύγχρονο πνεύμα, την αναπτυξιακή δυναμική και το ιστορικό βάθος του χώρου που είναι σε ανάπτυξη. Για να μην αγνοηθεί δε η διάσταση της ανταποδοτικότητας, η κατασκευή θα έχει τουριστική χρήση. Ο σχετικός διαγωνισμός πραγματοποιήθηκε (Ανώνυμο, Pointsupreme, 2013) με τις επευφημίες life style περιοδικών και ιστοτόπων που υπερασπίζονται τις δημιουργικές δυνάμεις της πόλης, στην προσπάθεια αναζωογόνησής της με όχημα τον αστικό τουρισμό.

7. ΩΣ ΔΙΔΑΓΜΑ

Η νεοφιλελεύθερη διαχείριση του χώρου χρειάζεται μεγάλες αφηγήσεις, παλιό εργαλείο εθελοντικής υποταγής, για να εμφανισθεί ως εύλογη και αναγκαία η κερδοσκοπία πάνω στους χώρους που συσσωρεύουν στην υψηλότερη πυκνότητα το συμβολικό κεφάλαιο των πόλεων: Τη μνήμη των τρόπων που ο άνθρωπος μόχθος παρήγε αυτούς τους χώρους, των τρόπων που οι άνθρωποι τους απόλαυσαν, τους μοιράστηκαν, τους διεκδίκησαν, αλλά και τον ενεστώτα χρόνο τέτοιων διεκδικήσεων. Όπως, στις νεοφιλελεύθερες στρατηγικές κοινωνικο-οικονομικού μετασχηματισμού, η ανάπτυξη μπορεί να συμβαίνει παρά και σε βάρος της εργασίας, έτσι και η μεταμοντέρνα “αναβάθμιση του χώρου” μπορεί να πραγματοποιείται ερήμην ή και εναντίον των ανθρώπων που έχουν ανάγκη, αξίωση και δικαίωμα σ' αυτόν. Οι αρχιτέκτονες και οι πολεοδόμοι πρέπει να ξανασκεφτούμε την ευθύνη της συνενοχής στην παραγωγή αυτού του χώρου γιατί, πέρα και πριν από αυτόν, οι άνθρωποι και οι κοινωνίες επεξεργάζονται άλλους χώρους κι άλλες αφηγήσεις, φτιαγμένες με το υλικό των μικρών καθημερινών τους ονείρων και της επιμονής τους στην ποιότητα ζωής. Γι αυτό και μπορούν να καταλάβουν αυτό που ως ειδικοί καμιά φορά παραγνωρίζουμε, για παράδειγμα, ότι ο Φαληρικός Όρμος δεν χρειάζεται φανταχτερά τοπόσημα. Έχει ήδη το δικό του, το πιο μεγάλο και το πιο λαμπρό: το ηλιοβασίλεμα.

8. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανώνυμο, 2013, Παρουσίαση Φαληρικού Όρμου. Εισήγηση στο Αναπτυξιακό Συνέδριο Περιφέρειας για το σχεδιασμό της προγραμματικής περιόδου 2014-2020, Αθήνα, 30-4-3013 2014-2020 <http://www.pepattikis.gr/> Επίσκεψη 6-9-2013
- Ανώνυμο. <http://www.pointsupreme.com/content/urban/151-faliro-pier.html> Επίσκεψη 23-5-2013
- Γλωσσιώτης Γ. (επιμέλεια), 2009. Η Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος. <https://lekythos.library.ucy.ac.cy/bitstream/handle/10797/12398/21teuxos018.pdf?sequence=1> Επίσκεψη 30-9-2013
- Δραγώνας Π., 2011. Φάληρο: Horror Vacui. Αρχιτεκτονική Δίπλα στο νερό GRA Review 02/2011: 40-49
- Καρύδης Δ., 2010. Γύρω από την πόλη: Χτεσινές ουτοπίες, σημερινές πραγματικότητες και αυριανοί εφιάλτες, <http://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=4200&lang=1&catid=2> Επίσκεψη 6-9-2013.
- Κατσιμάρδος Τ., 2010. Ο βούρκος που έγινε θέρετρο πολυτελείας. Εφημερίδα “ΕΘΝΟΣ” 4/2/2010
- Κούλης Σ. (και άλλοι), 1989. Φαληρικός Όρμος, Πρόταση Οργάνωσης Χώρου - Σχέδιο Πλαίσιο ΟΡΣΑ, Αθήνα
- Μάρκου Μ., 2000. Μορφές και διαδικασίες οικειοποίησης του χώρου στο Δυτικό Τμήμα του Λεκανοπεδίου Αττικής. Η περίπτωση του Δήμου Μοσχάτου. Διδακτορική Διατριβή, ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
- Μπελαβίλας Ν. (επιμέλεια), 2001. Προστασία και αναβάθμιση των ακτών του Σαρωνικού. Πολιτική ολοκληρωμένου σχεδιασμού και διαχείρισης του παράκτιου μητροπολιτικού χώρου. Τελική έκθεση ερευνητικού έργου, ΕΜΠ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. <http://www.organismosathinas.gr/> Επίσκεψη 6-9-2013
- Παγκάλου Ε., 2013. Athens Waterfront – Faleron Bay, <http://www.organismosathinas.gr/> Επίσκεψη 6-9-2013
- Παπαμαρίνου Μ., 2007. Συνεδριακός Τουρισμός: Η εξέλιξη του Συνεδριακού Τουρισμού στην Ελλάδα, Προβλήματα και Προοπτικές, Alexandreion Technological Educational Institution of Thessaloniki
- Σάρρος Μ., 2004. Αντιπλημμυρική προστασία λεκανοπεδίου Αθήνας (Κηφισός-Ιλισός). Εισήγηση στην Ημερίδα “Αντιπλημμυρική προστασία Αττικής”, 2-11-2004, ΤΕΕ http://library.tee.gr/digital/m2022/m2022_sarros.pdf Επίσκεψη 8-9-2013.
- Χάρβει Ντ., 2007 Νεοφιλελευθερισμός. Καστανιώτη
- Burgel G., 1976. Αθήνα, η ανάπτυξη μίας μεσογειακής πρωτεύουσας. Εξάντας
- Lash S., Urry J., 1994. Economies of Signs and Space, Sage
- Smith N., 1996. The New Urban Frontier. Gentrification and the Revanchist City, Routledge
- <http://pireorama.blogspot.gr/> Επίσκεψη 6-9-2013
- <http://mikros-romios.gr/> Επίσκεψη 6-9-2013

«ΓΑΛΑΤΙΚΑ ΧΩΡΙΑ» ΚΑΙ ΧΩΡΟ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΔΙΠΟΛΙΣΜΟΙ ΣΤΗ ΣΥΓΚΥΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Ειρήνη Μίχα

Λέκτορας Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, imicha@arch.ntua.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Με έναυσμα τις πολλαπλές, τα τελευταία χρόνια, αναφορές στον ελληνικό έντυπο και ηλεκτρονικό Τύπο στο γαλατικό χωριό του *Astérix*, στην εργασία επισημαίνεται η όλο και πιο έντονη μετατόπιση του δημόσιου λόγου από την πολιτική στην ηθική. Η απόδοση συγκεκριμένων μορφών συλλογικής δράσης με την εικόνα περιτειχισμένων ανυπότακτων χωριών εξυπηρετεί είτε την απόρριψη και απαξίωση κάθε μορφής διαμαρτυρίας, είτε αντίθετα την ανάδειξη της θωράκισης και του ηρωισμού σε πρότυπο αντίστασης. Τα νοητά τείχη των γαλατικών χωριών αποδυναμώνουν τη σημασία των ενδιάμεσων χώρων, εκεί όπου καθημερινά διεκδικούνται ποικίλα και συχνά συγκρουσιακά αιτήματα, όπου βιώνεται η ετερότητα και αναπτύσσονται σχέσεις μέσω των οποίων αμφισβητούνται όρια και παγιωμένες ιεραρχίες. Στόχος της εργασίας είναι να αποσταθεροποιηθεί το ερμηνευτικό πλαίσιο που, παράγοντας διπολικά σχήματα, εντείνει τους χωρο-κοινωνικούς διαχωρισμούς, ανακυκλώνει το φόβο και ταυτόχρονα καλλιεργεί την ψευδαίσθηση της περιχαρακωμένης ιδανικότητας.

Λέξεις κλειδιά: *χωρο-κοινωνικοί διπολισμοί, πολιτικός λόγος, γαλατικά χωριά, φόβος, ενδιάμεσοι χώροι*

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

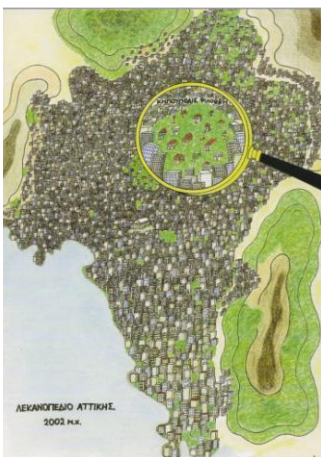
Το 2001, στο φόρουμ «Απραγματοποίητη Δημοκρατία», η Chantal Mouffe (στο: Hall κ.ά, 2010:65-66) επισήμανε ότι *«όταν μια κοινωνία στερείται δυναμικής δημοκρατικής ζωής στην οποία αντιπαρατίθενται πολλές και ποικίλες δημοκρατικές πολιτικές ταυτότητες, τότε στρώνεται το έδαφος για την αντικατάσταση των πολιτικών ταυτοτήτων από ταυτίσεις εθνοτικής, θρησκευτικής, ή εθνικιστικής φύσης, γεννώντας ανταγωνισμούς τους οποίους δεν μπορεί να διαχειριστεί η δημοκρατική διαδικασία»*. Δώδεκα χρόνια μετά, ο προβληματισμός αυτός αποκτά ιδιαίτερη επικαιρότητα καθώς βρισκόμαστε απέναντι σε μια πρωτοφανή κυβερνητική αυταρχικότητα. Τα αίτια είναι πολυσύνθετα, ωστόσο είναι σαφές ότι η απώλεια ιδεολογικών ορίων ευνόησε και στη χώρα μας την ανάπτυξη ενός λαϊκίστικου επικοινωνιακού λόγου, που οδήγησε στη φθορά των θεσμών και στην άρση εμπιστοσύνης στα πολιτικά κόμματα. Η οικονομική κρίση συνοδεύεται σήμερα και από μια βαθύτερη πολιτική κρίση που κλονίζει το σύστημα της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, ενώ η ελληνική κοινωνία μοιάζει σταδιακά να εγκλωβίζεται σε έναν «εθνικισμό παραδοσιακό, ανεπίκαιρο, φανατικό και ξενοφοβικό» (Φραγκουδάκη, 2013:13). Σημαντικό διακύβευμα της

σημερινής συγκυρίας είναι ότι αυτά τα «επικίνδυνα παραπροϊόντα» της, όπως τα αποκαλεί ο Arundhati Roy (στο: Bauman, 2008:25), διαμορφώνουν έναν ηθικοπλαστικό λόγο, με ζητούμενο την αποκατάσταση της διαταραγμένης φυσικής τάξης των πραγμάτων. Αυτή η επιχειρηματολογία, ρίχνοντας νοσταλγικές ματιές σε ένα εξιδανικευμένο παρελθόν, κατασκευάζει ευανάγνωστους, καθαρούς διαχωρισμούς (ταυτότητα/ετερότητα, ασφάλεια/εγκληματικότητα, τακτοποίηση/αναρχία, ιδιωτικό/δημόσιο, συναίνεση/ασυμφωνία, ήρωας/δειλός, ουτοπία/δυστοπία κ.ά) που θωρακίζουν κοινωνικές ταυτότητες και χώρους. Έτσι εδραιώνει την πεποίθηση ότι υπάρχει μία και αδιαπραγμάτευτη αλήθεια, μια μοναδική λύση την οποία δε δικαιούμαστε να συζητήσουμε ή να αμφισβητήσουμε.

Έναυσμα στην εργασία ήταν οι πολλαπλές τα τελευταία χρόνια αναφορές στα ΜΜΕ και στον πολιτικό λόγο στη συμβολική σημασία του «γαλατικού χωριού». Ανιχνεύοντας τις συνδηλώσεις αντίστασης, ανυπακοής, ηρωισμού και θωράκισης που η αναπαράσταση (στις εγχώριες μεταλλάξεις της) συνήθως ενσωματώνει καθώς και το ιδεολογικό τους υπόβαθρο, η εργασία αποπειράται να αναδείξει κάποια από τα εμπόδια που δυσχεραίνουν την ικανότητά μας να αντιμετωπίσουμε ατομικά και κυρίως συλλογικά την κρίση και το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο που τη συντηρεί και την εδραιώνει.

Το υλικό της εργασίας αποτελούν άρθρα σε εφημερίδες, περιοδικά και ιστοσελίδες, στα οποία ο χώρος που παρουσιάζουν παραπέμπει στις ιστορίες του *Astérix* και ιδιαίτερα στο σκίτσο του γαλατικού χωριού που αντιστέκεται στη ρωμαϊκή κατοχή. Εξετάστηκαν 10 μεταλλάξεις του σκίτσου (από το 2002 μέχρι σήμερα), τα κείμενα που τις συνοδεύουν και 8 ακόμα αναφορές (χωρίς σκίτσο), οι οποίες ακολουθούν την επικαιρότητα της περιόδου της κρίσης¹. Η προσέγγιση των κειμένων στηρίζεται στην υπόθεση εργασίας ότι οι συγγραφείς (δημοσιογράφοι, πολιτικά πρόσωπα κ.ά.) υιοθετούν μια πολύ συγκεκριμένη ερμηνεία για το χώρο. Αυτή η νοηματοδότηση του χώρου, αλλά και η ιδεολογική ευελιξία των οικείων συμβολισμών του σκίτσου, παράγουν μια παγιωμένη αντίληψη διπολισμού που στις μέρες μας θέτει τη βάση του κυρίαρχου πολιτικού λόγου.

2. «ΕΜΕΙΣ» ΚΑΙ ΟΙ «ΑΛΛΟΙ» ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

Οι πρώτες δυο αναφορές που εξετάστηκαν, δημοσιευμένες με δέκα χρόνια διαφορά, δεν έχουν σατιρικό χαρακτήρα. Το γαλατικό χωριό παίρνει τη μορφή καταφυγίου από τον απειλητικό και άχρωμο «έξω» κόσμο των «άλλων» σε ένα συγκινησιακό και νοσταλγικό λόγο που περιγράφει, στην πρώτη περίπτωση, τον «επίγειο παράδεισο» της Φιλοθέης μέσα στη «μεγαλο-τσιμεντούπολη» της Αθήνας (Βαλληνδρά-Νικουδή, 2002:24) και στη δεύτερη μια αρκετά διαφορετική συνοικία, τη Νέα Φιλαδέλφεια, που οι κάτοικοι παρομοιάζουν με γαλατικό χωριό καθώς «διαθέτει τη δική της 'θρησκεία' (την ΑΕΚ), ... έμβλημα (τον Βυζαντινό Δικέφαλο), μοναδικά αρχιτεκτονικά

¹ Συνολικά χρησιμοποιήθηκαν 25 κείμενα. Στη σύντομη αυτή εισήγηση αναφέρονται ορισμένα ενδεικτικά παραδείγματα, τα οποία σημειώνονται και στο τέλος της βιβλιογραφίας.

χαρακτηριστικά και μια ιδιαίτερη κουλτούρα, ... απόρροια της κληρονομιάς των μικρασιατικών της ριζών (Γιαννουλοπούλου, 2012). Η παρομοίωση εκφράζει ρητά, και στις δυο αναφορές, την επιθυμία θωράκισης μιας προϋπάρχουσας ιδανικότητας. Στους σύγχρονους ωστόσο «ρευστούς καιρούς», όπως επισημαίνει ο Zygmunt Bauman, οι επιλογές ενός τόπου έχουν επιπτώσεις στο πώς ζουν και τι προσδοκίες έχουν και αυτοί οι «άλλοι» των γειτονικών ή άλλων περιοχών. Και αυτό δε σημαίνει μόνο κοινωνική ανισότητα, σημαίνει επίσης μια ρεαλιστική διαπίστωση: ότι στον παγκοσμιοποιημένο κόσμο μας «δεν υπάρχει τόπος όπου μπορεί κανείς να δραπετεύσει» (Milan Kundera στο: Bauman, 2008:22,24-25).

Η δεύτερη παραποίηση στο σκίτσο του René Goscinny εμφανίστηκε σε blog το 2011. Το γαλατικό χωριό εδώ έχει αρνητική χροιά. Οι «ιδανικές» κοινότητες των «ανυπότακτων πλουσίων» (Εκάλι, Φιλοθέη και Ψυχικό) στοχοποιούνται ως ανέγγιχτες από «τις περικοπές, τη φτώχεια, την ακρίβεια, την ανεργία, την απελπισία και όλα όσα επέβαλε στους υπόλοιπους η Κυβέρνηση» (Π.Μ., 2011). Η αναπαράσταση σκιαγραφεί μια πραγματικότητα που αναμφίβολα βρίσκει απήχηση στην πλειοψηφία όσων ζουν έξω από τα νοητά τείχη της επιδεικτικής πολυτέλειας και της αλαζονικής αδιαφορίας. Δε λέει ωστόσο όλη την αλήθεια και ορισμένα συμφραζόμενα της δεν είναι καθόλου αυτονόητα. Στο χώρο υπάρχουν πάντα άκρα που δε συναντιούνται. Δεν έχουν όμως όρια τόσο ευδιάκριτα και τακτοποιημένα. Μελέτες για τις χωρικές και κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στην Αθήνα επισημαίνουν τόσο την εμβρυακή εμφάνιση περικόλειστων κοινοτήτων όσο και την αύξηση της κοινωνικής ανάμειξης στις πολυπληθέστερες μεσοαστικές περιοχές ιδιαίτερα με τη μεταναστευτική εισροή. Και είναι αυτές οι κοινωνικές ομάδες που, παρά τη χωρική εγγύτητα με τα γηγενή μεσαία στρώματα, βιώνουν πιο έντονα την κοινωνική ανισότητα. Ζουν σε σαφώς υποδεέστερες συνθήκες κατοικίας, αποκλεισμένες από κοινωνικές υπηρεσίες, συχνά σε άθλιες συνθήκες εργασίας (Μαλούτας, 2011:58-9, Χατζημιχάλης, 2012), εκτεθειμένες στην εγκληματικότητα και ταυτόχρονα στιγματισμένες για αυτήν. Η απροβληματίστη διαίρεση του χώρου σε αναπαραστάσεις εξαρτημένες από εικόνες τομής, ρήξης και ασυνάφειας, αναφέρεται περισσότερο σε οικείους συμβολισμούς που σκιαγραφούν ηθικές και όχι πραγματικές τοποθεσίες, Κατασκευάζει όμως ένα σκληρό δίπολο μεταξύ κάποιου «εμείς» και κάποιων «άλλων» – δίπολο με πολυσήμαντη χωρική υπόσταση.

3. Η ΠΕΡΙΧΑΡΑΚΩΣΗ ΤΟΥ ΤΟΠΙΚΟΥ

Οι πιο γνωστές ίσως αναφορές σε γαλατικά χωριά αφορούν πρακτικές διαμαρτυρίας και διεκδίκησης σε περιοχές όπως στην Κερατέα (για την αποτροπή δημιουργίας του ΧΥΤΑ στο Οβριόκαστρο) και πιο πρόσφατα στην Ιερισσό για την οποία χρησιμοποίησε τον όρο πρώτος ο Υπουργός Δημόσιας Τάξης Νίκος Δένδιας. Η δήλωσή του ότι «αν οποιαδήποτε κοινότητα, χωριό ή κομμόπολη στην Ελλάδα έχει την εντύπωση ότι μπορεί

να μετατραπεί σε γαλατικό χωριό και να εφαρμόσει δικό του Σύνταγμα και δίκαιο, ... αυτό δεν πρόκειται να περάσει» (Φωτόπουλος, 2013), προκάλεσε έντονες αντιδράσεις καθώς δε στόχευε μόνο τους κατοίκους που διαμαρτύρονταν για την εκμετάλλευση των μεταλλίων χρυσού. Ταυτίζοντας τη διαμαρτυρία με την ανυπακοή και την παρανομία, ο Υπουργός υπογράμμιζε την πολιτική καταστολής που εφαρμόζεται όλο και πιο έντονα. Η χρήση ενός οικείου συμβολισμού εξυπηρέτησε την ευαναγνωσιμότητα του μηνύματος και οριοθέτησε σε ένα βαθμό το πλαίσιο της αρθρογραφίας που ακολούθησε. Οι ανταποκρίσεις από την Ιερισσό ποικίλουν και σε αρκετές περιπτώσεις επισημαίνεται τόσο το μεγάλο διακύβευμα να αποφευχθεί η καταστροφή του περιβάλλοντος, όσο και η σημασία να αναπτυχθούν στη συγκυρία της κρίσης κοινωνικά κινήματα με νέες μορφές διεκδίκησης. Σε ορισμένα άρθρα ωστόσο, αναπαράχθηκε ο συμβολισμός του γαλατικού χωριού σε αφηγήσεις όπου οι συναισθηματικές λεπτομέρειες και οι ευανάγνωστες απλουστεύσεις ή υπερβολές υποβαθμίζουν τη σημασία της πολιτικής δράσης. Τίτλοι όπως «Οι Γαλάτες στην κοινωνία του ύπνου» και φράσεις όπως «έκαναν τον πόνο τους δύναμη αντίστασης» για να μην καταστραφεί η «γενέθλια γη», «παραμέρισαν τους εγωισμούς και τις μικροαστικές συνήθειες και ενώθηκαν σε μια γροθιά ισχυρή» κ.ά. (Ανώνυμο, 2013, και Χατζηνικόλας, 2013), εγκλωβίστηκαν στην επιθυμία του Υπουργού Δημόσιας Τάξης η συζήτηση να μη διεξαχθεί σε πολιτικό επίπεδο, ενισχύοντας όμως παράλληλα και την αντίληψη της περιχαρακωμένης ιδανικότητας.

Τα τελευταία χρόνια οι αναφορές σε ανυπότακτες στο σύστημα κοινότητες πληθαίνουν σημαντικά, καλύπτοντας ένα ευρύ ιδεολογικό φάσμα. Εκτός από τις αναφορές στην Κερατέα, που άλλοτε με ειρωνικά σχόλια περιγράφουν την επίθεση των κατοίκων στα ΜΑΤ «με βροχή από πέτρες, κροτίδες και βόμβες μολότοφ» (Καρανάτση, 2011) και άλλοτε υμνούν τις μάχες «σώμα με σώμα» που έδωσαν νέοι, γονείς, γιαγιάδες και παππούδες (Δρόσου, 2011), εμφανίστηκαν ως

γαλατικά χωριά η Κόρινθος με τους «Γαλάτες που δε θέλουν εκεί το Κέντρο Κράτησης» μεταναστών (Τζανάκης, 2012), η μικρή κοινότητα Ανθήλη της Φθιώτιδας με τους «μικρούς Αστερίξ» που αποφάσισαν σε λαϊκή συνέλευση να μην πληρώσουν το χαράτσι στη ΔΕΗ (Ανώνυμο, 2012), η Σαλβατέρα ντε Μίνιο, ένας μικρός οικισμός στα σύνορα Ισπανίας Πορτογαλίας, που «αντιστέκεται στο ευρώ» (Ανώνυμο, 2011)² αλλά και η Ισλανδία με τους «ψαράδες που δε μασάνε» και αρνούμενοι ως φορολογούμενοι, να σώσουν τις ιδιωτικές τράπεζες, αντιστάθηκαν στους κερδοσκόπους (Σερβετάς, 2011). Τα πολιτικά διακυβεύματα στα παραπάνω «γαλατικά χωριά» δεν είναι κοινά. Ωστόσο ζητούμενο στα κείμενα δε μοιάζει να είναι η κατάργηση της δημόσιας διαβούλευσης, η υποκριτικά απύσχα μεταναστευτική πολιτική, το φορολογικό σύστημα της λιτότητας ή τα οικονομικά «παιχνίδια» της ελεύθερης αγοράς (ούτε βέβαια η κατανόηση του χωροκοινωνικού τους πλαισίου), αλλά η ανυπακοή, η αντίσταση και ο ηρωισμός ως ηθικές αξίες που υπερβαίνουν τον (ούτως ή άλλως απαξιωμένο) πολιτικό λόγο.

² Η είδηση αφορά την επιχειρηματική κίνηση 50 εμπόρων να εξαργυρώνουν παλιά χαρτονομίσματα, και αποτελεί αναδημοσίευση από τη γαλλική εφημερίδα *Le Monde* (Gatinois, 2011) στην οποία ωστόσο δεν υπήρχε αναφορά σε γαλατικό χωριό.

Όπως παρατηρεί ο Σταύρος Σταυρίδης (2011), «η εικόνα που επικρατεί σήμερα σχετικά με τις χειραφετημένες κοινότητες τις παρουσιάζει οχυρωμένες σε έναν τόπο, πάντα έτοιμες να αμυνθούν». Μια εικόνα που τείνει να κατασκευάζει τη γεωγραφία της χειραφέτησης με τη μορφή ενός χάρτη όπου σημαδεύονται ξεκάθαρα ελεύθερες περιοχές, περιτριγυρισμένες από εχθρούς. Και επισημαίνει ότι αυτή ακριβώς «η έμφαση σε χωρικά εντοπισμένες μοριακές ετερότητες τείνει να ορίζει το χώρο ως διεσπαρμένο και διαφοροποιητικό...». Απαξιώνοντας το σύνθετο πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων που τον διαμορφώνει, η εικόνα αυτή υιοθετεί «ένα συγκεκριμένο τύπο ηθικής που χωροποιεί: αυτό που βρίσκεται μακριά από το υπάρχον κακό είναι, εξ ορισμού, αμόλυντο, απόλυτα “άλλο”». Η αντίληψη αυτή παρακινεί όχι μόνο την υλική περιχαράκωση του τοπικού, αλλά και αμυντικές στρατηγικές υπεράσπισης, οι οποίες, όπως έχει υποστηρίξει ο Ernesto Laclau (στο: Hall κ.ά, 2010:29), μάλλον επιβεβαιώνουν τη μόνιμη περιθωριοποίησή του. Η νέα παγκόσμια ιεραρχία εξουσίας μοιάζει ακλόνητη, ακριβώς επειδή ο χώρος εμφανίζεται κερματισμένος και τοπικοποιημένος.

Ως γαλατικό χωριό στον ελληνικό Τύπο εμφανίζεται και το ελληνικό πανεπιστήμιο (Βελισσαρίου, 2011). Ίσως όμως πιο χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Αλέκου Αλαβάνου (2010) σε συνέντευξη στο πλαίσιο της προεκλογικής καμπάνιας της «Ελεύθερης Αττικής», όπου, περιγράφοντας το όραμα μιας «ανυπότακτης» περιφέρειας, ομολογεί ότι του αρέσει ο Αστερίξ και ο Οβελίξ: «Μου αρέσει που περιφρονούν, γελοιοποιούν και συντρίβουν τους Ρωμαίους. Θα ήθελα να μένω σε ένα τέτοιο χωριό». Σε ένα χωριό που, να θυμηθούμε, σχεδιάστηκε για να σατιρίσει ακριβώς την ψευδαίσθηση της χωρικά απομονωμένης και περιτειχισμένης ελευθερίας.

4. Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΥΠΟΤΑΓΜΕΝΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ

Το σκίτσο του γαλατικού χωριού, έχει χρησιμοποιηθεί και για κεντρικές περιοχές της Αθήνας. Η πρώτη περίπτωση αφορά το «ανυπόταχτο, πολιορκημένο από τα ΜΑΤ» χωριό των Εξαρχείων (Ανώνυμο, 2009β). Η δεύτερη αναρτήθηκε σε blog της Χρυσής Αυγής, αναφέρεται στον Άγιο Παντελεήμονα, τη μόνη, γράφουν, περιοχή που δεν «έχει πέσει στα χέρια των λαθρομεταναστών και των επαγγελματιών αντιρατσιστών» (Ανώνυμο, 2009α). Οι αναπαραστάσεις αυτές είναι λιγότερο διαδεδομένες. Η περιχαράκωση ωστόσο των συνοικιών του Κέντρου έχει κατασκευαστεί στον πολιτικό λόγο με πολύ πιο αρνητικούς χαρακτηρισμούς. Για παράδειγμα, φέτος το χειμώνα ο Δήμαρχος της Αθήνας, Γιώργος Καμίνης (2013), σε ημερίδα για την εγκληματικότητα και τη βία στην πόλη, στοχοποίησε τις δύο αυτές περιοχές ως «σημαδιακά άβατα», «με εκ διαμέτρου αντίθετη πολιτική ταυτότητα», και κοινό χαρακτηριστικό «μια ατμόσφαιρα διάχυτης απειλής».

Το ζήτημα της ασφάλειας στις πόλεις κυριαρχεί τις τελευταίες δεκαετίες στις πολιτικές πρακτικές από το διεθνές ως το τοπικό επίπεδο και είναι άμεσα συνυφασμένο με το

νεοφιλελεύθερο μοντέλο ανάπτυξης και την πολιτική συρρίκνωσης του κράτους πρόνοιας. Η μετάβαση σε μια αστυνομοκρατούμενη καθημερινότητα επιτεύχθηκε και στη χώρα μας σταδιακά από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 βρίσκοντας ευρύτερη συναίνεση. Οι εκστρατείες για την ασφάλεια, ενισχυμένες καθημερινά και από τα ΜΜΕ, μοιάζουν να ικανοποιούν το αίσθημα φόβου και ανασφάλειας στρέφοντάς το ενάντια σε καθετί που παρεκκλίνει ή διαφέρει. Εντείνοντας την κοινωνική πόλωση, αυτή η ιδεολογία της υποταγμένης προστασίας διαμορφώνει πολύ πιο σκληρά όρια από εκείνα του τοίχου σε μια οχυρωμένη κοινότητα, ανακυκλώνει το φόβο, εδραιώνει τη μεικτοφοβία και το πιο ίσως σημαντικό μετατοπίζει τις κοινωνικές αντιθέσεις και συγκρούσεις από την πολιτική στην ηθική αντιπαράθεση – ανοίγοντας έτσι το δρόμο στην εθνικιστική και ρατσιστική ιδεολογία και βία.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ

«αν γίνουμε γαλατικό χωριό, θα μας πέσει ο ουρανός στο κεφάλι»³

Η καουμπόικη παράδοση, επισημαίνει ο Eric Hobsbawm (2013:289-93), επανακάμπτει ως εδραιωμένος μύθος της Αμερικής την εποχή του Ρίγκαν, εκφράζοντας τον ατομιστικό αναρχισμό που είναι ενσωματωμένος στον αμερικανικό καπιταλισμό – τον αναρχισμό της αγοράς, αλλά και «το ιδανικό ενός ατόμου ανεξέλεγκτου από κάθε περιορισμό της κρατικής αρχής». Κάτι αντίστοιχο εκφράζουν και τα γαλατικά χωριά στην Ελλάδα της κρίσης μολονότι συχνά η επινοημένη παράδοσή τους θεωρείται όχημα για να εκθειαστεί η αρετή της κοινωνικής αλληλεγγύης και της συλλογικής διεκδίκησης. Η πεποίθηση ότι η δημοκρατία και η ελευθερία μπορούν να περιχαρακωθούν σε ένα χωριό, μια πόλη ή μια χώρα, υπονοεί την ύπαρξη ενός προϋπάρχοντος, ιδεατού συστήματος. Η δημόσια επίδειξη δύναμης και ρητορικών παλικαρισμών απέναντι στον «ξένο εχθρό» και τους «εσωτερικούς του πράκτορες» που απειλούν το έθνος, υπονοεί μια ιδεατή κοινωνία με στατική, «αμόλυντη» ταυτότητα, απόλυτα ομογενοποιημένη και άκρως ανδροκρατούμενη. Κοινωνία «καουμπόηδων» που, υπερασπιζόμενοι τα παραδοσιακά ιδανικά της κοινότητάς τους, εδραιώνουν την ιδεολογία της θωρακισμένης ασφάλειας, μιας ιδεολογίας που στηρίζεται στην ανακύκλωση του διάχυτου φόβου καθημερινά μέσω μιας ηθικής αντιπαράθεσης με στοχευμένες προκαταλήψεις, ανταγωνισμούς ομάδων και υποβόσκουσες εχθρότητες. Στο ίδιο πλαίσιο, ο αυταρχικός αντίλογος των κρατικών αρχών για τις επικείμενες καταστροφές εάν η γειτονιά μετατραπεί σε «ανυπότακτη κοινότητα» γίνεται πιο πειστικός γιατί δεν ενοχοποιεί το φόβο και την ανασφάλεια, αντίθετα τα ενδυναμώνει. Η ανάγκη απεγκλωβισμού από τις διπολικές διατυπώσεις που κατασκευάζουν αυτήν την αόρατη παγίδα και τις ορατές της χωρικές συνέπειες, μας οδηγούν σε δυο σύντομες επισημάνσεις:

Η πρώτη αφορά την απομυθοποίηση της αντίληψης που εμφανίζει τις συνδέσεις λαών και τόπων ως σταθερές, υποκείμενες στην απλουστευτική λογική της ομοιογένειας, ενώ είναι ασταθείς, υπό αμφισβήτηση και ρευστές. Αυτό απαιτεί μια διαφορετική ανάγνωση της ενότητας του «εμείς» και της ετερότητας του «άλλου», όχι όμως για να εγκατασταθεί μια διαλογική σχέση ανάμεσα σε γεωγραφικά διακριτές κοινωνίες, αλλά για να γίνουν

³ Η φράση παραπέμπει σε άρθρο του Θεόδωρου Πάγκαλου στο *Βήμα* (2013), με τίτλο «Δεν υπάρχει μαγικό φίλτρο εισαγωγής» και βασικό επιχείρημα την επιτακτική και απαραίτητη μη αλλαγή πορείας στην οικονομική πολιτική της κυβέρνησης.

ορατές οι «διαδικασίες παραγωγής της διαφοράς σε έναν κόσμο, πολιτισμικά, κοινωνικά και οικονομικά, αλληλοσυνδεδεμένων χώρων» (Gurta, 2005:82,87). Αυτό σημαίνει ότι είμαστε ανοικτοί σε μετασχηματισμούς της δικής μας ταυτότητας, ότι δημιουργούμε γέφυρες για να αναδειχθούν οι ενδιαμέσοι εκείνοι χώροι που παρέχουν τη δυνατότητα συνάντησης, ανταλλαγής και αμοιβαίας αναγνώρισης (Σταυρίδης, 2011), χώροι μέσα στους οποίους καθημερινά μυριάδες στάσεις και πρακτικές αναπροσδιορίζουν σημασίες και μετατοπίζουν όρια. Σημαίνει όμως εξίσου τη παραδοχή αυτού που η Doreen Massey (2001:28) αποκαλεί «ταυτοχρονία της διαφοράς»: ότι «οι πραγματικά υπαρκτοί “άλλοι” ίσως να μη μας ακολουθούν απλώς, αλλά να έχουν να πουν τις δικές τους ιστορίες». Η ανάγνωση αυτής της ταυτοχρονίας απαιτεί αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο σκεφτόμαστε το χώρο, αναλύουμε τις πληροφορίες που συλλέγουμε και κυρίως στον τρόπο με τον οποίο συνθέτουμε τις μικρές τοπικές ιστορίες με τη μεγάλη «παγκόσμια εικόνα».

Η αποδέσμευση από τη χωρική αντιπαράθεση μεταξύ ενός (αυθεντικού) μέσα και ενός έξω, απαιτεί επίσης την αλλαγή στάσης απέναντι στον αναγνωρισμένο εχθρό της ελίτ τάξης των παγκόσμιων χειριστών. Η αντιμετώπιση του κυρίαρχου άλλου ως δεδομένου εχθρού εδραιώνει την εξουσία του αντί να την απογυμνώνει. Και αντίστοιχα, η αποδοχή μιας υπάρχουσας χωρικής τάξης ως κατεστημένης απαξιώνει τις διαδικασίες κατασκευής της, αλλά και την ικανότητα των ανθρώπων να την ανατρέπουν μέσα από τη φυσική κινητικότητα, τις κοινωνικές σχέσεις και την πολιτική πράξη. Αναδεικνύοντας αυτές τις αλληλεπιδράσεις σε όλη τους τη συνθετότητα, αντιμετωπίζουμε τις αντιθέσεις όχι σαν προϋπάρχοντα και δεδομένα προνόμια, αλλά ως δυναμικές διαπραγματεύσιμες.

Η δεύτερη επισήμανση αφορά τον παραγκωνισμό του ηθικού λόγου. Για να αλλάξουν οι όροι με τους οποίους πραγματοποιείται ο δημόσιος διάλογος, χρειάζεται να αναπτυχθεί ένας πολιτικός λόγος που δεν απαιτεί την απόλυτη συναίνεση. Αντίθετα, αναγνωρίζοντας ότι ο χώρος είναι ένα συγκρουσιακό πεδίο που έχει ανάγκη την πολλαπλότητα, να χαράζει όρια όχι με εργαλεία που υποβαθμίζουν τους ανθρώπους σε οριοθετημένες και πάγιες ταυτότητες, αλλά με επιχειρήματα που αναδεικνύουν τον πολιτικό «άλλο». Να αναγνωρίζει ακόμα το δικαίωμα όλων να συμμετέχουν στον δημόσιο διάλογο, αλλά επίσης, κατανοώντας ότι οι δυνατότητες και οι τρόποι συμμετοχής καθεμιάς και καθενός διαφέρουν, να επιδιώκει οι άνισοι κανόνες συμμετοχής να είναι ορατοί ώστε να μπορούν να γίνουν αντικείμενο αμφισβήτησης.

Ιστορικά δεν υπήρχαν γαλατικά χωριά. Δεν υπάρχει επίσης προκαθορισμένη ιδεατή δημοκρατία, αλλά και η ερμηνεία της δεν είναι «κοινός τόπος». Η δημοκρατική κοινωνία κτίζεται καθημερινά σε πολλαπλούς χώρους μέσα από μικρές ή μεγαλύτερες αποκλίσεις από μια ηθικά κατασκευασμένη κανονικότητα. Για να αποσταθεροποιηθεί αυτή η κανονικότητα χρειάζεται μια πολιτική που να επιδιώκει να δώσει διάρκεια και χώρο σε αυτές ακριβώς τις αποκλίσεις. Το μεγάλο στοίχημα της εποχής μας είναι να κοπάσει ο στρόβιλος που ανακυκλώνει το φόβο και αυτό δε γίνεται με την επινόηση μύθων και παραδόσεων, ούτε με εθνοσωτήριες ρητορείες, αλλά με την κοπιαστική και επίμονη καθημερινή οικοδόμηση εναλλακτικών επιλογών.

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bauman Z, 2008. *Ρευστοί καιροί. Η ζωή την εποχή της αβεβαιότητας*, Μεταίχμιο, Αθήνα.
- Gupta A., Ferguson J., 2005, Πέρα από την κουλτούρα: Χώρος, ταυτότητα και η πολιτική της διαφοράς, στο: Γιάννης Κυριακάκης, Μάρθα Μιχαηλίδου (επιμ.), *Η Προσέγγιση του Άλλου. Ιδεολογία, μεθοδολογία και ερευνητική πρακτική*, Μεταίχμιο, Αθήνα.
- Hall St. et all, 2010. *Η απραγματοποίητη δημοκρατία*, Futura, Αθήνα.
- Hall St., Massey D., Rustin M., 2013. “After neoliberalism: analyzing the present”, Available from: <http://www.lwbooks.co.uk/journals/soundings/manifesto.html> [Accessed 12 September 2013]
- Hobsbawm E., 2013. *Θρυμματισμένοι καιροί. Κουλτούρα και κοινωνία στον 20ό αιώνα*, Θεμέλιο, Αθήνα.
- Μαλούτας Θ., 2011. «Χωρικές και κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στην Αθήνα. Από τις ρυθμίσεις του πελατειακού κράτους στην κρίση των ελλειμμάτων», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 134-135/2011, σ. 51-70.
- Massey D., 2001, *Φιλοσοφία και πολιτικές της χωρικότητας*, (μεταφ. Α. Πατσού), Τμήμα Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ – Παπασωτηρίου, Αθήνα.
- Massey D., 2008. *Για το χώρο*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Mouffe Ch., 2010. *Επί του πολιτικού*, Εκκρεμές, Αθήνα.
- Springer S., 2011. “Public Space as Emancipation: Meditations on Anarchism, Radical Democracy, Neoliberalism and Violence”, *Antipode*, 43:2, pp. 525-562.
- Σταυρίδης Στ., 2011. «Χειραφετημένες χωρικές και η “πόλη των καταφυγίων”», Διαθέσιμο και στο: <http://ratnet-blog2.blogspot.com/2011/04/b;og-post.html> [τελευταία επίσκεψη 19 Ιουλίου 2013]
- Χατζημιχάλης Κ., 2012. «Οι τόποι του ρατσισμού», *Η Αυγή: Ενθέματα*, 11 Νοεμβρίου, Διαθέσιμο και στο: <http://enthemata.wordpress.com/2012/11/11/kxatzimihalisi/> [τελευταία επίσκεψη 12 Σεπτεμβρίου 2013]
- Φραγκουδάκη Α. 2013, *Ο εθνικισμός και η άνοδος της ακροδεξιάς*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Αναφορές από το υλικό της εργασίας

- Αλαβάνος Α. (συνέντευξη στον Μιχάλη Σιάχο), 2010. «Για να βρούμε δουλειά οι νέοι είμαστε έτοιμοι να πάμε και φυλακή», *Δρόμος*, 11 Οκτωβρίου, Διαθέσιμο και στο: <http://www.edromos.gr/> [τελευταία επίσκεψη 15 Ιουλίου 2013]
- Ανώνυμο, 2009α. «Κυκλοφόρησε... Το γαλατικό χωριό που λεγόταν... Άγιος Παντελεήμονας», Διαθέσιμο στο: <http://www.eglimatikotita.blogspot.com/> [τελευταία επίσκεψη 8 Σεπτεμβρίου 2013]
- Ανώνυμο, 2009β. «Το άβατο», 14 Νοεμβρίου, Διαθέσιμο στο: <http://panosz.wordpress.com/> [τελευταία επίσκεψη 8 Σεπτεμβρίου 2013]
- Ανώνυμο, 2011. «Ισπανία: Το χωριό που “επέστρεψε” στην πεσέτα», *Το Βήμα*, 29 Δεκεμβρίου, Διαθέσιμο και στο: <http://www.tovima.gr/> [τελευταία επίσκεψη 15 Ιουλίου 2013]
- Ανώνυμο, 2012. «Ένα ολόκληρο χωριό αντιστέκεται στο χαράτσι της ΔΕΗ!», *Νέμεσις Ραμνουςία*, 1 Ιανουαρίου, Διαθέσιμο στο: <http://www.ramnousia.com/> [τελευταία επίσκεψη 8 Σεπτεμβρίου 2013]
- Ανώνυμο, 2013. «Ιερισσός: Οι Γαλάτες στην κοινωνία του ύπνου», *Η Αυγή*, 28 Μαΐου, Διαθέσιμο και στο: <http://www.avgi.gr/> [τελευταία επίσκεψη 15 Ιουλίου 2013]
- Βαλληνδρά-Νικουδή Ντ., 2002. «Όταν κοιτάς από ψηλά...», *Τα Εν Δήμω Φιλοθέης*, Αθήνα, 28/2002, σ. 24.
- Βελισσαρίου Σ., 2011. «Ήταν κάποτε ένα γαλατικό χωριό, που λεγόταν ελληνικό πανεπιστήμιο», *Η Εποχή*, 17 Ιουλίου, Διαθέσιμο και στο: <http://www.epohi.gr/> [τελευταία επίσκεψη 11 Ιουλίου 2013]

- Γιαννουλοπούλου Ε., 2012. «Η πόλη της ΑΕΚ», *Το Έθνος*, 5 Μαρτίου, Διαθέσιμο και στο: <http://www.ethnos.gr> [τελευταία επίσκεψη 15 Ιουλίου 2013]
- Δρόσου Ι., 2011. «Ανακωχή στην Κερατέα για τις μέρες του Πάσχα», *Η Εποχή*, 24 Απριλίου, Διαθέσιμο και στο: <http://www.erohi.gr/> [τελευταία επίσκεψη 11 Ιουλίου 2013]
- Gatinois Cl., 2011. «A Salvaterra de Mino, petite ville de Galice, les Espagnois renouvellent avec la peseta», *Le Monde*, 29 décembre.
- Καράνατση Έ., 2011. «Εκκλήση για διάλογο στην Κερατέα», *Η Καθημερινή*, 25 Φεβρουαρίου, Διαθέσιμο και στο: <http://www.kathimerini.gr/> [τελευταία επίσκεψη 6 Σεπτεμβρίου 2013]
- «Ομιλία δημάρχου Αθηναίων σε ημερίδα για την εγκληματικότητα και τη βία στην πόλη», 2013, 30 Ιανουαρίου, Διαθέσιμο και στο: <http://www.cityofathens/> [τελευταία επίσκεψη 31 Ιανουαρίου 2013]
- Π.Μ., 2011. «Χωριά ανυπότακτων... πλουσίων», *Η Νέα Ερυθραία on line*, 22 Ιουλίου, Διαθέσιμο και στο: <http://www.serik.net/> [τελευταία επίσκεψη 18 Μαΐου 2013]
- Πάγκαλος Θ., 2013. «Δεν υπάρχει μαγικό φίλτρο εισαγωγής», *Το Βήμα*, 2 Ιουνίου, Διαθέσιμο και στο: <http://www.tovima.gr/> [τελευταία επίσκεψη 15 Ιουλίου 2013]
- Σερβετάς Ν., 2011. «Αντιστέκονται οι Ισλανδοί», *Η Εποχή*, 18 Απριλίου, Διαθέσιμο και στο: <http://www.erohi.gr/> [τελευταία επίσκεψη 19 Ιουλίου 2013]
- Τζανάκης Στ., 2012. «Γαλατικά χωριά», *Τα Νέα*, 25 Αυγούστου, Διαθέσιμο και στο: <http://www.tanea.gr/> [τελευταία επίσκεψη 11 Ιουλίου 2013]
- Φωτόπουλος Ν., 2013. «Κράτος τρομοκράτης εναντίον... γαλατικού χωριού», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 11 Απριλίου, Διαθέσιμο και στο: <http://www.efsyn.gr/> [τελευταία επίσκεψη 29 Σεπτεμβρίου 2013]
- Χατζηνικόλας Δ., 2013. «Τέρμα οι αυταπάτες με τους Ρωμαίους ή με τους Γαλάτες», *Η Αυγή*, 2 Ιουνίου, Διαθέσιμο και στο: <http://www.avgi.gr/> [τελευταία επίσκεψη 15 Ιουλίου 2013]

«ΜΑΣ ΨΕΚΑΖΟΥΝ»;
ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ, ΔΡΑΣΗ ΚΑΙ ΕΥΘΥΝΗ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Αλεξάνδρα Μπακαλάκη

Κοινωνική ανθρωπολόγος, Α.Π.Θ.
abak@hist.auth.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ανακοίνωση εξετάζει καταρχήν τη θεωρία σύμφωνα με την οποία η ατμόσφαιρα της γης και ειδικότερα ο ουρανός της Ελλάδας ψεκάζεται συστηματικά με ουσίες οι οποίες θέτουν σε κίνδυνο το περιβάλλον και τη σωματική και ψυχική υγεία των ανθρώπων. Στη συνέχεια επισημαίνονται ορισμένες αναλογίες μεταξύ των ζητημάτων που θέτουν οι ψεκασμοί από την πλευρά αυτών που θεωρούν ότι πρόκειται για ένα υπαρκτό και επικίνδυνο φαινόμενο και των ζητημάτων που κυριαρχούν σε καθημερινές συζητήσεις για την ελληνική οικονομική κρίση.

Λέξεις κλειδιά: Αεροψεκασμοί, οικονομική κρίση, κοινωνία της διακινδύνευσης, οικολογία, δράση, ευθύνη

Μια βραδιά του περασμένου φθινοπώρου, ένας φίλος διηγήθηκε στην παρέα ότι η οδηγός ενός ταξί που είχε πάρει στο Βόλο κοίταζε συνεχώς τον ουρανό μουρμουρίζοντας εκνευρισμένη «πάλι μας ψέκασαν». Όταν ο φίλος τη ρώτησε τι εννοούσε, εκείνη νόμισε ότι τη δούλευε. Πως είναι δυνατό να υπάρχει κόσμος που να μην ξέρει ότι μας ψεκάζουν; Στη συνέχεια του εξήγησε με δυο λόγια ότι η συγκεκριμένη περιοχή, αλλά και ολόκληρη η Ελλάδα ψεκάζεται σχεδόν σημερινά με ουσίες που βλάπτουν το περιβάλλον και την υγεία και επηρεάζουν τον ψυχισμό των ανθρώπων – τους κάνουν άβουλους και παθητικούς, αδύναμους να αντιδράσουν στα οικονομικά μέτρα που απειλούν την επιβίωσή τους. Ο φίλος έμεινε άναυδος. Με τη σειρά μας απορήσαμε κι εμείς: Σε τι κόσμο ζούμε τελοσπάντων;

Το παραπάνω περιστατικό ήταν η αφορμή για την αρχή μιας έρευνας που δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί. Στην ανακοίνωση αυτή επιχειρώ καταρχήν ορισμένες πρώτες απαντήσεις στο ερώτημα «σε τι κόσμο ζούμε» από την πλευρά εκείνων που ανησυχούν για τους ψεκασμούς και κυρίως αυτών που κινητοποιούνται εναντίον τους και αυτοπροσδιορίζονται ως «ακτιβιστές». Στη συνέχεια εξετάζω ορισμένες μάλλον κοινότοπες απαντήσεις που δίνονται στο ίδιο ερώτημα στο πλαίσιο καθημερινών συζητήσεων για την κρίση. Υπόθεση εργασίας μου είναι ότι οι προβληματισμοί αυτών που ανησυχούν για τους ψεκασμούς και οι προβληματισμοί που αφορούν την οικονομική κρίση παρουσιάζουν ορισμένες αναλογίες. Για να το πω απλά, ο κόσμος στον οποίο οι ακτιβιστές εντάσσουν τους ψεκασμούς έχει αρκετά κοινά σημεία με τον κόσμο στον οποίο εντάσσεται η κρίση.

Με εξαίρεση κάποιες καθημερινές συζητήσεις για το θέμα και μια πολύωρη συνέντευξη με μια από τις γνωστότερες ακτιβίστριες, τα δεδομένα που έχω συγκεντρώσει και στα οποία κυρίως αναφέρομαι εδώ προέρχονται από το διαδίκτυο¹. Οι προκλήσεις και οι δυσκολίες της έρευνας αυτού του είδους είναι λίγο πολύ γνωστές (Αθανασίου 2004). Θέλω να πιστεύω ότι το κόστος της αδυναμίας μου να προσδιορίσω τον αριθμό και το προφίλ των ανθρώπων που συχνάζουν στους τόπους που περιηγήθηκα μετριάζεται κάπως από το γεγονός ότι το ζητούμενο της έρευνάς μου είναι η κατανόηση των απόψεων γύρω από τους κινδύνους των ψεκασμών μάλλον, παρά η συγκέντρωση δεδομένων σχετικά με το εύρος της διάδοσής τους ή τα προσωπικά χαρακτηριστικά αυτών που τις προωθούν. Πάντως σύμφωνα με την πρόσφατη δημοσκόπηση της Metron Analysis για το *Έθνος* της Κυριακής 13/10/2013, 33% των ερωτηθέντων συμφωνούν ότι γίνονται ρίψεις χημικών. Από αυτούς 10,6% ψηφίζουν Ν.Δ., 19,6% ΣΥΡΙΖΑ, 1,9 % ΠΑΣΟΚ, 6,1% ΑΝΕΛ, 15,3% Χ.Α., 2,1% ΔΗΜΑΡ, 3,9% ΚΚΕ, 2,8% Οικολόγους-Πράσινους, 2,5 % άλλο, 28,4% άκυρο/λευκό/κανένα και 7% είναι αναποφάσιστοι. Στο δημοσίευμα σημειώνεται επίσης ότι, «οι γυναίκες [...] φαίνεται ότι είναι αυτές που πιστεύουν τη θεωρία συνωμοσίας περί ψεκασμού αφού το 39% αυτών δηλώνει ξεκάθαρα ότι συμφωνεί ότι μας ψεκάζουν με αέρια. Η συγκεκριμένη θεωρία κάνει... θραύση, επίσης στις νεαρές ηλικίες (18-24), στους αγρότες και στους εργάτες και σε άτομα κατώτερης και μέσης εκπαίδευσης». Από τη δημοσκόπηση προκύπτει ότι η απήχηση της θεωρίας περί ψεκασμών δεν περιορίζεται σε συγκεκριμένα κομματικά ή πολιτικά / ιδεολογικά πλαίσια. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον όμως, είναι το γεγονός ότι το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών που συμφωνούν ότι ψεκαζόμαστε, δηλαδή το 28,4% του 33,3% ψηφίζουν λευκό / άκυρο / κανένα κόμμα, ενώ ένα επιπλέον 7,2% δηλώνουν «αναποφάσιστοι». Πράγματι, οι ακτιβιστές καταλογίζουν στους πολιτικούς και τα κόμματα ότι συγκαλύπτουν τους ψεκασμούς και πάντως δεν έχουν δώσει στο θέμα την προσοχή που θα έπρεπε.

Θέλω να πιστεύω επίσης ότι η αίσθηση σύγχυσης και χαοτικής αταξίας που αποκόμισα από τις διαδικτυακές μου περιηγήσεις δεν οφείλονται μόνο στη δική μου απειρία, αλλά και στο άπειρο του «χώρου» στον οποίο προσπάθησα να κινηθώ. Σε κάθε περίπτωση, παραιτούμαι από την προσπάθεια μιας διεξοδικής ταξινόμησης της πολυφωνίας των απόψεων περί ψεκασμών που συνάντησα. Στέκομαι καταρχήν σε ορισμένες βασικές παραδοχές που μοιράζονται οι ακτιβιστές και στη συνέχεια εξετάζω το σημαντικότερο κατά τη γνώμη μου ζήτημα ως προς το οποίο οι απόψεις δίστανται. Αυτό αφορά τους σκοπούς των ψεκασμών και τις προθέσεις εκείνων που τους σχεδιάζουν.

¹ Ενδεικτικοί ελληνικοί ιστότοποι:

<http://allnewz.weebly.com/>

<http://www.enouranois.gr/>

<http://www.katohika.gr/>

<http://psekasmata.blogspot.gr/>

<http://savegeagroup.weebly.com/>

Ενδεικτικοί διεθνείς ιστότοποι:

<https://www.facebook.com/aircrap.org>

<http://britishcolumbiachemtrailalert.wordpress.com/>

<http://www.globalskywatch.com/>

Το τελευταίο θέμα ως προς το οποίο πρέπει να εξηγηθώ είναι αυτό των συμφραζομένων στα οποία εντάσσονται τα δεδομένα μου. Παρότι αυτά προέρχονται κυρίως από ελληνικούς ιστότοπους, το πλαίσιο αναφοράς τους δεν περιορίζεται στα όρια της ελληνικής κοινωνίας, όποιο περιεχόμενο και αν δώσει κανείς στην έννοια αυτή. Το φαινόμενο των αντιψεκαστικών κινητοποιήσεων εμφανίστηκε στη Βόρεια Αμερική στα μέσα της δεκαετίας του '90 και, κυρίως χάρη στο διαδίκτυο, εξαπλώθηκε σε πολλές χώρες. Στην Ελλάδα το θέμα συζητήθηκε για πρώτη φορά στην Αίγινα το 2003 με πρωτοβουλία του τότε δημοτικού συμβούλου Νεκτάριου Κουκούλη και αφορμή ένα ρεπορτάζ της εφημερίδας *Έθνος*. Ο ιστότοπος της ομάδας *En Ουρανοίς* που συστήθηκε στη συνέχεια, καθώς και πολλοί άλλοι που λειτουργούν σήμερα, αναφέρονται στις επιπτώσεις των ψεκασμών στην Ελλάδα, αλλά επίσης αναφέρονται τακτικά σε αντι-ψεκαστικές κινητοποιήσεις και σχετικές έρευνες που γίνονται σε άλλες χώρες. Γενικότερα οι ψεκασμοί που γίνονται στην Ελλάδα και οι κίνδυνοι που συνεπάγονται για τη χώρα προσεγγίζονται ως μέρος ενός ευρύτερου φαινομένου που απειλεί ολόκληρη την ανθρωπότητα, αλλά δυνάμει και την ίδια τη ζωή στον πλανήτη. Ιδού λοιπόν μια πρώτη απάντηση στο ερώτημα «σε τι κόσμο ζούμε»: πρόκειται για μια παγκόσμια κοινωνία. Από τη σκοπιά αυτή, οι επιμέρους τόποι ορίζονται ως μέρη αυτής της ολότητας, ενώ τα όσα συμβαίνουν σ' αυτούς προσλαμβάνονται ως εκφάνσεις ή συμπτώματα υπερτοπικών διαδικασιών.

Η στοιχειωδέστερη παραδοχή στην οποία θεμελιώνονται οι κινητοποιήσεις εναντίον των ψεκασμών είναι βέβαια ότι ο ουρανός της γης οργώνεται συστηματικά από αεροπλάνα που σκορπούν βλαβερές ουσίες. Η δεύτερη κοινή παραδοχή είναι ότι το παραπάνω γεγονός αποκρύπτεται συστηματικά από κυβερνήσεις, διεθνείς οργανισμούς, ΜΜΕ και όλους ανεξαιρέτως τους επίσημους φορείς. Η τρίτη είναι ότι η αντίσταση εναντίον των ψεκασμών προϋποθέτει την πρόσβαση του κοινού στην αλήθεια, δηλαδή την αποκάλυψη του παιχνιδιού που παίζεται σε βάρος του. Πρωταρχικό καθήκον των ακτιβιστών είναι λοιπόν η ενημέρωση ή, με τα δικά τους λόγια, «η αφύπνιση» του κόσμου προνομιακό μέσο για την οποία είναι το διαδίκτυο. Η ενημέρωση συνήθως ξεκινά με την επισήμανση ότι, αντίθετα από τις ουρές των κανονικών αεροπλάνων που διαλύονται γρήγορα, κάποιες παραμένουν ορατές για μεγαλύτερα διαστήματα και συχνά δημιουργούν περιεργούς σχηματισμούς από παράλληλες ή διασταυρούμενες γραμμές. Πρόκειται για τα chemtrails, τις ουρές που δημιουργούν τα ψεκαζόμενα αέρια. Η εμφάνιση των γραμμών αυτών συσχετίζεται με ακραία ή αφύσικα για την εποχή τοπικά καιρικά φαινόμενα, αλλά κάποτε και με τσουνάμι, σεισμούς, ηφαιστειακές εκρήξεις και διαταραχές στα βάθη των ωκεανών. Οι ιστοσελίδες που αναφέρονται στους ψεκασμούς είναι γεμάτες από οπτικά ντοκουμέντα σκοπός των οποίων είναι να αποδείξουν ότι οι ψεκασμοί όντως συμβαίνουν, να τεκμηριώσουν τα βλαβερά τους αποτελέσματα, αλλά και να εκπαιδεύσουν το κοινό να παρατηρεί τον ουρανό, να εντοπίζει chemtrails και να συσχετίζει την εμφάνισή τους με την εμφάνιση περιεργών καιρικών και περιβαλλοντικών φαινομένων. Επισημαίνεται επίσης ότι η συχνότητα με την οποία εμφανίζονται τα chemtrails είναι ανάλογη της ανόδου των τιμών βλαβερών μετάλλων και άλλων ουσιών που ανιχνεύονται στο έδαφος, το νερό και το σώμα ανθρώπων και ζώων.

Ωστόσο, ενώ οι ακτιβιστές συμφωνούν ότι τα ίχνη των ψεκασμών είναι ορατά τόσο στον ουρανό όσο και στη γη, αρκεί κανείς να ξέρει να τα αναγνωρίζει, δεν συμφωνούν πάντοτε

ως προς τα αόρατα αίτιά τους – δηλαδή ως προς την ταυτότητα αυτών που βρίσκονται πίσω από τους ψεκασμούς και τις σκοπιμότητές τους. Απλοποιώντας κάπως τα πράγματα, θα έλεγα ότι οι απόψεις για το θέμα επιμερίζονται σε δυο εκδοχές. Κατά τη μια οι ψεκασμοί επινοήθηκαν για την επίλυση υπαρκτών οικολογικών προβλημάτων, πλην όμως η εφαρμογή τους έχει ξεφύγει από τους αρχικούς της στόχους και οπωσδήποτε έχει παρενέργειες. Κατά τη δεύτερη, πρόκειται για όπλο που επινοήθηκε και χρησιμοποιείται για την επιβολή της «Νέας Τάξης».

Σύμφωνα με μια σειρά διεθνών συμβάσεων η πρώτη από τις οποίες υπογράφηκε το 1977 στη Γενεύη, η τροποποίηση του καιρού μέσω του ψεκασμού της ατμόσφαιρας επιτρέπεται όταν δεν υπηρετεί πολεμικούς σκοπούς². Επιπλέον, ο ψεκασμός της ατμόσφαιρας με σωματίδια που ανακλούν μέρος της ηλιακής ακτινοβολίας εμποδίζοντάς την έτσι να φτάσει στη γη έχει προταθεί ως μέσο για τον περιορισμό της υπερθέρμανσης του πλανήτη. Ωστόσο, κατά τους ειδικούς της γεωμηχανικής που την επινόησαν και την επεξεργάζονται, η τεχνική αυτή προς το παρόν εφαρμόζεται μόνο πειραματικά. Τα επιχειρήματα εναντίον των ψεκασμών για οικολογικούς σκοπούς βασίζονται κυρίως στην εκτίμηση ότι σε ότι αφορά τον έλεγχο της υπερθέρμανσης, οι πρακτικές αυτές είναι αναποτελεσματικές, ενδεχομένως μάλιστα επιδεινώνουν την κατάσταση και ότι οι ψεκαζόμενες ουσίες έχουν γνωστές και ενδεχομένως παρενέργειες στην οικολογική ισορροπία και την υγεία, οι οποίες αποκρύπτονται επιμελώς. Επισημαίνεται όμως ότι επίσης αποκρύπτεται η κλίμακα και η συχνότητα των ψεκασμών – τεχνικές που υποτίθεται ότι βρίσκονται σε πειραματικό στάδιο εφαρμόζονται ήδη σε μεγάλες περιοχές του κόσμου. Επισημαίνεται τέλος ότι οι σκοποί των παρεμβάσεων αυτών είναι συχνά αδιαφανείς· ενδεχομένως ψεκασμοί γίνονται χωρίς να υπάρχει λόγος· ίσως μάλιστα, οι ζημίες που προκαλούν είναι χειρότερες εκείνων που υποτίθεται ότι θα θεραπεύσουν ή θα προλάβουν. Με άλλα λόγια, παρότι οι ψεκασμοί οπωσδήποτε προκαλούν ζημίες, αυτές σε γενικές γραμμές είναι παράπλευρες· οφείλονται σε άγνοια, λάθη, κακή διαχείριση, αμέλειες ή υπέρμετρες φιλοδοξίες, αλλά όχι σε κακές προθέσεις.

Ωστόσο, οι περισσότεροι ακτιβιστές έχουν διαφορετική άποψη για τους ψεκασμούς που γίνονται στο πλαίσιο του προγράμματος H.A.A.R.P. (High Frequency Active Auroral Research Program), οι εγκαταστάσεις του οποίου στην Αλάσκα ξεκίνησαν τη λειτουργία τους το 1993 και συνέχισαν έως τον Μάιο του 2013 οπότε και έκλεισαν προσωρινά για αδιευκρίνιστους λόγους. Στην περίπτωση αυτή οι ψεκασμοί συμβάλλουν στη διέγερση της ιονόσφαιρας και τη χρήση της ως κεραίας ηλεκτρομαγνητικών κυμάτων με σκοπό τη βελτίωση των επικοινωνιών, αλλά, όπως επισημαίνουν οι ακτιβιστές, κυρίως την επιτήρηση εχθρικών περιοχών για στρατιωτικούς σκοπούς και τη δυνατότητα διαταραχής του κλίματος και πρόκλησης γεωλογικών διαταραχών σ' αυτές. Το ενδεχόμενο λοιπόν οι ζημίες των ψεκασμών να είναι παράπλευρες δεν ισχύει λοιπόν στην περίπτωση του H.A.A.R.P., το οποίο θεωρείται γενικά ότι έχει σχεδιαστεί εξ αρχής ως όπλο (Begich και Manning 1995).

Κατά μια άλλη ριζοσπαστικότερη άποψη όμως, όχι μόνον οι ψεκασμοί του H.A.A.R.P., αλλά και αυτοί που υποτίθεται ότι γίνονται εν ονόματι του ελέγχου της κλιματικής αλλαγής εντάσσονται στο πλαίσιο μιας εμπρόθετης και καλά σχεδιασμένης οικολογικής και οικονομικής επίθεσης εναντίον του «πλανήτη», της «ανθρωπότητας» ή των «λαών» από τους εκπροσώπους της «Νέας Τάξης». Οι ακτιβιστές που υιοθετούν την άποψη αυτή στρέφουν τα πυρά τους εναντίον αυτών που συνδέουν τους ψεκασμούς με τη γεωμηχανική. Ο γνωστότερος από αυτούς είναι ο Michael Murphy,

² Βλ. U.S. Department of State, «Convention on the prohibition of military or any other hostile use of environmental techniques», <http://www.state.gov/t/isn/4783.htm/> Accessed 25/20/2013.

σκηνοθέτης του ντοκυμαντέρ *What on Earth are they Spraying*³ Από τη σκοπιά αυτή, οι ψεκασμοί δεν αποσκοπούν στην αντιμετώπιση της υπερθέρμανσης, αλλά στην επιδείνωσή της και στη δημιουργία προϋποθέσεων για ακόμα περισσότερους και εντατικότερους ψεκασμούς. Για τη «Νέα Τάξη», τα οφέλη είναι πολλαπλά: Στο επίπεδο της οικονομίας οι τεχνητές καιρικές και άλλες οικολογικές καταστροφές λαδώνουν την αγορά παράγωγων ασφάλειας και γενικότερα η διαχείριση οικολογικών κρίσεων λειτουργεί ως πρόσχημα για κερδοσκοπικές δραστηριότητες που παράγουν νέες κρίσεις και νέες κερδοσκοπικές ευκαιρίες⁴. Οι σοβαρότερες επιπτώσεις των ψεκασμών όμως, δεν είναι οι οικονομικές. Καταστρέφοντας το περιβάλλον, οι ψεκασμοί μακροπρόθεσμα οδηγούν στη μείωση του ανθρώπινου πληθυσμού. Σημειώνω εδώ ότι, σύμφωνα με τους ακτιβιστές, η άποψη ότι ο υπερπληθυσμός συνιστά κίνδυνο για την ανθρωπότητα δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, αλλά αποτελεί προπαγάνδα ανάλογη εκείνης περί της υπερθέρμανσης του πλανήτη. Τέλος, οι ψεκασμοί επιδρούν στον ανθρώπινο ψυχισμό, αποβλακώνοντας τους ανθρώπους και καθιστώντας τους άβουλους και παθητικούς. Πολλοί από αυτούς που θεωρούν βέβαιο ότι η Ελλάδα ψεκάζεται πιστεύουν ότι οι ψεκασμοί συμπληρώνουν το καταστροφικό έργο των οικονομικών μνημονίων και ταυτόχρονα εμποδίζουν την αντίσταση εναντίον του.

Φράσεις όπως «μας ψεκάζουν σαν τις μύγες»⁵ ή «σαν τις κατσαρίδες» εμφανίζονται συχνά στο λόγο των ακτιβιστών και αναδεικνύουν τους ψεκασμούς ως μέσο για το μετασχηματισμό των ανθρώπων από ενσύνειδα και ελεύθερα υποκείμενα σε στοιχειώδεις ζωικές υπάρξεις και ειδικότερα σε ενοχλητικά παράσιτα. Οι ψεκασμοί με δηλητηριώδεις ουσίες παραπέμπουν σε πολέμους και διαδηλώσεις (Kambouri και Hatzopoulos 2011), αλλά παρουσιάζονται ως περισσότερο ύπουλοι γιατί οι ουσίες που εξαπολύουν είναι άοσμες, αόρατες και δρουν μακροπρόθεσμα. Σιγά σιγά, χωρίς οι άνθρωποι να το καταλάβουν και κυρίως, χωρίς να έχουν δώσει καμιά αφορμή, δηλητηριάζονται.

Το ποιοι ακριβώς απαρτίζουν τη «Νέα Τάξη» που ευθύνεται για όλα αυτά είναι βέβαια εξαιρετικά ασαφές. Στο λεξιλόγιο των ακτιβιστών η έννοια αυτή αναφέρεται κατά κανόνα σε μια μικρή ελίτ τα μέλη της οποίας κατέχουν υψηλότερες θέσεις σε εθνικούς και υπερεθνικούς στρατιωτικούς, πολιτικούς, οικονομικούς, ερευνητικούς και ανθρωπιστικούς φορείς. Πρόκειται οπωσδήποτε για πλουτοκράτες και κατά ορισμένους κυρίως αν όχι αποκλειστικά για Εβραίους, κληρονόμους των μασόνων και των ιλουμινάτι. Η ελίτ αυτή υλοποιεί τα φονικά της σχέδια με τη συνδρομή ή τουλάχιστον την ανοχή μιας υπάλληλης κατηγορίας ανθρώπων που στελεχώνουν χαμηλότερες θέσεις σε διεθνείς και κρατικές δομές.

³ Η ταινία βρίσκεται στο <http://youtube.com/watch?v=jf0khstYDLA/> Accessed 15/10/2013. Για κριτικές της ταινίας βλ. ενδεικτικά, «What on earth are they SAYING», <http://www.youtube.com/watch?v=fZF8LtRwsc&list=UUAA864PWFkpMtrNMH9MNbLw&index=33/> Accessed 9/11/2013) και «Αποκατάσταση λανθασμένης πληροφορίας σχετικά με τους χημικούς αεροψεκασμούς», (<http://allnewz.weebly.com/apps/search?q=michael+murphy>. Accessed 9/11/2013).

⁴ Για ακαδημαϊκές προσεγγίσεις της λειτουργίας των οικολογικών κρίσεων στο πλαίσιο της διεθνούς οικονομίας της αγοράς βλ. ενδεικτικά Callon 2012, Cooper 2010, Dalsgaard 2013.

⁵ «Μας ψεκάζουν σαν τις μύγες» είναι και ο τίτλος ελληνικού ντοκυμαντέρ, συντελεστής του οποίου είναι ο Δημήτρης Καζάκης, ιδρυτής του αντι-μνημονιακού Ε.Π.Α.Μ., <http://www.youtube.com/watch?v=xzpVJo6AF5E/> Accessed 9/11/2013.

Στον πάτο της πυραμίδας του κόσμου βρίσκεται η μεγάλη μάζα της ανθρωπότητας, τα θύματα που δεν ξέρουν τι τους περιμένει. Ωστόσο, κατά ορισμένες εκδοχές της θεωρίας αυτής, ακόμα πιο πάνω από τα κορυφαία μέλη των ελίτ βρίσκονται υπερφυσικές εξωγήινες δυνάμεις, που εμπλέκονται σε έναν αιώνιο πόλεμο για την επικράτηση του κακού. Αντίστοιχες και αντίπαλες δυνάμεις όμως προστατεύουν και κατευθύνουν τους λίγους εκείνους που έχουν καταλάβει τι συμβαίνει και αγωνίζονται να σώσουν την ανθρωπότητα⁶.

Τα αφηγήματα σύμφωνα με την οποία οι ζημίες των ψεκασμών είναι παράπλευρες θυμίζουν ιστορίες στις οποίες πρωταγωνιστούν υπερ-φιλόδοξοι επιστήμονες και εφευρέτες οι επινοήσεις των οποίων ξεφεύγουν από τον έλεγχο τους ή, πάντως, οι καλές τους προθέσεις καταλήγουν σε καταστροφές. Τα αφηγήματα στα οποία πρωταγωνιστούν οι εκπρόσωποι της Νεας Τάξης θυμίζουν ιστορίες για φαινομενικά ευυπόληπτους πολίτες που αποδεικνύονται στυγνοί δολοφόνοι και σε κάποιες εκδοχές θυμίζουν επίσης έργα επιστημονικής φαντασίας και κόμικς με υπεράνθρωπους ήρωες.

Στρέφομαι τώρα σε ορισμένες αναλογίες που κατά τη γνώμη μου μπορεί κανείς να διαπιστώσει ανάμεσα στους προβληματισμούς σχετικά με τους ψεκασμούς και σε ορισμένους ευρύτατα διαδεδομένους κοινούς τόπους για την κρίση. Συστατικό των καταστροφών και των συμφορών είναι ότι εγείρουν το ερώτημα «ποιος / τι φταίει /έφταιξε». Δε χρειάζεται να σημειώσω ότι μπροστά σε τέτοιες καταστάσεις τα υποκείμενα εναλλάσσουν τις προσεγγίσεις μέσω των οποίων προσπαθούν να το απαντήσουν. Η υιοθέτηση μιας προσέγγισης σε μια δεδομένη στιγμή καθόλου δεν αποκλείει τη στροφή σε μια άλλη προσέγγιση σε ένα διαφορετικό πλαίσιο. Σε πολύ γενικές γραμμές πάντως, οι προσεγγίσεις μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις κατηγορίες: 1) για τη συμφορά ευθύνονται τα ίδια τα θύματά της. Σε ό,τι αφορά την κρίση, η απάντηση αυτή αντιστοιχεί στην άποψη που συνοψίζει η περίφημη φράση «μαζί τα φάγαμε». Παρότι απ' ό,τι γνωρίζω η λογική αυτή δεν έχει θέση στους προβληματισμούς περί ψεκασμών εκτός βέβαια της επίγνωσης ότι αν η αντίδραση απέναντι στους ψεκασμούς ήταν εντονότερη, το φαινόμενο θα μπορούσε ίσως να περιοριστεί. 2) Η συμφορά αποδίδεται σε αστάθμητους, απρόβλεπτους και τυχαίους παράγοντες καθώς και σε αμέλειες, λανθασμένους χειρισμούς, αδιαφορία, αλλά πάντως όχι σε προθέσεις. Στο πλαίσιο καθημερινών συζητήσεων για την κρίση η προσέγγιση αυτή αποτυπώνεται σε παρομοιώσεις των ειδικών και αρμόδιων για την αντιμετώπιση της κρίσης με «μαθητευόμενους μάγους» και σε ρητορικά ερωτήματα του τύπου, «μήπως κι αυτοί ξέρουν τι κάνουν;» Πρόκειται σίγουρα για ενόχους, αλλά τα εγκλήματά τους δεν είναι ούτε εκ προθέσεως ούτε εξ αμελείας. Σε ό,τι αφορά τους ψεκασμούς η παραπάνω προσέγγιση αποτυπώνεται σε παρόμοιες εκτιμήσεις. 3) Η συμφορά ερμηνεύεται ως αποτέλεσμα εμπρόθετης και προμελετημένης εγκληματικής δράσης. Η άποψη ότι η κρίση είναι αποτέλεσμα οργανωμένης επίθεσης κυκλοφορεί ευρύτατα στην Ελλάδα και είναι νομίζω αντίστοιχη εκείνης σύμφωνα με την οποία οι οικολογικές και κλιματολογικές κρίσεις δεν

⁶ Ενδεικτικά βλ. «The reasons for chemtrails», <http://beforeitsnews.com/chemtrails/2011/06/the-reasons-for-chemtrails-691031.html/> . Accessed 9/11/2013. Επίσης, σχετικές αναρτήσεις στο <http://www.knowthelies.com/>

προκύπτουν τυχαία, αλλά οφείλονται στους ψεκασμούς που σχεδιάζονται και οργανώνονται από ανθρώπους που γνωρίζουν πολύ καλά τι κάνουν.

Οι αναλογίες ανάμεσα στους προβληματισμούς περί ψεκασμών και στους προβληματισμούς περί κρίσης όμως, δεν προκύπτουν μόνο από το γεγονός ότι αφορούν καταστροφές και κινδύνους, αλλά και από την έμφαση στις επιπτώσεις αυτών των καταστάσεων στον οργανισμό. Στο πλαίσιο του λόγου των ακτιβιστών οι άνθρωποι ορίζονται καταρχήν ως βιολογικά υποκείμενα – ως τέτοια άλλωστε βάλλονται από τους ψεκασμούς. Ο λόγος περί κρίσης βρήκει και αυτός βιολογικών αναφορών. Από την πλευρά αυτών που επιβάλλουν τα μέτρα η κρίση περιγράφεται ως δύναμη θανατηφόρα ασθένεια που έχει καθλώσει την Ελλάδα στην εντατική. Η ροή δανείων παρομοιάζεται με θεραπευτική αγωγή μεταγγίσεων αίματος η επιτυχία της οποίας προϋποθέτει την παράδοση του ασθενούς στις φροντίδες των γιατρών. Οι μεταγγίσεις με τη σειρά τους παραπέμπουν στην ευρύτατα διαδεδομένη αναλογία ανάμεσα στην κυκλοφορία του αίματος και την κυκλοφορία του χρήματος (Αθανασίου 2012, Weston 2013). Οι αναλογίες μεταξύ της ρητορικής περί της οικονομικής εξυγίανσης μέσω της διαχείρισης του αίματος και της ρητορικής περί εξυγίανσης του περιβάλλοντος μέσω της διαχείρισης του εξίσου ζωογόνου αέρα είναι νομίζω προφανείς. Ωστόσο, σε καθημερινές κουβέντες διαπιστώνεται συχνά ότι οι παρεμβάσεις που παρουσιάζονται ως μεταγγίσεις είναι στην ουσία αφαιμάξεις. Η εικόνα αυτή παραπέμπει σε αναχρονιστικές ιατρικές πρακτικές, αλλά επίσης σε αναπαραστάσεις των κερδοσκοπών ως βαμπίρ που τρέφονται με το αίμα των φτωχών. Άλλωστε οι πιο συνηθισμένες φράσεις με τις οποίες συνοψίζονται οι συνέπειες των μέτρων είναι «θα μας πεθάνουν» και θα «μας τρελάνουν».

Εκ πρώτης όψεως, μια διαφορά ανάμεσα στο λόγο περί κρίσης και σε αυτόν περί ψεκασμών είναι ότι στην πρώτη περίπτωση οι αναφορές στις επιπτώσεις των μέτρων στο σώμα αυτών που τις υφίστανται είναι μεταφορικές. Αντίθετα, για αυτούς που την παίρνουν στα σοβαρά, η φράση «μας ψεκάζουν» αντιστοιχεί σε μια σειρά από κυριολεξίες. Άλλωστε, ένας από τους λόγους για τους οποίους οι θεωρίες περί ψεκασμών απαξιώνονται είναι ότι θεωρούνται συμπτώματα μιας σύγχυσης ανάμεσα στην πραγματικότητα ως έχει και στα σύμβολα ή τις μεταφορές μέσω των οποίων προσλαμβάνεται – μιας σύγχυσης την οποία οι μοντέρνοι άνθρωποι ταυτίζουν με νοοτροπίες πρωτόγονες ή οπισθοδρομικές (Latour 2000). Πράγματι, πολλοί από αυτούς που απαξιώνουν τις θεωρίες περί ψεκασμών θεωρούν ότι αυτοί που τις υποστηρίζουν είναι αμόρφωτοι και για το λόγο αυτό δύσπιστοι προς την τεχνολογία.

Ωστόσο, οι μεταφορικές αναφορές στην κρίση ως διαδικασία που πλήττει το σώμα μετατρέπονται σε κυριολεξίες αν λάβουμε υπόψη τις απόλυτα πραγματικές βιολογικές συνέπειες της φτώχειας, της ανεργίας, της ζωής στους δρόμους και της κατάργησης της δωρεάν ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης. Νομίζω ότι τόσο ο λόγος που υπογραμμίζει τις απειλές που τα οικονομικά μέτρα συνεπάγονται για την ενσώματη ύπαρξη εκείνων που τα υφίστανται όσο και ο λόγος περί ψεκασμών εγγράφονται σε μια κοσμολογία στο πλαίσιο της οποίας τα θύματα της ανισότητας ορίζονται καταρχήν ως βιολογικές οντότητες που γίνονται ολοένα και πιο ευάλωτες. Με άλλα λόγια, στον κόσμο στον οποίο οι λόγοι αυτοί αναδεικνύουν ως συμφραζόμενό τους, διακύβευμα των παιχνιδιών εξουσίας είναι ο

οργανισμός μάλλον, παρά ο τρόπος σκέψης εκείνων σε βάρος των οποίων παίζονται. Οι κυρίαρχοι των παιχνιδιών αυτών δεν αρκούνται στη διάδοση διαστρεβλωμένων εικόνων της πραγματικότητας, αλλά παρεμβαίνουν απευθείας στον ανθρώπινο οργανισμό μέσω του οποίου προσλαμβάνεται η πραγματικότητα.

Από τη σκοπιά των εκτιμήσεων ότι οι ζημίες των ψεκασμών και της κρίσης δεν είναι απαραίτητα εμπρόθετες, ο κόσμος στον οποίο ζούμε θα μπορούσε ίσως να περιγραφεί με τους όρους της «κοινωνίας της διακινδύνευσης». Θυμίζω ότι συστατικό της είναι οι διαρκώς πολλαπλασιαζόμενοι και ανανεούμενοι κίνδυνοι που αποτελούν παρα-προϊόντα των κατακτήσεων και των θριάμβων της νεωτερικότητας, της διαρκούς προόδου, της ραγδαίας ανάπτυξης τεχνολογιών οι οποίες μοιραία κάποτε ξεφεύγουν από τον έλεγχο των σχεδιαστών τους. Στην κοινωνία του ρίσκου, η ζωή είναι εγγενώς αβέβαιη, ασταθής, απρόβλεπτη, χαοτική, ρευστή, γεμάτη αντιφάσεις και παράδοξα, διαρκώς απειλούμενη από νέες ασθένειες για τις οποίες επινοούνται νέα φάρμακα που συχνά αποδεικνύονται δηλητήρια (Beck 1992, βλ. και Παναγιωτόπουλος 2013). Ως γνωστόν, προσλαμβάνουμε τη ζωή και την κοινωνία κατ' εικόνα και ομοίωση του τρόπου και των συνθηκών της δικής μας ζωής. Η ιδέα ότι η πραγματικότητα παντού και πάντα είναι εγγενώς αβέβαιη και ασταθής, συγκροτούμενη από τις εν πολλοίς απρόβλεπτες συνέπειες της δράσης των ανθρώπων και των μη ανθρώπινων οντοτήτων είναι σήμερα σχεδόν αυτονόητη. Θεωρώ ότι οι λόγοι περί μνημονίων και ψεκασμών ως επιμελώς σχεδιασμένων επιθετικών πρακτικών αποφυσικοποιούν αυτήν την εικόνα αναδεικνυοντάς την σε ιδεολόγημα που θολώνει το μυαλό, κάνει δηλαδή την ίδια δουλειά με τους ψεκασμούς. Πιο συγκεκριμένα κάνει τους ανθρώπους να νομίζουν ότι οι συμφορές που τους βρίσκουν είναι τυχαίες ή ότι σε κάποιο βαθμό τουλάχιστον φταίνε και οι ίδιοι ή τα γονιδιά τους γι αυτές. Από τη σκοπιά αυτή κινδυνεύουμε από αυτούς που μας θέτουν σε κίνδυνο με σκοπό να μας χρεώσουν τις διαγνώσεις και τις θεραπείες ασθενειών που οι ίδιοι έχουν προκαλέσει.

Στο βαθμό που η επίθεση μέσω ψεκασμών απειλεί τον ίδιο τον ανθρώπινο οργανισμό, η άμυνα δεν είναι δυνατό να λάβει τη μορφή μιας συμβατικής πολιτικής αντιπαράθεσης που διεξάγεται με λόγια. Για την απαξίωση της πολιτικής και ειδικότερα της πολιτικής σκέψης και την εξιδανίκευση της δράσης έχουν γραφτεί πολλά που θα μπορούσαν να συμβάλλουν σε μια περαιτέρω ανάλυση. Οι προβληματισμοί σχετικά με τους ψεκασμούς αποτελούν λοιπόν ένα πρίσμα μέσω του οποίου αμφισβητούνται καθιερωμένες πολιτικές κατηγοριοποιήσεις, αλλά και επαναπροσδιορίζονται τα όρια της πολιτικής ή του πολιτικού (βλ. Candea 2011). Φαίνεται ίσως ότι η υπαγωγή της πολιτικής στην οικονομία δίνει τη θέση της στην υπαγωγή στη βιολογία. Ο χρόνος μου που μου απομένει όμως, είναι λίγος. Παρακάμπτω λοιπόν το θέμα και κλείνω με μια αναφορά σε ορισμένες αναλογίες ανάμεσα στη φύση και την οικονομία.

Στο ερώτημα «ποιοι νομίζουν ότι είναι», που τίθεται προς τους υπεύθυνους τόσο των οικονομικών μέτρων όσο και των ψεκασμών λανθάνει η μομφή ότι τα πρόσωπα αυτά αναλαμβάνουν εξουσίες υπέρμετρες για τα ανθρώπινα μέτρα – ότι υποκαθιστούν τη «φυσική επιλογή» ή τη θεία πρόνοια. Η μομφή αυτή είναι εύλογη από τη σκοπιά μιας αναπαράστασης ευρύτατα διαδεδομένης στον καπιταλισμό – της οικονομίας ως προσωποποιημένης δύναμης που είναι ανάλογη της φύσης: όσο περισσότερο οι άνθρωποι

προσπαθούν να την ελέγξουν, τόσο περισσότερο διαπιστώνουν ότι ο έλεγχός της τους υπερβαίνει. Η μομφή εναντίον αυτών που «παίζουν» με την οικονομία ή / και με τη φύση όπως κανένας άνθρωπος δεν θα όφειλε συνοψίζει λοιπόν έναν αντίλογο προς αναπαραστάσεις σύμφωνα με τις οποίες η φύση και η οικονομία είναι εγγενώς επιρρεπείς σε δυνάμει ανεξέλεγκτα και καταστροφικά «καπρίτσια». Τόσο η οικονομική κρίση όσο και οι οικολογικές διαταραχές στις οποίες αναφέρονται οι ακτιβιστές εναντίον των ψεκασμών αναδεικνύονται σε τεχνητές διαδικασίες οι οποίες δεν ανάγονται στην ίδια τη φύση της οικονομίας και τη φύση γενικότερα, αλλά σε «αφύσικες» ανθρώπινες παρεμβάσεις. Συνεπώς το ζητούμενο είναι η επιστροφή σε μια φυσική τάξη πραγμάτων και σε μια στάση σεβασμού προς τη φύση πριν να είναι πολύ αργά. Διαφορετικά το μέλλον διαγράφεται σκοτεινό.

Σύμφωνα με τα πιο δραματικά αφηγήματα περί ψεκασμών, η εφαρμογή τους σε συνδυασμό με την εφαρμογή άλλων καταστροφικών πρακτικών θα οδηγήσει σε μεγάλης κλίμακας καταστροφές που θα αλλάξουν τη ζωή στον πλανήτη. Παρότι πρόκειται για μια περιγραφή δεινών που πρόκειται να συμβεί στο μέλλον, η εικόνα θυμίζει έργα επιστημονικής φαντασίας στα οποία οι αυτοί που καταφέρνουν να δουν το φως της, «η επόμενη μέρα» σημαίνει επιστροφή σε μια πρωτόγονη, φυσική κατάσταση (βλ. Wolf-Meyer 2004). Όπως ανέφερα ήδη άλλωστε, οι ψεκασμοί παρουσιάζονται ως πρακτικές που μετασηματίζουν τους ανθρώπους σε «κατώτερα», βιολογικά στοιχειώδη και πρωτόγονα όντα. Αντίστοιχα, η κρίση περιγράφεται ως «πισωγύρισμα» σε προγενέστερες εποχές, ενώ οι άνθρωποι τους οποίους πλήττει παρουσιάζονται συχνά ως να είχαν χάσει τις κοινωνικές ιδιότητες και τις διαφορές τους και να υπάρχουν μόνον ως υποκείμενα της κρίσης, δηλαδή ως υπάρξεις το μέλημα των οποίων είναι περίπου αυτό που οι άνθρωποι αποδίδουν στα ζώα: η «επιβίωση». Με άλλα λόγια, το παρελθόν στο οποίο θα επιστρέψουμε στο μέλλον δεν θα είναι το εξιδανικευμένο παρελθόν της φυσικής αρμονίας και ισορροπίας στο οποίο αναφέρθηκα παραπάνω. Πρόκειται μάλλον για ένα παρελθόν στο οποίο ανάγονται όλα τα στερεότυπα για την ανθρώπινη φύση από τη σκοπιά των οποίων οι σημερινές καταστροφές φαίνονται αναπόφευκτες.

Στην ανακοίνωση αυτή προσπάθησα να υποστηρίξω ότι οι απαντήσεις στο ερώτημα «σε τι κόσμο ζούμε» που κατά τη γνώμη μου λανθάνουν στο λόγο περί ψεκασμών και αυτές που λανθάνουν σε πολύ ευρύτερα διαδεδομένους κοινούς τόπους για την κρίση συγκλίνουν ως προς κάποια σημεία. Ανακεφαλαιώνοντας, θα έλεγα ότι αυτά επικεντρώνονται σε ζητήματα που αφορούν το αν και κατά πόσο ο κόσμος αυτός αντιστοιχεί στα πρότυπα της κοινωνίας της διακινδύνευσης ή αν έχει αρχίσει να μετασηματίζεται προς αδιανόητες έως τώρα κατευθύνσεις. Νομίζω ότι τα επιχειρήματα υπέρ της δεύτερης άποψης αξίζουν προσοχής γιατί η κυκλοφορία και η απήχυσή αποτελεί ήδη μέρος των μετασηματισμών στους οποίους αναφέρονται. Δεν ξέρω αν είναι αλήθεια, αλλά ένα φίλος μου λέει πως όταν οι κινέζοι θέλουν να καταραστούν κάποιον, του εύχονται να ζήσει σε ενδιαφέροντες καιρούς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αθανασίου Α., 2004. «Εθνογραφία στο διαδίκτυο ή το διαδίκτυο ως εθνογραφία. Δυνητική πραγματικότητα και πολιτισμική κριτική», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 115, σ. 49-79.

- Αθανασίου Α., 2012. *Η Κρίση ως «Κατάσταση Έκτακτης Ανάγκης»*. Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.
- Beck A., 1992. *Risk Society. Toward a New Modernity*, Sage, Los Angeles.
- Begich N., Manning J. 1995. *Angels don't play this HAARP Advances in Tesla Technology*, Earthpulse Press, Anchorage Alaska.
- Cooper M., 2010. «Turbulent worlds: Financial markets and environmental crisis», *Theory, Culture and Society* 27(2-3), σ. 167-190
- Callon M., 2012. «For an anthropology of atmospheric markets: the exemplary case of financial markets». *Fieldsights – Theorizing the Contemporary, Cultural Anthropology Online*, May 15, 2012. <http://www.culanth.org/fieldsights/334-for-an-anthropology-of-atmospheric-markets-the-exemplary-case-of-financial-markets/> Accessed 15/10/2013.
- Candea M., 2011. «‘Our division of the universe’». Making a space for the non-political in the anthropology of politics». *Current Anthropology* 52(3), σ. 309-334.
- Dalsgaard S., 2013. «The commensurability of carbon: Making value and money of climate change», *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 3(1), σ. 80-98.
- Kambouri N., Hatzopoulos P. 2011. «The tactics of occupation: Becoming cockroach». <http://nomadicuniversality.wordpress.com/2011/11/26/the-tactics-of-occupation-becoming-cockroach/> Accessed 6/3/2013.
- Latour B., 2000. *Ουδέποτε Υπήρξαμε Μοντέρνοι. Δοκίμιο Συμμετρικής Ανθρωπολογίας*, Εκδόσεις Σύναμμα, Αθήνα.
- Παναγιωτόπουλος Π., 2013. *Τεχνολογικές Καταστροφές και Πολιτικές Κινδύνου. Παλινδρομήσεις του Κοινωνικού Εκσυγχρονισμού στην Ελλάδα 1947-2000*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα.
- Weston K., 2013. «Lifeblood, liquidity and cash transfusions: beyond metaphor in the cultural study of finance», *Journal of the Royal Anthropological Institute* 19(S1), σ.24-41.
- Wolf-Meyer M., 2004. *Apocalypse, ideology, America: Science fiction and the myth of the post apocalyptic everyday* <http://www.rhizomes.net/issue8/wolfmeyer.htm> accessed 15/10/2013.

Η ΑΣΤΕΓΗ ΚΑΙ Η ΠΟΛΗ
*ΨΑΧΝΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΕΙΚΟΝΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ, ΑΝ Η ΠΟΛΗ ΑΝΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕ
ΕΚΕΙΝΗ¹*

Ιωάννα Μπαρκούτα

Αρχιτέκτων Μηχανικός, Υποψηφία Διδάκτωρ Π.Θ., ibarkouta@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το σύγχρονο μοντέλο κατοίκησης πέρα από την – προφανή – χωρική διάστασή του, μπορεί να προσεγγιστεί (και) ως μια σύνθετη κοινωνική και πολιτισμική κατασκευή. Ο οικονομικός και κατασκευαστικός εξορθολογισμός και (κυρίως) η λειτουργικότητα αποτέλεσαν τον άξονα νομιμοποίησης του μοντέλου κατοίκησης, δημιουργώντας μια σφιχτή συσχέτιση μεταξύ των καθημερινών μας δραστηριοτήτων με το χρόνο και το δομημένο χώρο. Τι συμβαίνει όμως όταν η σχέση αυτή αποκαλύπτει τα όριά της; Ποιοι χώροι «παράγονται» όταν επαναπλαισιώνεται η αφήγηση της κατοίκησης και της καθημερινής ζωής; Η υπόθεση εργασίας βασίζεται στην προσπάθεια προσέγγισης της κατοίκησης στις περιπτώσεις εκτοπισμού. Ως αφορμή, θα μελετηθούν οι καθημερινές πρακτικές μιας άστεγης γυναίκας σε μία γειτονία της Αθήνας την εποχή της οικονομικής κρίσης. Μέσω συνεντεύξεων θα αναζητηθεί μια δεύτερη γεωγραφία της πόλης, αυτή που συγκροτείται από την περιθωριακή κατοίκηση μιας «σιωπηλής πλειοψηφίας». Θα αναζητηθούν τα σημεία της πόλης που ανασηματοδοτούνται, τα «καθημερινά δωμάτια» που «ιδρύονται» κατά τη διάρκεια της ημέρας. Τα ίχνη κατοίκησης μέσα στην πόλη θα φανερώσουν την ασυνέχεια που κρύβεται κάτω από τη φαινομενική ομοιογένεια του χώρου, τη βιαιότητα που υποκρύπτεται πίσω από το επείγον της έκτακτης ανάγκης αλλά και τις καθημερινές πρακτικές μέσω των οποίων οι κάτοικοι επανιδιοποιούνται τον χώρο της πόλης.

Λέξεις κλειδιά: *η άστεγη, κατοίκηση, λειτουργικότητα, καθημερινές πρακτικές*

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο κόσμος μας μοιάζει με έναν «κόσμο που πλημμύρισε ξαφνικά με “εκτοπισμένους ανθρώπους”» (Bauman, 2006). Αν και οι σύγχρονοι απόκληροι δεν αποτελούν φαινόμενο της εποχής μας, σήμερα, σε καιρούς οικονομικής κρίσης φαίνεται πολύ έντονα ότι «η πόλη έγινε χώρος απόρριψης ενός πλεονάζοντος πληθυσμού» (Davis, 2006). Η υπόθεση εργασίας βασίζεται στην προσπάθεια ανίχνευσης της χωρικής έκφρασης του κοινωνικού

¹ Ο τίτλος είναι εμπνευσμένος από το άρθρο «Κοινωνικό φύλο και λειτουργία της πόλης», Βρυχέα Άννη (2009)

αποκλεισμού όπως αποτυπώνεται στην αφήγηση μιας άστεγης γυναίκας στην πόλη του Χαλανδρίου την εποχή της κρίσης. Μέσω συνεντεύξεων, θα επιχειρηθεί να αναδειχθούν οι «στιγματισμένοι χώροι» που αναπαράγονται και παράγουν τον κοινωνικό αποκλεισμό (Βρυχέα, 2009), συγκροτώντας μια αρχιτεκτονική που δομείται άλλοτε με όρους ήττας και άλλοτε με όρους διεκδίκησης.

2. Η ΣΥΝΟΜΙΛΗΤΡΙΑ

Γνωρίζω τη συνομιλήτρια, ως γειτόνισσα, πολλά χρόνια. Μέσα από καθημερινή - τυπική αρχικά και σταδιακά περισσότερο εγκάρδια – επαφή, έχω παρακολουθήσει την καθημερινότητά της. Οι συνεντεύξεις δόθηκαν τμηματικά, ενώ η βασική συνέντευξη πέρα από τη συνομιλία μας εμπειρείχε και το κομμάτι της περιήγησης. Συναντηθήκαμε στο χώρο όπου διανυκτερεύει την ώρα που ξυπνάει και περιηγηθήκαμε στη γειτονιά όπου και οι δύο ζούμε, μυώντας με στις καθημερινές πρακτικές της, στις πρακτικές του χώρου της, στην πόλη της.

Η συνομιλήτρια, η Λαμπρινή² είναι 58 χρονών και ζει 14 χρόνια στο δρόμο. Κατέληξε στους δρόμους της πόλης του Χαλανδρίου, όταν έκλεισε ο ψυχιατρικός ξενώνας στον οποίο φιλοξενούνταν, οπότε και παρέμεινε στην περιοχή όπου για χρόνια νοσηλεύονταν. Είναι Ελληνίδα, φιλόζωη και πιστεύει στο Θεό. Αυτήν την εποχή «συγκάτοικός» της είναι ένα μικρόσωμο σκυλί, ο Τζόνυ. Κατοικούν (μαζί) έξω από μια τράπεζα σε ένα κεντρικό σημείο της πόλης του Χαλανδρίου.

Με αφορμή την κατοίκηση της Λαμπρινής, θα ανιχνευθούν τα ίχνη κατοίκησης μιας αποκλεισμένης κοινωνικής ομάδας (αυτής των αστέγων), οι οποίοι «ζουν “σε εξορία” από τη σύγχρονη φιλολογία της αστικής εξέλιξης» (Davis, 2006). Μέσω των συνεντεύξεων θα διαμορφωθεί μια αφήγηση, με δική της πλοκή, δικούς της ήρωες και φυσικά δικούς της τόπους. Στο εγχείρημα αυτό μπλέκονται διαδρομές, καινούργιες αλλά και «γνώριμες» χρήσεις του χώρου, ίχνη κατοίκησης, αντικείμενα, καθημερινές πρακτικές, απαγορευμένοι χώροι αλλά (και) εμπειρίες, συναισθήματα, εικόνες και μυρωδιές. Η συρραφή όλων των παραπάνω αναδεικνύει μια πόλη που υπολείπεται, την πόλη που αναδύεται όταν διαβαστεί μέσα από τα πρακτικές μιας «χρήστριας του χώρου» (Perec, 2000).

Αν θεωρήσουμε ότι «αυτό που αποκαλούμε καθημερινότητα, δεν είναι πρόδηλο, μα αδιαφανές» τότε εξετάζοντας την καθημερινή ιστορία μιας άστεγης γυναίκας, (κυρίως) αναζητούμε ποιότητες των χώρων που κατοικούμε, αναζητούμε ό,τι παραμένει κρυμμένο, ό,τι υπάρχει κάτω από την επιφάνεια. Άραγε, «τι υπάρχει πίσω από την ταπετσαρία» (Perec, 2000) μας;

3. ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ

Το σύγχρονο μοντέλο κατοίκησης, πέρα από την προφανή χωρική του διάσταση, μπορεί να προσεγγιστεί (και) ως μια σύνθετη κοινωνική και πολιτισμική κατασκευή. Σύμφωνα με την Άννη Βρυχέα (2003), ο οικονομικός και κατασκευαστικός ορθολογισμός, αλλά (κυρίως) η λειτουργικότητα, νομιμοποίησε εκ των υστέρων ένα μοντέλο το οποίο υποτάχθηκε «στο όμοιο και στη χωρίς όρια αναπαραγωγή του». Η

² Για λόγους προστασίας της συνομιλήτριας, το όνομα το οποίο αναφέρεται δεν είναι το πραγματικό της.

λογική του δωματίου ως μονάδας συγκεκριμένης λειτουργίας που ορίζεται με μονοσήμαντο τρόπο, απέκτησε χαρακτηριστικά κλειστού συστήματος και μετασηματίστηκε σε καλούπι για αναπαραγωγή της κατοικίας των πολλών.

Η λειτουργικότητα μιας σύγχρονης κατοικίας συχνά κρίνεται από τη συσχέτιση των καθημερινών δραστηριοτήτων των χρηστών της, σε σχέση με συγκεκριμένους δομημένους χώρους και σε σχέση με το χρόνο. Η δομή της κατοικίας λειτουργεί σαν κάρναβος, στον οποίο προσαρμόζονται οι βιολογικές λειτουργίες, αλλά και οι ανάγκες, που προκύπτουν από την καθημερινή ζωή των χρηστών. Σύμφωνα με τον Perec (2000) «Η λειτουργία λειτουργεί σύμφωνα με μια διαδικασία μονοσήμαντη, σειραϊκή και νυχθημέρη: οι καθημερινές δραστηριότητες αντιστοιχούν σε ωρολογιακές φέτες, σε κάθε ωρολογιακή φέτα, αντιστοιχεί κι ένα δωμάτιο του διαμερίσματος:

07.00	Η μητέρα σηκώνεται και πάει στην να ετοιμάσει πρωινό	KOYZINA
07.15	Το παιδί σηκώνεται και πάει στο	ΜΠΑΝΙΟ
07.30	Ο πατέρας σηκώνεται και πάει στο	ΜΠΑΝΙΟ
07.45	Ο πατέρας και το παιδί παίρνουν το πρωινό τους στην	KOYZINA
08.00	Το παιδί παίρνει το παλτό του απ' τον «καλόγερο» του και φεύγει για το σχολείο».	XOΛ

Το παραπάνω διάγραμμα κίνησης – κατοίκησης, αν και σχηματικό - «κανείς φυσικά δεν ζει ακριβώς έτσι» - αποδίδει τη σφιχτή σχέση προκαθορισμένου χώρου και καθημερινών λειτουργιών, αναδεικνύοντας την αναζήτηση των ορίων της λειτουργικότητας σε καθημερινή πρακτική. Κανείς μάλλον δεν ζει ακριβώς όπως φαίνεται στο παραπάνω διάγραμμα, αλλά όπως αναφέρει ο Perec (2000) «έτσι τουλάχιστον οι αρχιτέκτονες και οι πολεοδόμοι μας βλέπουν να ζούμε ή έτσι θέλουν να ζούμε». Άλλοτε οι ανάγκες και οι επιθυμίες των χρηστών εναρμονίζονται με το λειτουργικό μοντέλο της κατοικίας και άλλοτε η σφιχτή σχέση προκαθορισμένου χώρου – χρόνου - χρήσης αποκαλύπτει τα όριά της.

Αν επανέλθουμε, όμως, στην υπόθεση εργασίας, τι συμβαίνει όταν η σχέση αυτή βίαια διαρραγεί; Ποιοι χώροι παράγονται και ποια αντιστοίχιση προκύπτει σε σχέση με το χρόνο και τις χρήσεις στις περιπτώσεις εκτοπισμού; Πώς επαναπλαισιώνεται η συσχέτιση χώρου - χρόνου - χρήσης μέσω μιας διαφορετικής αφήγησης της καθημερινής ζωής και της κατοίκησης, αυτής της διαμονής στο δρόμο; Στο απόσπασμα που ακολουθεί, η συνομιλήτρια ονειρεύεται το δικό της σπίτι:

«Αν έχει ένα δωμάτιο, να κοιμάμαι, μια τουαλέτα και ένα σαλόνι να κάθομαι, θα έχω γύρω γύρω τις εικονίτσες μου, θα πάρω και ένα λιβανιστήρι για να ευχαριστήσω το Θεό, ας έχει και μια βεράντα...».

Στο σήμερα, η συνομιλήτρια κατοικεί στους δρόμους του Χαλανδρίου. Όπως υπογραμμίζει το απόσπασμα από την συνέντευξη της Λαμπρινής, που ακολουθεί, η καθημερινότητά της χωροθετείται στους δύο πιο κεντρικούς δρόμους του Χαλανδρίου. Το πρόγραμμά της ακολουθεί κατά έναν τρόπο το διάγραμμα κίνησης - παγιωμένης ανάγκης - χώρου, δημιουργώντας, όμως, μια δική της λειτουργικότητα σε σχέση με τους ανάγκες

της και τους χώρους στους οποίους της επιτρέπεται ή διεκδικεί να έχει πρόσβαση. Χαρακτηριστικά αναφέρει:

«..άμα χορτάσω ύπνο, ζυπνάω πότε στις 3, πότε 2:30, πότε 4 μπορεί να ζυπνήσω στις 6:30 το πρωί... παίρνω μαζί μου όλα μου τα πράγματα, το Τζόννυ...έχω φύγει πριν ανοίξει η τράπεζα, δεν αφήνω σκουπίδια, τα μαζεύω, προσέχω... μετά καλαμπουρίζω με τον ψαρά...πάω Χαϊμαντά πίνω καφέ, με κερνάνε τα παιδιά εκεί που είναι στη γωνία... πάω τουαλέτα στις δημόσιες, καμία φορά έχω νερό πάνω μου, μπουκάλι, πλένομαι...άμα κουραστώ καταλάβω ότι βαριέμαι και θέλω να ζαπλώσω πάω εδώ στο εμπορικό, στην τράπεζα δίπλα στη στοά, στα παγκάκια. Εκεί κοιμάμαι, μεσημέρι, ζυπνάω, πάω παίρνω καφέ, τα παιδιά με κερνάνε, στη Χαϊμαντά είναι, τρώω κάνα κέικ...το μεσημέρι παίρνω τηλέφωνο σε ένα μαγαζί που είναι στην Αριστοφάνους, μαγειρεύει ο ίδιος, πολύ καθαρός...μου το φέρνει σε ταπεράκι, το παιδί, ο σερβιτόρος... το τρώω στο παγκάκι που κοιμάμαι, στην τράπεζα έχει ήλιο...ή αλλιώς στη στοά στο ψαράδικο που είναι ίσκιος με το μικρούλη, στην τράπεζα δεν τρώω γιατί μαζεύονται μυρμήγκια, μην μου πουν τίποτα...τρώω και άμα θέλω να περπατήσω περπατάω, στις 6:30 πέφτει ο ήλιος...τότε πάω και κάθομαι (στην τράπεζα) μέχρι το πρωί...αν δω ότι έχει κόσμο κάθομαι, αν δω ότι δεν έχει, φεύγω πάω Χαϊμαντά με τούτον εδώ (τον σκύλο)...πειράζω τον φύλακα, καλαμπουρίζω και μετά πάω να κοιμηθώ».

4. «ΚΑΤΟΙΚΟΣ Ή ΠΑΡΑΠΑΝΙΣΙΟΣ;»

Η κατοικία (σύμφωνα με τον Ruskin) αποτελεί τόπος Ειρήνης ή (σύμφωνα με το Foucault) χώρο ανάπαυσης (Τροβά, 2009). Στην περίπτωση όμως της κατοίκησης στο δρόμο, οι χώροι διαμονής των αστέγων εμπεριέχουν ανασφάλεια και περιθωροποίηση. Από την επιλογή του σημείου για διανυκτέρευση, μέχρι τη σχέση με τους γείτονες, η κατοίκηση στους δρόμους της πόλης προδίδει βία, απόρριψη και αποκλεισμό. Η αφήγηση της συνομιλήτριας ξεκινά με απαρίθμηση των σημείων στα οποία έχει διανυκτερεύσει στο Χαλάνδρι. Αναφέρει:

«Έμεινα έξω από το pet shop στην Αγίας Παρασκευής...έβλεπα τα σκυλάκια, είχα μεγάλη αγάπη...το βράδυ τα φύλαγα. Μετά αφού έφυγε η Σόνια (το pet shop) με κυνήγαγε ο ιδιοκτήτης, μετά κοιμόμουν για λίγο στο γκαράζ της αστυνομίας και μετά έξω...κοιμόμουνα κοντά στο (αστυνομικό) τμήμα, έξω από ένα καθαριστήριο, στη γωνία με το τμήμα...ένιωθα ασφάλεια εκεί. μετά, δεν έφυγα, με διώξανε, ήταν μια μέγαιρα διοικητής εκεί, γυναίκα, και λέει διώχτε την από εδώ, τα παιδιά (οι αστυνομικοί) μου λένε «Λαμπρινή δεν θέλουμε να φύγεις αλλά η διοικητής μας...»...μετά καθόμουν, πήγα έξω από την τράπεζα, είχε μια πόρτα, αλλά είχε βάθος και έμπαινα μέσα και δεν βρεχόμουνα...γνώρισα τον διευθυντή, μου λέει θα φέρω την αστυνομία, του λέω, φέρτε την εγώ δεν κλέβω... κόλλησα εδώ (στην τράπεζα)...άλλαξαν οι πόρτες βάλαν δύο με κουμπί, δεν χωρούσα και του λέω (του διευθυντή), αφού σας ενοχλώ θα πάω πιο κάτω είναι δημόσιος δρόμος δεν μπορείς να μου απαγορεύσεις, εκεί που κάθομαι τώρα...».

Το ιστορικό των μετακινήσεων της συνομιλήτριας φανερώνει τη δυσκολία που αντιμετωπίζει ακόμα και στην διανυκτέρευση στο δημόσιο χώρο. Την αίσθηση της απόρριψης, του φόβου και του αποκλεισμού προσπαθεί η ίδια να την υπερβεί, υποκαθιστώντας την αίσθηση του ανεπιθύμητου, το πολύ του ανεκτού, με αυτή του αγαπητού (ως αντικείμενο αγαθοεργίας, φιλανθρωπίας και ελέους). Αναφέρει:

« ...έχω γνωρίσει παιδιά με σκουλαρίκια στη γλώσσα, με τατουάζ και όλοι με αγαπάνε, μου λένε σε πείραξε κανένας; Μου λένε να κοπανίσουμε κανένα ένα του ΔΙΑ; Σε ενοχλούν; Λέω όχι ρε παιδιά, δεν είναι κακοί, με έχουν αγκαλιάσει τα παιδιά, είναι όλοι φίλοι μου, με βοηθάνε, άμα φωνάξω βοήθεια θα πεταχτούν όλοι και θα τον κάνουν ασήκωτο...με αγκάλιασε όλος ο κόσμος».

Σύμφωνα με τον Bauman (2005), η αμφίθυμη στάση που περιγράφηκε δεν αποτελεί αντίφαση. Τόσο το αίσθημα του φόβου και της αποστροφής, όσο και αυτό του οίκτου και της συμπόνιας, αποτελούν συστατικά το ίδιο απαραίτητα για την αναπαραγωγή της κοινωνικής τάξης και την προσπάθεια υπακοής στον κανόνα. Σε αυτήν την κατεύθυνση, η αρχιτεκτονική πόσο αμέτοχη είναι;

5. «ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΕΚΤΡΟΠΗΣ»

Σύμφωνα με την συνομιλήτρια, ο διαχωρισμός των χρήσεων, η προσβασιμότητα, η φύλαξη, η εποπτεία, ο φωτισμός και η σκίαση αποτελούν στοιχεία που μετατρέπουν το κατοικήσιμο σε μη κατοικήσιμο και αντίστροφα. Η πόλη του Χαλανδρίου χωρίζεται σε ζώνες ασφάλειας και ζώνες ανασφάλειας. Το φως και το σκοτάδι, η ορατότητα, η άμεση προσβασιμότητα, η σημασία της κίνησης αποτελούν κλειδιά για την κατανόηση της χωροθέτησης των καθημερινών πρακτικών της. Οι επικίνδυνες ζώνες - εγκαταλειμμένα σπίτια, σκοτεινά σημεία, σημεία με πολλά αδέσποτα σκυλιά, περιοχές αμιγούς κατοικίας - είναι απαγορευτικές σε αντίθεση με άλλες ζώνες - σημεία με καταστήματα και πολλούς περαστικούς, η πιάτσα των ταξί, σημεία κοντά στους αστυνομικούς ή δρόμοι με επαρκή φωτισμό - που συγκροτούν την «περιοχή της». Η πόλη της δεν είναι όλη η πόλη. (Virilio, 2004).

«Με τα πόδια πάω μέχρι τη Δούρου, από την Αγίας Παρασκευής...καμία φορά αν έχω ξεκούραση πάω μέχρι την (πλατεία) Κένεντυ...μέχρι την Αντρέα Παπανδρέου σε ένα μαγαζί που έχει...με 3,4 ευρώ, μέχρι εκεί...δεν μου αρέσει το περιβάλλον από εκεί και κάτω, με πιάνει φοβία εκεί κάτω».

Στοιχεία αστικού εξοπλισμού, όπως οι δημόσιες τουαλέτες, οι κοινόχρηστες βρύσες και τα παγκάκια στους δημόσιους χώρους είναι αναγκαία για τη διαβίωσή της στο δρόμο. Το ωράριο των τουαλετών καθορίζει τις βιολογικές ανάγκες της συνομιλήτριας. Για τις κοινόχρηστες βρύσες στην πλατεία του Χαλανδρίου αναφέρει:

«Δεν έχει βρύσες...α, αυτές; Δεν είναι, είναι μόνο για τα πουλάκια, είναι χάλια, δεν έχει βρύσες...γι' αυτό έχω πάντα μαζί μου 4 μπουκάλια νερό, για να πλένομαι».

Τα παγκάκια, που για την ίδια αποτελούν σημαντικό εξοπλισμό της καθημερινότητά της, αναφέρει:

«Τα παγκάκια αυτά (τα καινούρια) δεν με βολεύουνε, δεν μπορώ να ξαπλώσω, πιάνομαι...με βολεύει μόνο το άλλο, εκείνο, μέσα στη στοά».

Ένα παγκάκι, στο εσωτερικό μιας ξεχασμένης στοάς, το οποίο περικλείεται από δέντρα, σκιάζεται από τον ήλιο, φωτίζεται το βράδυ και προστατεύεται από τη βροχή, παράπλευρα του πιο κεντρικού δρόμου στο κέντρο της πόλης, πλαισιωμένο από μαγαζιά, δίπλα στην πιάτσα των ταξί ενσαρκώνει την έννοια του κατοικήσιμου. Για τη συνομιλήτρια, ο χώρος της πόλης δεν μοιάζει ομοιόμορφος και συνεχής, αντίθετα είναι γεμάτος με συνοριακές γραμμές, με όρια. «Δεν μπορείς απλώς να αφηθείς να γλιστρήσεις από το ένα στο άλλο – ούτε από την μια στην άλλη κατεύθυνση: πρέπει να ξέρεις το

σύνθημα, πρέπει να διασχίσεις το κατώφλι, πρέπει να δείξεις τα χαρτιά σου» (Peres, 2000).

Η Λαμπρινή, ζώντας στο περιθώριο μιας εξορθολογισμένης, επεκτατικής, συγκεντρωτικής και θεαματικής πόλης καταλαμβάνει το δικό της χώρο, ο οποίος καθορίζεται από θεσμικές και μη απαγορεύσεις. Είναι όμως καταδικασμένη στην παθητικότητα και την πειθαρχία; (Ντε Σερτώ, 2010)

Σύμφωνα με το Lefebvre (1991), ο χώρος που καταλαμβάνει το περιθώριο είναι δημιουργημένος από μια σειρά απαγορεύσεις και βίαιες συγκρούσεις με το υπάρχον καθεστώς. Οι χρήστες του χώρου συμμορφώνονται με τους μηχανισμούς πειθαρχίας μόνο και μόνο για να τους παρακάμψουν και τους μετατρέψουν. Ακόμα και μέσα στα πλαίσια της πολεοδομικής συγκρότησης της πόλης, «παραμένει δυνατή μια πρακτική εκτροπής» (Ντε Σερτώ, 2010). Η συνομιλήτρια, σπάζοντας την σφιχτή σχέση προκαθορισμένου χώρου - χρόνου - χρήσης, κατασκευάζει «χώρους - δωμάτια», παρακάμπτοντας την πολεοδομική τους ταυτότητα, με μόνο κριτήριο, την ταύτιση χρήσης και προσωπικής ανάγκης. «Ξεκλέβει χρόνο και υλικά» – από την πόλη – «για να φτιάξει κάτι για λογαριασμό της» (Ντε Σερτώ, 2010). Όπως αναφέρει η ίδια, στις δημόσιες τουαλέτες δεν υπάρχει η υποδομή για να μπορεί να πλυθεί.

«Αν άλλαζα κάτι, θα ήταν να είχε μια χαραμάδα η τουαλέτα (οι δημόσιες τουαλέτες), όπως το κάμπινγκ για να μπορούσα να κάνω και μπάνιο».

Η συνομιλήτρια «εφευρίσκει» το μπάνιο της σε ένα παλιό εκκλησάκι, λίγο πιο πέρα από το σημείο στο οποίο διανυκτερεύει. Αναφέρει:

«Την ημέρα, αν έχω σαμπουάν πάω στο μικρό εκκλησάκι του Αγίου Γεωργίου...εκεί από κάτω από τη βρύση λούζομαι, τον είχα κάνει και αυτόν (τον σκύλο της) μια μέρα μπάνιο...με κυνήγαγε στην αρχή ο παπάς, εγώ πάω πιο μπροστά, πριν (τη λειτουργία) ...».

Η Λαμπρινή, δίνοντας μια δεύτερη σημασία στο εκκλησάκι του Αγίου Γεωργίου, επανα-σχεδιάζει την πόλη του Χαλανδρίου σχεδιάζοντας τη δική της πόλη. Καταργώντας πολεοδομικές χρήσεις ή προσθέτοντας καινούργιες στις ήδη υπάρχουσες δημιουργεί «μια δεύτερη γεωγραφία, πάνω στη γεωγραφία της απαγορευμένης ή της κυριολεκτικής σημασίας» (Ντε Σερτώ, 2010).

Ανάλογα, η ανυπαρξία ενός χώρου στον οποίο θα μπορούσε να φυλάει τα πράγματά της – δεδομένου ότι κουβαλάει μαζί της όλα της τα αντικείμενα – αποτελούσε δυσεπίλυτο πρόβλημα. Η λύση προέκυψε όταν ανακάλυψε «μια μικρή πόρτα, κάτι σαν ντουλάπα» σε ένα κεντρικό εμπορικό κέντρο του Χαλανδρίου. Ο φίλος της, ο φύλακας του εμπορικού κέντρου της φυλάει τα πράγματα («μια βαλίτσα έχω») το βράδυ.

Από τη μονοσήμαντη κατεύθυνση όπου η ονομασία του χώρου προσδιορίζει τη χρήση (Τροβά, 2009), η συνομιλήτρια ακολουθεί την αντίστροφη πορεία. Οι βιολογικές της ανάγκες και οι επιθυμίες της είναι ο οδηγός ώστε να εφευρευθούν οι χώροι και να ονομαστούν στο δικό της νοητικό χάρτη του Χαλανδρίου. Αν σε αυτό το πλαίσιο επαναφέρουμε το σχήμα της λειτουργικότητας, κάνοντας την αναγωγή από την κατοίκηση στην κατοικία σε αυτή στους δρόμους της πόλης, τότε: το «κυνοδωμάτιο» είναι ο χώρος έξω από την τράπεζα, αλλά επίσης και το παγκάκι (στη στοά), η «κουζίνα» ή η «τραπεζαρία» της είναι το παγκάκι στη στοά και η στοά δίπλα στο ψαράδικο. Η «τουαλέτα» είναι οι δημόσιες τουαλέτες, αλλά και το εκκλησάκι του Αγίου Γεωργίου. Η «ντουλάπα» ή η «αποθήκη» είναι το εγκαταλειμμένο δωμάτιο, στο εμπορικό κέντρο.

Η άστεγη γυναίκα ως μια «πολεοδόμος εν αγνοία της» (Virilio, 2004) – χωροθετεί, αναδεικνύει, καταργεί ή γκρεμίζει και τελικά ανοικοδομεί τη δική της γειτονιά, την δική της πόλη.

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bauman Z., 2005. *Σπαταλημένες Ζωές. Οι απόβλητοι της καθημερινότητας*, μτφρ. Καρασαρίνης Μ, Κατάρτι, Αθήνα.
- Davis M 2006. «Ο Πλανήτης των Παραγκουπόλεων: Αστεακή ενέλιξη και άτυπο προλεταριάτο», *New Left Review*, Αθήνα, σ. 183-211.
- Lefebvre H., 1991. *The production of Space*, Blackwell, Oxford.
- Βιριλιό, Π., 2004. *Πανικόβλητη πόλη. Το αλλού αρχίζει εδώ*, μτφρ. Τομανάς Β., Νησίδες, Αθήνα.
- Βρυχέα Α., 2009. «Κοινωνικό φύλο και λειτουργία της πόλης». Στο Λαδά Σάσα (επιμ.), «Μετατοπίσεις. Φύλο, διαφορές και αστικός χώρος», Εκδ. Futura: 87-92.
- Βρυχέα Α., 2009. «Κρίση “κατοίκησης”, χωρικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός. Για έναν νέο προσδιορισμό της πολυπλοκότητας των προβλημάτων κατοικίας – γειτονίας - πόλης». Στο Λαδά Σάσα (επιμ.), «Μετατοπίσεις. Φύλο, διαφορές και αστικός χώρος», Εκδ. Futura: 71-85.
- Βρυχέα Α., 2003. *Κατοίκηση και Κατοικία. Διερευνώντας τα όρια της αρχιτεκτονικής*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Μπάουμαν Ζ., 2006. *Ρευστή αγάπη. Για την ευθραυστότητα των ανθρωπίνων δεσμών*, μτφρ. Καράμπελας Γ., Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα.
- Ντε Σερτώ Μ., 2010. *Επινοώντας την καθημερινή πρακτική. Η πολύτροπη τέχνη του πράττειν*, μτφρ. Καψαμπέλη Κ., Σμίλη, Αθήνα.
- Περέκ Ζ., 2000. *Χορείες Χώρων*, μτφρ. Κυριακίδης Α. , Ύψιλον, Αθήνα
- Τροβά Β., 2009. «Τόπος ειρήνης ή πεδίο μάχης; Η κατοικίας ως έμφυλη διαπραγμάτευση». Στο Λαδά Σάσα (επιμ.), «Μετατοπίσεις. Φύλο, διαφορές και αστικός χώρος», Εκδ. Futura: 95-110.

ΟΙ ΠΟΛΛΑΠΛΕΣ ΖΩΕΣ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΑΠΟΘΕΜΑΤΟΣ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΩΝ ΒΟΛΟΥ

Ελένη Μπουμπάρη

Αρχιτέκτων, MA Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Msc Museum Studies
Lne.boubari@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Από τη δημιουργία της σύγχρονης πόλης με την προσάρτηση της Θεσσαλίας στο Ελληνικό Κράτος, στην εκβιομηχάνησή της, στους πολέμους, στους σεισμούς και τις πλημμύρες, στην αποβιομηχάνησή της και στην επανάχρηση μέρους του βιομηχανικού αποθέματός της στην περιοχή των “Παλαιών Μαγαζείων”. Η περιοχή των Παλαιών, μελετάται ως η πρώτη συνοικία εκτός των τειχών και ερευνώνται οι μετασχηματισμοί που προκλήθηκαν στο αστικό απόθεμα από τις παραπάνω μεγάλες κρίσεις. Σήμερα έχουμε περάσει σε μια επόμενη φάση επανα-επανάχρησης κάποιων εκ των βιομηχανικών τόπων που βρίσκονται στην περιοχή. Ο κύκλος δεν έχει κλείσει καθώς ενώ στην περιοχή των (κάτω) παλαιών το βιομηχανικό απόθεμα είχε σταματήσει να επαναχρησιμοποιείται από τους επιχειρηματίες από τις αρχές του 2000, λόγω της οικονομικής κρίσης, από το 2009-10 και έπειτα έχει παρατηρηθεί μια αυξανόμενη ροπή προς την επανάχρηση των κενών βιομηχανικών (και μη) χώρων στα παλαιά, λόγω των χαμηλών ενοικίων. Η τάση που παρατηρούνταν στη δεκαετία του 1990 για επανάχρηση βιομηχανικών κελυφών για τη στέγαση χώρων ψυχαγωγίας έχει επανέλθει δημιουργώντας και πάλι έναν πόλο ζώης στην επαναλαμβανόμενα ανεστημένη περιοχή των Παλαιών. Οι επιπτώσεις της κρίσης στα παλαιά του 2013 παρουσιάζονται μέσα από τα παραδείγματα του παρόντος και τις υποθέσεις για το ποιό θα είναι το αύριο.

Λέξεις κλειδιά: επαναχρήσεις, βιομηχανικό απόθεμα, στρατηγικές ανάκαμψης, αστικοί μετασχηματισμοί

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο 20ος αιώνας αποτελεί για την πόλη του Βόλου μια περίοδο συνεχούς πάλης προκειμένου να ξεπεραστούν οι απανωτές κρίσεις της παγκόσμιας αλλά και τοπικής ιστορίας. Οι κρίσεις αυτές αποτυπώνονται στο αστικό τοπίο με διαφορετικούς τρόπους διαμορφώνοντας με το πέρασμα του χρόνου τη σύγχρονη εικόνα της πόλης. Συγκεκριμένα επιλέγεται προς μελέτη η περιοχή των Παλαιών, ως η πρώτη εμπορική συνοικία εκτός των τειχών. Ποιούς αστικούς μετασχηματισμούς προκάλεσαν οι κρίσεις αυτές στην περιοχή των Παλαιών; Η παλαιότερη συνοικία, εκτός του Κάστρου, συμυκνώνει τα σημάδια του χρόνου και ειδικότερα των κρίσεων μέσα στην ιστορία, τα οποία αν αποκρυπτογραφηθούν, μπορούν να αποτελέσουν ένα χρονογράφημα. Η περιοχή των “Παλαιών Μαγαζείων” είχε ως έναυσμα για τη δημιουργία της μια κρίση, αυτήν της

εγκατάστασης, κατά το Μεσαίωνα, του οθωμανικού στρατού στο Κάστρο. Από τη στιγμή αυτή και στο εξής, οι κρίσιμες στιγμές στην ιστορία της πόλης, έχουν έντονο αντίκτυπο στην εξέλιξη της συνοικίας. Η πρώτη “κρίση” θα μπορούσε να θεωρηθεί η προσάρτηση, καθώς δίνεται το έναυσμα για την ανάπτυξη της σύγχρονης πόλης και τα Παλαιά περνούν σε δεύτερη μοίρα. Η εκβιομηχάνιση, ο πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, η έλευση των προσφύγων, ο δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, οι σεισμοί του 1955-57, η δικτατορία, η μεταπολίτευση, η αποβιομηχάνιση, η ανάκαμψη της δεκαετίας του 1990 και η κρίση του 2008 είναι οι βασικές στιγμές κρίσης οι οποίες διαμορφώνουν το χαρακτήρα της περιοχής.

2. Η ΠΡΩΤΗ “ΚΡΙΣΗ” – ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΜΕΧΡΙ ΤΟΝ 1ο Π.Π.

Σχήμα 1. Οι βιομηχανίες που κατασκευάστηκαν στην περιοχή μελέτης. Σημειώνονται με κόκκινο χρώμα οι νέες και με γκριζό ο αρχικός πυρήνας των “Παλαιών”. (σχέδιο Ε. Μπουμπάρη, φωτογραφίες από “Τα βιομηχανικά κτίρια στο Βόλο” του Κ. Αδαμάκη)

Στην κρίσιμη δεκαετία μετά την προσάρτηση το 1881, η όψη της συνοικίας των Παλαιών και του Κάστρου άλλαξαν άρδην καθώς προτάθηκε και εφαρμόστηκε πολεοδομικό σχέδιο το οποίο διεπόταν από απλό ορθογωνικό κάναβο, που ενοποιούσε τις “δυο” πόλεις. (Χαστάογλου, 2002) Σταδιακά η νέα ρυμοτομία πέρασε και στη συνοικία του Κάστρου “απαλείφοντας τελείως τη διάταξη του παλιού οικιστικού ιστού”. Παράλληλα η συνοικία είχε αρχίσει να εμφανίζει τα πρώτα σημάδια της βιομηχανικής της όψης, αφού ήδη από το 1872 λειτουργούσε το βυρσοδεψείο Νικούλη. Το 1883 ιδρύεται η Κλωστοϋφαντουργεία του Τζίμα (Χαστάογλου, 2009), το 1895 ξεκινά η λειτουργία του εργοστασίου αερίοφωτος, στη θέση των σημερινών ΚΤΕΛ, το οποίο φωτίζει την πόλη μέχρι την ίδρυση της Ηλεκτρική Εταιρίας το 1911, ενώ το 1889 ιδρύεται το μηχανουργείο Παπαρήγα δυτικά του προσφάτως παροχτετευμένου (1888) χειμάρρου Κραυσίδαωνα.

Στο γύρισμα του αιώνα τα Παλαιά αποτελούσαν ήδη τη βιομηχανική περιοχή του Βόλου. Η ανάπτυξη του λιμανιού και η παράλληλη κατασκευή του σιδηροδρόμου, μετά την προσάρτηση συντέλεσαν στη δημιουργία βιομηχανικών μονάδων περιμετρικά του

Κάστρου και παράλληλα με τον Κραυσίδωνα. Εκείνη την περίοδο κατασκευάζονται οι νέες αποθήκες εμπορευμάτων του τελωνείου (1903) και το μηχανουργείο του ΟΣΕ (1903). Η υφαντουργία Παπαγεωργίου (1905) και η αλευροβιομηχανία Λούλη (1914) αλλάζουν σημαντικά το αστικό τοπίο καθώς πρόκειται για συγκροτήματα μεγάλου όγκου τα οποία μέχρι και σήμερα αποτελούν τοπόσημα. 100 χρόνια μετά, τα δυο αυτά βιομηχανικά συγκροτήματα θα παίξουν και πάλι πολύ σημαντικό ρόλο στην ανασυγκρότηση της περιοχής.

3. ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΣ: Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ Η ΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

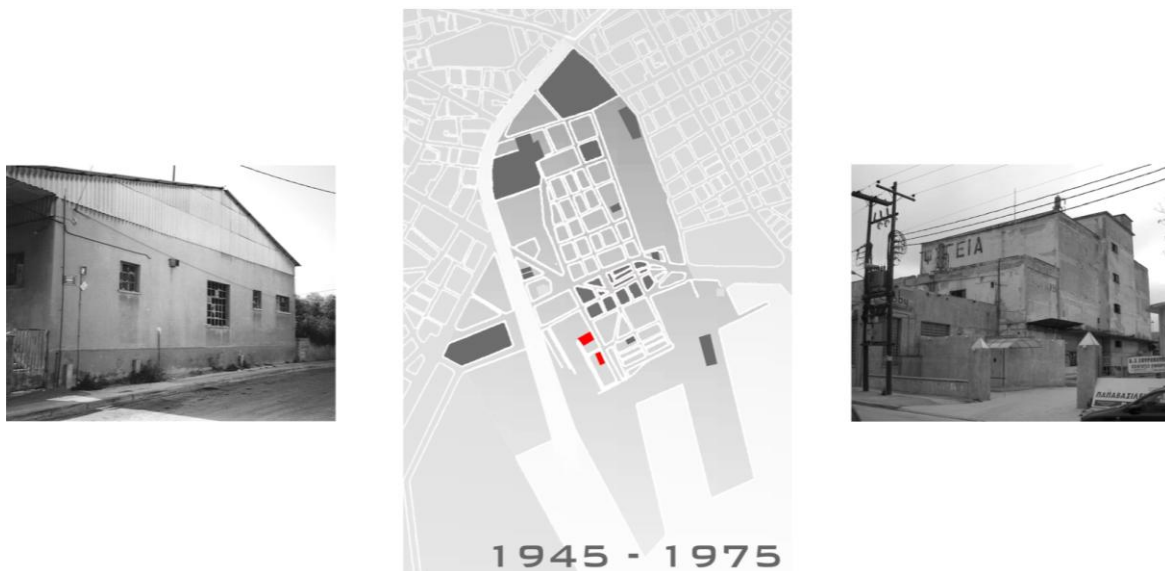

Σχήμα 2. Οι βιομηχανίες που κατασκευάστηκαν στην περιοχή μελέτης. Σημειώνονται με κόκκινο χρώμα οι νέες και με γκριζο οι ήδη υπάρχουσες. (σχέδιο Ε. Μπουμπάρη, φωτογραφίες από “Τα βιομηχανικά κτίρια στο Βόλο” του Κ. Αδαμάκη)

Με το τέλος του Α' παγκοσμίου πολέμου το 1919, αρχίζει και πάλι η βιομηχανική δραστηριότητα στην πόλη. Παρά την κρίση στο εμπόριο, η έλευση των προσφύγων στην πόλη το 1922, σε συνδυασμό με τη θέσπιση κινήτρων περί προαγωγής της βιομηχανίας, συντελούν στην ανάκαμψη της βιομηχανικής δραστηριότητας. Το αποτέλεσμα για την περιοχή των Παλιών είναι ότι εκείνη τη χρονιά ιδρύεται ο στρυχνόκαρπος - απολυμαντήριο οσπρίων και το 1925 το βυρσοδεψείο του Ψωμά. Εκείνη την περίοδο δεν ευνοήθηκε μόνο η βιομηχανία, αλλά και άλλα τα επαγγέλματα, αφού οι πρόσφυγες λόγω έλλειψης απασχόλησης, άρχισαν ν' ανοίγουν πρόχειρα καταστήματα στα Παλιά. Παράλληλα η απότομη αύξηση του πληθυσμού ανέβασε τις ανάγκες για ανοικοδόμηση και συντέλεσε στη δημιουργία σχετικών βιομηχανιών. Στην περιοχή ιδρύθηκε το πλινθοκεραμοποιείο Σ. & Ν. Τσαλαπάτα, το 1925 (Χαστάογλου, 2007). Η καπναποθήκη Παπάντου κατασκευάζεται το 1930 ενώ το 1933 ξεκινά τη λειτουργία του και το βυρσοδεψείο Κάππα (Αδαμάκης 2009). Το πλινθοκεραμοποιείο Τσαλαπάτα και η καπναποθήκη Παπάντου θα αποτελέσουν σχεδόν έναν αιώνα αργότερα τα μοναδικά εργαστήρια πολιτισμού για την περιοχή, εφόσον και τα δυο μετασχηματίζονται σε μουσεία.

4. ΜΕΤΑ ΤΟ 2ο ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ - Η ΚΡΙΣΗ ΛΟΓΩ ΤΗΣ ΕΚΔΙΚΗΣΗΣ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ – Η ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ

Κατά τη διάρκεια του Δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, σταμάτησε η ανάπτυξη των βιομηχανιών. Με τη λήξη του “το 1/3 των μονάδων δεν λειτουργούσαν καθόλου ενώ οι υπόλοιπες υπολειπούνταν με ελάχιστο προσωπικό”. Μια πενταετία μετά το τέλος του πολέμου δημιουργήθηκαν πέντε νέες βιομηχανίες στην πόλη, μια εκ των οποίων ήταν στα Παλαιά. Τα ψυγεία Μουστακαλή ιδρύθηκαν το 1950, νότια του φωταερίου το οποίο με τους βομβαρδισμούς είχε υποστεί σοβαρές βλάβες (Χαστάογλου 106-112).

Σχήμα 3. Οι βιομηχανίες που κατασκευάστηκαν στην περιοχή μελέτης. Σημειώνονται με κόκκινο χρώμα οι νέες και με γκριζο οι ήδη υπάρχουσες. (σχέδιο Ε. Μπουμπάρη, φωτογραφίες από “Τα βιομηχανικά κτίρια στο Βόλο” του Κ. Αδαμάκη)

Η τετραετία 1954-1957 ήταν καθοριστική για την εξέλιξη των Παλαιών αλλά και της πόλης γενικότερα καθώς μια σειρά σεισμών έπληξε την περιοχή σαρώνοντας μεγάλο μέρος του υφιστάμενου αστικού αποθέματος και εξαφανίζοντας μεγάλο μέρος του κτισμένου παρελθόντος της, όπως ήταν το τζαμί, το παλιό τελωνείο (Χαστάογλου 2002) και το εργοστάσιο του φωταερίου (Αδαμάκης 2009). Την ίδια περίοδο οι χείμαρροι της πόλης πλημμύρισαν δυο φορές εντείνοντας την καταστροφή. Η περιοχή των Παλαιών, μιας και βρίσκεται δίπλα στον Κραυσίδωνα ήταν από αυτές που επλήγησαν εντονότερα.

Την επόμενη δεκαετία η κατασκευαστική δραστηριότητα ήταν έντονη στην πόλη προκειμένου να αναπληρωθούν οι καταστροφές των σεισμών και των πλημμυρών. Παράλληλα ο Βόλος επιλέγεται ως “μια από τις πέντε ελληνικές πόλεις για ίδρυση οργανωμένης Βιομηχανικής Περιοχής” (Χαστάογλου 2002), απόφαση που είχε ως αποτέλεσμα τη σταδιακή εγκατάλειψη των περισσότερων βιομηχανικών μονάδων στην περιοχή των Παλαιών. Η μοναδική βιομηχανία που ιδρύεται στην περιοχή από εκείνη την περίοδο και μετά είναι το Απεντομωτήριο (1963). Οι δυο αυτές κρίσιμες δεκαετίες αφήνουν πίσω τους μια περιοχή υποβαθμισμένη και πληγωμένη, ενώ από κει και πέρα αρχίζουν να κλείνουν επιχειρήσεις και να εγκαταλείπονται τα βιομηχανικά κουφάρια διαμορφώνοντας για μια ακόμα φορά το περιβάλλον της περιοχής. Χαρακτηριστικό

παράδειγμα, η εγκατάλειψη του συγκροτήματος των κυλινδρόμυλων Λούλη στα Παλιά, το οποίο για τα επόμενα 30 χρόνια θα αποτελούσε φάντασμα των “ένδοξων” ημερών του.

5. Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ '80 – Η ΑΠΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΣΗ ΚΑΙ Η ΑΝΑΚΑΜΨΗ

Οι αρχές της δεκαετίας του 1980 θεωρούνται κρίσιμη περίοδος για την Ελλάδα, μιας και είναι το τέλος της πρώτης δεκαετίας της μεταπολίτευσης. Εκτός αυτού, είναι η περίοδος όπου ο Βόλος, όπως πολλές άλλες βιομηχανικές πόλεις σε όλη την Ευρώπη, πέρασε την κρίση της αποβιομηχάνισης, με όλες τις σχετικές οικονομικές, χωρικές και κοινωνικο-οικονομικές συνέπειες (Mommias, 2009). Ως στρατηγική ανάκαμψης, στα μέσα της δεκαετίας, και μέσα από την έγκριση του νέου ΓΠΣ του πολεοδομικού συγκροτήματος του Βόλου, προβλέφθηκαν και πραγματοποιήθηκαν κάποιες σημαντικές αλλαγές για την περιοχή. Η σημαντικότερη πρόταση του ΓΠΣ ήταν η χωροθέτηση των πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων κυρίως στο δυτικό τμήμα της πόλης. Πρόκειται για μια μέθοδο εξυγίανσης υποβαθμισμένων πρώην βιομηχανικών περιοχών η οποία συναντάται σε όλη την Ευρώπη τη συγκεκριμένη περίοδο, με χαρακτηριστικά τα παραδείγματα των Chemnitz, Lodz, Tampere και Enschede που συνέδεσαν άμεσα τη στρατηγική ανάκαμψής τους με τη δημιουργία πολυτεχνικών σχολών (Mommias, 2009) όπως έγινε και στο Βόλο. Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας ακολούθησε πιστά το πρόγραμμα ανάπτυξης μέσω της επανάχρησης εγκαταλειμμένων βιομηχανικών τόπων μέσα στην πόλη και βοήθησε σημαντικά στην αναζωογόνηση υποβαθμισμένων μέχρι τότε περιοχών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εγκατάστασή του στο πρώην μηχανουργείο Παπαρήγα (1889-1984), στο Πεδίο του Άρεως το οποίο βρίσκεται δυτικά των Παλαιών αλλά και η εγκατάσταση της πρυτανείας στο κέντρο της πόλης (Καπναποθήκη Παπαστράτου).

Σχήμα 4. Οι βιομηχανίες που επαναχρησιμοποιήθηκαν στην περιοχή μελέτης σημειώνονται με κόκκινο χρώμα και με γκριζο αυτές που δεν έχουν παραλάβει νέα χρήση. Με ροζ σημειώνονται οι αστικές αναπλάσεις. (σχέδιο, φωτογραφίες Ε. Μπουμπάρη)

Στο νέο ΓΠΣ περιλαμβάνονται επίσης οι “παραμελημένες και υποτιμημένες μέχρι τότε περιοχές που συνδεόταν με την τοπική ιστορία, όπως αυτές του Κάστρου και των Παλαιών, οι οποίες ορίζονται ως ζώνες ανάπλασης και ειδικής ενίσχυσης (Χαστάογλου,

2002). Η ανάδειξη του ιστορικού κέντρου μιας πόλης έχει αποτελέσει βασικό εργαλείο για την προσέλκυση τουριστών σε όλη την Ευρώπη. Πρώην βιομηχανικές πόλεις όπως η Ghent, στήριξαν εξ' ολοκλήρου τη στρατηγική ανάκαμψής τους στην ανάδειξη του ιστορικού μεσαιωνικού τους κέντρου (Mommias, 2009). Όμως στην περίπτωση του Βόλου, το ιστορικό κέντρο ήταν τόσο κακοποιημένο που μόνο ίχνη του ιστορικού πυρήνα της πόλης και του περιγράμματος του κάστρου μπορούσαν πλέον να αναδειχθούν ως μια απώτατη προσπάθεια σύνδεσης της βιομηχανικής σύγχρονης πόλης με το ιστορικό της παρελθόν. Ο πρώτος αρχιτεκτονικός διαγωνισμός στην πόλη διενεργήθηκε το 1985. Αντικείμενό του ήταν η περιοχή του Κάστρου και των Παλαιών μαζί με τις εγκαταστάσεις του σιδηροδρόμου και την πλατεία Ρήγα Φεραίου (Χαστάογλου 2002) χωρίς όμως να επέλθουν ουσιαστικές αλλαγές στο αστικό τοπίο. Το 1991, κατά τη διάρκεια εκσκαφών αποκαλύφθηκε η νοτιοανατολική θεμελίωση του περιβόλου του κάστρου και πύργων του. Η πόλη επέλεξε να διατηρήσει τα ευρήματα ως αρχαιολογικό χώρο και η διαμόρφωση του περιβάλλοντός του εντάχθηκε στη χρηματοδότηση Urban (Χαστάογλου 2002). Όμως για μια ακόμα φορά η προσέγγιση ήταν ελλιπής και καθόλου αντάξια των αρχαιολογικών ευρημάτων και της ιστορικής τους σημασίας.

Η μαζική επανάχρηση βιομηχανικών κτιρίων θεωρείται σημαντική στρατηγική ανάκαμψης υποβαθμισμένων πρώην βιομηχανικών περιοχών στην ευρώπη. Η στρατηγική αυτή εφαρμόζεται και στην Ελλάδα. Το 1994, μια σειρά έργων εντάχθηκαν στο πρόγραμμα χρηματοδότησης Urban με αντικείμενο την αποκατάσταση και επανάχρηση πρώην βιομηχανικών κελυφών σε συνδυασμό με ήπιας μορφής πολεοδομικές παρεμβάσεις στην περιοχή των Παλαιών (Αρβανιτίδης, 2010). Ο δήμος Βόλου απέκτησε, με σκοπό να αποκαταστήσει, το πλινθοκεραμοποιείο Σ. & Ν. Τσαλαπάτα (Αδαμάκης, 2009: 122). Επίσης το πρώην Απεντωμοτήριο μετατράπηκε σε Κέντρο Ενεργειακών Εφαρμογών, το 1998 αποκαταστάθηκε το παλιό εργοστάσιο παραγωγής στρυχνοσίτου και άρχισε να λειτουργεί ως Πολιτιστικό Κέντρο της συνοικίας του Παλιού Λιμεναρχείου (Δημόγλου, 1998). Στο πλαίσιο του Γ' ΚΠΣ η περιοχή εξασφαλίζει τα κονδύλια για τη δημιουργία του νέου Μουσείου της Πόλης, τον εξοπλισμό του Μουσείου Τσαλαπάτα και για κάποιες πολεοδομικές παρεμβάσεις όπως η ανάπλαση εγκαταλελειμμένων χώρων, πεζοδρομήσεις ανάδειξη του τείχους των Παλαιών και λειτουργική ενοποίηση του συγκροτήματος Τσαλαπάτα με την υπόλοιπη περιοχή (Αρβανιτίδης, Παπαγιαννίτης, 2010: 487). Οι αρχές της δεκαετίας του 1980 θεωρούνται κρίσιμη περίοδος, μιας και είναι το τέλος της πρώτης δεκαετίας της μεταπολίτευσης, κατά την οποία η χώρα αρχίζει να κάνει κάποια βήματα ανασυγκρότησης. Οι κινήσεις που γίνονται αφορούν σε επαναχρήσεις βιομηχανικών κτιρίων με νέες χρήσεις Πολιτισμού, μιας και είναι κλασική ευρωπαϊκή πολιτικάντικη συνταγή (Καραχάλης 2010) προκειμένου να προσελκυστούν ιδιωτικά κεφάλαια και επενδύσεις.

6. Η ΚΡΙΣΙΜΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 2000 ΚΑΙ Η “ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ”

Η ιδιωτική πρωτοβουλία κάνει την εμφάνισή της, στον τομέα των επαναχρήσεων, στα Παλαιά τη δεκαετία του 2000. Εκείνη την εποχή στα Παλαιά χρησιμοποιούνται κάποιοι πρώην βιομηχανικοί χώροι ως χώροι διασκέδασης μιας και οι μεγάλοι ελεύθεροι χώροι με τα χαμηλά ενοίκια είναι ιδανικοί για τέτοιου είδους χρήσεις. Για παράδειγμα το

βιομηχανικό κτίριο των ψυγείων Μουστακαλή λειτουργεί ως Club (Arena το 2000) ενώ και άλλες αποθήκες της περιοχής των Παλαιών λειτουργούν ως νυχτερινά κέντρα διασκέδασης. Όμως η ανάπτυξη που έχει επέλθει σε αντίστοιχες περιπτώσεις στο εξωτερικό, με την παράλληλη δημιουργία μπλοκ κατοικιών στις αναπτυσσόμενες πρώην βιομηχανικές περιοχές, είναι αδύνατο να ευδοκιμήσει στη συγκεκριμένη περίπτωση. Η περιοχή του Παλαιού Λιμεναρχείου και των Παλαιών μαστίζεται από τα διαρκή σύννεφα μικροσωματιδίων που προκαλούνται από τις φορτοεκφορτώσεις του segar στο λιμάνι και τις πλημμύρες (Μουκαντάσης, 2009) και σίγουρα δεν αποτελεί πόλο έλξης νέων επενδυτών, ειδικά για την κατασκευή κατοικιών.

Η νυχτερινή διασκέδαση συγκεντρώνεται στην περιοχή πίσω από το Κάστρο στα μέσα της δεκαετίας, ενώ σιγά σιγά αναπτύσσεται γενικότερα η περιοχή. Το 2004 εγκαινιάζεται το εμπορικό κέντρο “Old City” στις εγκαταστάσεις της πρώην υφαντουργίας Παπαγεωργίου. Ένα ανεξάρτητο τμήμα του εργοστασίου λειτουργεί ως κέντρο διασκέδασης. Τον επόμενο χρόνο εγκαινιάζεται λίγα μέτρα παραπέρα ο πολυώροφος ψυχαγωγίας “Village” στους πρώην κυλινδρόμυλους Λούλη. Τον Ιούνιο του 2007 εγκαινιάστηκε το Μουσείο Τελωνειακής Ιστορίας στη μια πέτρινη αποθήκη του λιμανιού. Το 2009 γίνεται η έναρξη εργασιών αποκατάστασης της καπναποθήκης Παπάντου προκειμένου να στεγάσει το Μουσείο της Πόλης. Το κτίριο αυτό τον καιρό (Οκτώβριος 2013) βρίσκεται σε διαδικασία παράδοσης στο δήμο από τον εργολάβο.

Σχήμα 5. Οι βιομηχανίες που επαναχρησιμοποιήθηκαν στην περιοχή μελέτης σημειώνονται με κόκκινο χρώμα και με γκριζο αυτές που δεν έχουν παραλάβει νέα χρήση. Με ροζ σημειώνονται οι αστικές αναπλάσεις. (σχέδιο, φωτογραφίες Ε. Μπουμπάρη)

Τα τελευταία χρόνια λόγω της οικονομικής κρίσης τα οικονομικά δεδομένα στην πόλη έχουν αλλάξει. Η περιοχή των κάτω Παλαιών έχει αρχίσει να αναπτύσσεται και πάλι, λόγω των χαμηλών ενοικίων που κυριαρχούν στην περιοχή σε σχέση με το κέντρο της πόλης. Η ανάπτυξη όμως αφορά κυρίως στον τομέα της εστίασης και της διασκέδασης. Η πλατεία των Παλαιών αλλά και τα στενά της Τσαριτσάνης, Γραβιάς κλπ έχουν γεμίσει με τσιπουράδικα και μεζεδοπωλεία. Τα εμπορικά κτίρια των αρχών του 20ου αιώνα αρκετά

εκ των οποίων (πάνω από 25) έχουν κηρυχθεί διατηρητέα από το 1993, λειτουργούν τώρα με νέες χρήσεις δίνοντας ζωή στην περιοχή και τις βραδυνές ώρες. Το συγκρότημα των ψυγείων Μουστακαλή, έχει πλέον περάσει στην ιδιοκτησία του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και από το 2011 το έχει παραχωρήσει σε μια ανεξάρτητη πολιτιστική ομάδα μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα (Puerto del Tango). Οι δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα στο συγκρότημα είναι μουσικοχορευτικές, αθλητικές και γενικότερα πολιτιστικές (Puerto del Tango:2013). Τον Ιούνιο του 2013 το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας εξέδωσε αγγελία μίσθωσης των χώρων την οποία απέσειρε μετά από έντονες αντιδράσεις των φοιτητών και πολιτών. Ολόκληρη η περιοχή των Παλαιών αποτελεί ένα πόλο αναψυχής και τίποτα δεν σηματοδοτεί την ιστορική σημασία της περιοχής.

7.ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Κατά τη διάρκεια των αλεπάλληλων κρίσεων από την απελευθέρωση μέχρι και σήμερα η συνοικία των Παλαιών (με την ευρύτερη έννοια συμπεριλαμβάνεται το Κάστρο και το Παλιό Λιμεναρχείο) αποτελούσε τη δευτερεύουσα αγορά της πόλης και παρόλο που βρίσκεται σε πολύ προνομιακή θέση παρέμενε υποβαθμισμένη. Αρχικά αναπτύχθηκε ως χώρος αποθηκών και εμπορίου ενώ στη συνέχεια αποτέλεσε τη βιομηχανική περιοχή της πόλης. Κατά τη διάρκεια των κρίσεων η περιοχή των Παλαιών κατάφερε να επιβιώσει βρίσκοντας ένα τρόπο να μεταμορφωθεί και να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες. Όμως μέχρι σήμερα ποτέ δεν κατάφερε να πάρει τη θέση που της αξίζει και να αναδειχθεί η ιστορική σημασία της. Ο βασικότερος λόγος ήταν ότι ενώ ο δήμος, τα τελευταία τριάντα χρόνια, έκανε κάποιες προσπάθειες ανάπλασης και αναβάθμισης της περιοχής, οι προσπάθειες έμεναν σε μελετητικό επίπεδο ενώ οι πράξεις ήταν έντονα αποσπασματικές. Ενώ έγιναν προτάσεις αστικών αναπλάσεων το 1997 και 1999, ο δήμος τελικά κατέφυγε στην εύκολη λύση της τροποποίησης όρων δόμησης και των χρήσεων γης (Αρβανιτίδης, Παπαγιαννίτσης, 2010: 487), δίνοντας μια έμμεση αλλά όχι οριστική λύση στα προβλήματα της περιοχής. Η ιδιωτική πρωτοβουλία συντέλεσε στην προσπάθεια αναζωογόνησης της περιοχής, δυστυχώς όμως οι νέες χρήσεις που δόθηκαν στα υφιστάμενα βιομηχανικά ή εμπορικά κελύφη αφορούσαν κατά κύριο λόγο την ψυχαγωγία και την εστίαση. Χωρίς να εξαιρείται το συγκρότημα Τσαλαπάτα, (εκτός από το ίδιο το μουσείο Πλινθοκεραμοποιίας του Τσαλαπάτα) ακολουθήθηκε η οδός της καθαρής οικονομικής εκμετάλλευσης των χώρων, με δευτερεύοντα σκοπό να συμβάλλουν σε μια ουσιαστική αναβάθμιση των Παλαιών. Η έλλειψη προσπαθειών ευαισθητοποίησης των κατοίκων της περιοχής αλλά και της πόλης γενικότερα σε σχέση με τη σημασία των Παλαιών, του βιομηχανικού αποθέματος και των ιστοριών που κουβαλά η εκάστοτε βιομηχανία (Chun Cheng, 2012), αποτέλεσαν σημαντικό παράγοντα στην προσέγγιση των υφιστάμενων κτιρίων. Σε μια περιοχή η οποία έχει κηρυχθεί ολόκληρη ως αρχαιολογικός χώρος, η υπερεκμετάλλευση της δεκαετίας του 2000 αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα περαιτέρω αλλοίωσής της. Σήμερα η κρίση έχει ωθήσει την ιδιωτική πρωτοβουλία να “αναλάβει” την αναβάθμιση της περιοχής και αν δεν γίνουν κάποιες οργανωμένες κινήσεις από το δήμο, για μια ακόμα φορά η ανάκαμψη θα είναι προσωρινή και με μόνο στόχο το κέρδος. Σε ένα πρώτο επίπεδο, η οργανωμένη ανάδειξη της ιστορικότητας της συνοικίας και της μεμονωμένης ιστορίας των κτιρίων, θα μπορούσε να εντάξει σε ένα άλλο πλαίσιο την προσέγγιση των κατοίκων, των επισκεπτών και των χρηστών της. Να

δώσει το έναυσμα της επαυξημένης βίωσης του αστικού χώρου, μέσα από την αποκάλυψη των προϋπάρχοντων επιπέδων της ζωής του.

8. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αδαμάκης, Κ., 2009. *Τα βιομηχανικά κτίρια του Βόλου*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα.
- Αρβανιτίδης, Π., Παπαγιαννίτσης, Γ., 2010. “Αστική ανασυγκρότηση” στα Παλαιά Βόλου. Στο: *Πρακτικά 9ου Πανελληνίου Γεωγραφικού Συνεδρίου*, Ελληνική Γεωγραφική Εταιρεία. Σελ. 484-491
- Δημόγλου Α., 2005. *Η βιομηχανία στο νομό Μαγνησίας. Από τον 19ο στον 21ο αιώνα*. Εκδόσεις Κέρκυρα, Αθήνα.
- Καραχάλης, Θ., 2010. Πολιτιστικές περιοχές, αστική ανάπλαση και εξευγενισμός στην Αθήνα, το Μάντσεστερ και τη Βαρκελώνη. Στο: *Πρακτικά 9ου Πανελληνίου Γεωγραφικού Συνεδρίου*, Ελληνική Γεωγραφική Εταιρεία. Σελ. 423-432
- Μουκαντάσης, Π., 2009. “Παλιό Λιμεναρχείο”, *Εν Βόλω*, τεύχος 32, 54-57.
- Χαστάογλου, Β., 2007. *Βόλος. Πορτραίτο της πόλης τον 19ο και 20ο αιώνα*, Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου, Βόλος.
- Χαστάογλου, Β., 2009. “Στα Παλαιά”, *Εν Βόλω*, τεύχος 32, 5-44.
- Chun Cheng, Wang., 2012. Performing the function of museums – concern over conservation of regional industrial sites in China. In Hanna (ed.) *Regional Museums in the Post-industrial Age*, International Committee for Regional Museums, 89-100
- Van Boom N., Mommaas H. (eds.), 2009. *Transformation strategies for former industrial cities*, NAI Publishers, Tilburg. p. 42-52

ΧΩΡΟΣ ΥΠΟ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΣΙΜΟΙ ΧΩΡΟΙ

Ιάσων Ξύγκης

Ιστορικός, jasonx.athens@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ανακοίνωση αυτή επιχειρεί να στοχαστεί την εννοιολόγηση και την εμπειρία της χωρικότητας των μεγάλων συγκεντρώσεων στην πλατεία Συντάγματος με βάση την πρωταρχικότητα της αμφισημίας του φαίνεσθαι στον ορίζοντα του αρχέγονου ερωτήματος περί του Είναι (Μ. Χάιντεγγερ). Εντός αυτού του πλαισίου σκιαγραφούνται ορισμένες βασικές προϋποθέσεις για την κατανόηση της ιστορικής μας κατάστασης στο πεδίο αλληλοδιαπλοκής αυτής της αμφισημίας με την οργάνωση του κανόνα και της κανονικότητας από τη νεωτερική τεχνολογία εξουσίας της βιοπολιτικής (Μ. Φουκώ). Τέλος, η επιστροφή του στοχασμού στο πεδίο δυνατότητας του εξεγερτικού συμβάντος της πλατείας Συντάγματος επιχειρεί να προτείνει ορισμένες γραμμές διαφυγής από το εννοιολογικό πλαίσιο που καθορίζει την εποχή μας ως εποχή μηδενισμού και καταστροφής (Ζ. Ντελέζ, Φ. Γκουαταρρί).

Λέξεις Κλειδιά: *Σύνταγμα, φαίνεσθαι, βιοπολιτική, ρίζωμα, μηδενισμός.*

Μια σύντομη γενεαλογία της έννοιας «κρίση» μας αποκαλύπτει πως, τόσο ως ιατρικός όσο και ως οικονομικός ή κυβερνολογικός όρος, η κρίση σηματοδοτεί πάντοτε μια προνομιακή στιγμή. Σηματοδοτεί τη στιγμή έκλαμψης της αλήθειας, τη στιγμή όπου όλα τα συμπτώματα και οι παθογένειες κορυφώνονται και προσφέρουν τον προοπτικό εαυτό τους στο ερμηνευτικό βλέμμα. Υπό αυτή την έννοια η κρίση δεν είναι ένα αναπάντεχο γεγονός που επισκιάζει μια προγενέστερη κατάσταση, αλλά είναι η κατεξοχήν ερμηνευτική στιγμή: είναι η δυνατότητα περίφραξης του δυναμικού στοιχείου του παρελθόντος και άρα του δυναμικού στοιχείου του μέλλοντος στα όρια μιας ερμηνευτικής αλυσίδας αιτιότητας. Αποτελεί δηλαδή μια διεργασία καθορισμού της «ουσίας» της ιστορικής μας κατάστασης, μια στιγμή απόφασης. Στόχο αυτής της ανακοίνωσης αποτελεί η αδρή σκιαγράφηση ορισμένων πρωταρχικών προϋποθέσεων για την κατανόηση της ιστορικής μας κατάστασης πάνω στο παράδειγμα των σημασιών του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης.

Αφετηρία αυτής της προσπάθειας αποτελεί η διάκριση μεταξύ δύο πρωταρχικών, ξεχωριστών αλλά και πάντοτε αλληλοσχετιζόμενων εμπειριών του χώρου. Ο Μ. Χάιντεγγερ στην εισαγωγή στη μεταφυσική διακρίνει δύο θεμελιώδεις σημασίες του χώρου στη βάση της διαφοράς μεταξύ δύο ειδών του φαίνεσθαι· ή καλύτερα της αμφισημίας του φαίνεσθαι εντός της πρωταρχικότητας του ερωτήματος περί του Είναι, αλλά και της λήθης που καλύπτει αυτό το ερώτημα από την εποχή του Πλάτωνα ως σήμερα. Το φαίνεσθαι λοιπόν από τη μια προκύπτει από τη θεμελιώδη εμπειρία του Είναι ως

προβαίνουσας ισχύος, ως αυθιστάμενης συλλογής που ίσταται στο φως, και από την άλλη προκύπτει ως ειδή (Ιδέα) στον βαθμό που καθορίζεται διαμέσου του τρόπου με τον οποίο ίσταται έναντι ενός βλέμματος ως επιφάνεια, ως όψη. Το φαίνεσθαι με την πρώτη σημασία παράγει χώρο, δημιουργεί χώρο για τον εαυτό του, είναι αυτό που πρώτο διανοίγει τον χώρο. Το φαίνεσθαι με τη δεύτερη σημασία αναδύεται στα πλαίσια ενός ήδη παρόντος χώρου και δεσμεύεται από το βλέμμα εντός των ήδη παγιωμένων διαστάσεων αυτού του χώρου.

Προκειμένου να παρακάμψουμε εδώ τις δυσκολίες της αποθαρρυντικής χαιντεγγε-ριανής ορολογίας θα πρέπει να τη συλλάβουμε εντός της απλότητας εκείνου που εννοεί. Την αυθιστάμενη συλλογή του όντος στο φως, την προβαίνουσα ισχύ του ως ουσία του Είναι, δεν πρέπει να την κατανοήσουμε απλώς θεωρητικά αλλά πρέπει να τη νιώσουμε να επισυμβαίνει παντού γύρω μας: στον αρχέγονο τρόπο με τον οποίο ένα λουλούδι προβαίνει στην ύπαρξη διανοίγοντας τον χώρο της έκλαμψής του, στον τρόπο που διαδηλώνει την ουσία της ύπαρξής του στο γεγονός ότι-Είναι. Στον τρόπο με τον οποίο η θάλασσα εκπτώσσει τα βάθη της σε έναν αέναο κυματισμό ή στον χωρισμό του νυχτερινού ουρανού από την εφήμερη λάμψη μιας αστραπής. Τη δεύτερη σημασία του φαίνεσθαι μπορούμε όμως να την αδράξουμε μονάχα σε στενή συνάφεια με την πρώτη. Το *ον*, καθώς προβαίνει και κυριαρχεί εν εαυτώ και αφ'εαυτού του ως φύση, την ίδια στιγμή προσφέρει αναγκαία μια όψη (ειδή) της ύπαρξής του στο βλέμμα του παρατηρητή, στο νοεόν του ανθρώπινου *Da-Sein*. Η αρχέγονη και αυθεντική στάση του νοεόν έναντι του φαίνεσθαι σύμφωνα με τον Χάιντεγγερ συνίσταται στη δεκτικότητα του νοεόν έναντι των φαινομένων των όντων ως ενός αγώνα με τριπλή σημασία: αγώνας υπέρ του Είναι, αγώνας κατά του μηδενός, αντιμαχία με το φαίνεσθαι. Που σημαίνει ότι ο ανθρώπινος Λόγος με την αρχέγονη σημασία του αποτελεί μια βιαιοπραξία που συλλέγει το Είναι στη συλλογή του, είναι δηλαδή το στοιχείο που έλκεται από την προβαίνουσα ισχύ των όντων προκειμένου αυτή να αποκαλυφθεί, να εκ-καλυφθεί. Ο άνθρωπος δηλαδή εμφανίζεται ως μια ανάγκη του Είναι και όχι αντίστροφα. Η βιαιοπραξία του ανθρώπου επί της επικράτειας των όντων (γνώση) εμφανίζεται έτσι ως μια κλήτευση από την περιοχή του Είναι και όχι ως μια ιδιαίτερη ικανότητα του ανθρώπου. Η πλατωνική Ιδέα (εκ του «ειδή» που σημαίνει όψη) έχει το καταγωγικό της θεμέλιο ακριβώς στη μετακύλιση της ουσίας του όντος από την αυθιστάμενη προβαίνουσα ισχύ στην όψη που εγγράφεται στη νόηση, στο ίστασθαι έναντι ενός βλέμματος. Καταγωγικό θεμέλιο της Πλατωνικής Ιδέας ωστόσο σημαίνει καταγωγικό θεμέλιο του διχασμού μεταξύ αισθητού και υπεραισθητού κόσμου. Η άπειρη πολλαπλότητα των όψεων των όντων, η απειρία της διαθέσιμης παρουσίας τους, υπάγεται στην αναζήτηση της ουσίας τους σε αυτό που τους είναι κοινό. Στο *τι-Είναι* που καθορίζει και υπερβαίνει κάθε μεμονωμένη τους εμφάνιση: στην Ιδέα ως ιδεώδες, ως ενικό πρότυπο το οποίο συνέχει τα επιμέρους αισθητά φαινόμενα και εξ αυτού είναι η ίδια υπεραισθητή, καθώς αν ήταν αισθητή θα έπρεπε και αυτή με τη σειρά της να υπάγεται σε ένα ανώτερο υπεραισθητό πρότυπο κ.ο.κ. Επομένως η λήθη του ερωτήματος περί του Είναι εδράζεται στην υπαγωγή του *ότι-Είναι* στο *τι-Είναι*, της ύπαρξης στην ουσία, του αισθητού στο υπεραισθητό, της φύσης στον Λόγο.

Πώς πρέπει να κατανοήσουμε όμως αυτή την υπαγωγή με βάση το ίδιο το Είναι; Με ποιον τρόπο δηλαδή η Ιδέα, η ουσία των όψεων, δεν αποτελεί απλώς έναν υπερεκτιμημένο τρόπο του Είναι αλλά του υπερτίθεται; Ποιο στοιχείο δεν συσκοτίζει απλώς την ιεραρχία των τροπικότητων του Είναι, αλλά υπέρκειται του ίδιου του Είναι; Το στοιχείο αυτό είναι

αυτό που ο Πλάτωνας ονομάζει «το αγαθόν», δηλαδή η Ιδέα των Ιδεών, η όψη της ουσίας των όψεων. Αν λοιπόν το Είναι συνίσταται σε Ιδέες και δεν τις επικαθορίζει, τότε η Ιδέα των Ιδεών δεν θα πρέπει να ταυτίζεται με το Είναι αλλά να το υπερβαίνει, να το καθορίζει, να του χαρίζει τη δύναμή της. Με δυο λόγια να μην εκφράζει την ταυτολογία πως το Είναι είναι, αλλά να καθορίζει τι θα όφειλε το Είναι να είναι. Και ο τόπος αυτής της απόφασης, το δικαστήριο που αποφαίνεται για τη δικαιοδοσία της προβαίνουσας ισχύος των όντων είναι το αυτονομημένο σκέπτεσθαι των ανθρώπων, αυτό που πολύ αργότερα θα προσδιοριστεί από τον Καντ ως αυτονομημένος Λόγος (Vernunft). Ο Λόγος ως το απόλυτα περιχαρακωμένο κριτήριο του τι-Είναι των όντων, ως η εν εαυτώ δικαιωμένη πηγή των κατηγορικών προσταγών που θεμελιώνουν το οφείλιν ως καθορισμό του Είναι.

Η κατά αυτόν τον τρόπο εννοημένη υπαγωγή του Είναι των όντων στο οφείλιν-να-είναι του ανθρώπινου Λόγου αποτελεί το κέντρο της νεωτερικής αντίληψης της σχέσης μεταξύ κανόνα και φύσης, με την προϋπόθεση να συλλάβουμε τον όρο φύση στην πλέον διευρυμένη του μορφή –δηλαδή την επικράτεια όλων των όντων του ανθρώπου και της κοινότητάς τους συμπεριλαμβανομένων. Γνώση των όντων σημαίνει στη νεωτερικότητα καθήλωσή τους στον κανόνα της ενότητας και της ορθότητας του τρόπου με τον οποίο τα όντα παριστάνονται στον ανθρώπινο Λόγο ως απόφαση (αλήθεια ως αποφαντική ορθότητα). Αυτή η υπαγωγή της πρακτικής δραστηριότητας του ανθρώπινου Da-Sein αλλά και του ανθρώπινου συν-είναι (πόλις), υπό τη μορφή φυσικής διεργασίας στο απεριόριστο πεδίο παρέμβασης της ανθρώπινης γνώσης και τεχνικής, θα μας εκτινάξει τώρα σε ένα εντελώς διαφορετικό πεδίο στοχασμού. Προτού όμως επενδύσουμε τις δυνάμεις μας εκεί ας παρατηρήσουμε κάτι που σε πρώτη ματιά φαίνεται άσχετο αλλά ελπίζω να αποκτήσει τη σημασία του κατά την εξέλιξη του επιχειρήματος. Ο Νίτσε, όπως είναι γνωστό, εντοπίζει το κέντρο του μηδενισμού, δηλαδή του ιστορικού συμβάντος που συνδέεται με την απαξίωση των ανώτατων αξιών, την εκμηδένιση όλων των στόχων και την ατελεύτητη οχλοβοή μεταξύ αντικρουόμενων αξιοθετήσεων, στον διαχωρισμό αισθητού και υπεραισθητού κόσμου και την ιεραρχική υπαγωγή του πρώτου στον δεύτερο από τον Πλάτωνα. Σε αυτό το πλαίσιο αντιλαμβάνεται το έργο του Καντ ως μια ιδιαίτερη στιγμή του ευρωπαϊκού μηδενισμού, όχι όμως και την πιο πρόσφατη. Τον καντιανισμό σύμφωνα με τον Νίτσε διαδέχεται η θεώρηση εκείνη που απαξιώνει ή και ακυρώνει ολόένα και περισσότερο τον υπεραισθητό κόσμο, ακριβώς στον βαθμό που δεν αφορά γνωσιολογικά το ανθρώπινο Da-Sein. Σημαίνει όμως αυτό υπέρβαση του πλατωνισμού; Σε καμία περίπτωση, καθώς η εξάλειψη του υπεραισθητού κόσμου ως Του αληθινού κόσμου υπέρ του αισθητού, δηλαδή η εξάλειψη του ιδεώδους υπερβατικού κανόνα σε σχέση με την πολλαπλότητα και την εμμένεια του αισθητού από τον θετικισμό, αφήνει απλώς κενή την ανώτερη θέση και υπό αυτή την έννοια αφήνει άθικτο το ιεραρχικό σχήμα του πλατωνισμού και άρα τον μηδενισμό.

Ας πραγματοποιήσουμε τώρα την εκτίναξη που υποσχθήκαμε. Είδαμε πως στην νεωτερικότητα η ανθρώπινη συν-ύπαρξη υπάγεται ως φυσικό δεδομένο, δηλαδή ως στοιχείο του αισθητού κόσμου, στη δεσμευτικότητα του κανόνα που απορρέει από τη γνωστική ικανότητα του υπερβατικού υποκειμένου. Είδαμε επίσης πως εντός της νεωτερικότητας ο αισθητός κόσμος αποσυνδέεται από την υπεραισθητή υπερβατικότητα του Λόγου, και το οφείλιν-να-Είναι πηγάζει από την εμμένεια των φυσικών διεργασιών. Όμως και στη δεύτερη περίπτωση το οφείλιν-να-είναι εκπηγάζει από την όψη (την Ιδέα) των πραγμάτων όπως αυτά ίστανται έναντι του ανθρώπινου βλέμματος, με τη διαφορά πως

ο κανόνας, η οφειλή των πραγμάτων στον άνθρωπο, δεν αντλεί την ισχύ του από ένα επέκεινα αλλά από την ίδια την πολυπλοκότητα και την απειρία του φαίνεσθαι με τη δεύτερη σημασία. Θα επιχειρήσουμε τώρα να μεταθέσουμε αυτήν τη μεταλλαγή της συσχέτισης Είναι-φαίνεσθαι-οφείλειν στο λεξιλόγιο του Μ. Φουκώ. Διάγραμμα εξουσίας σημαίνει για τον Φουκώ τροπικότητα των σχέσεων εξουσίας (δύναμης), η οποία καθορίζει αλλά και καθορίζεται από αντίστοιχους τύπους γνώσης. Γνώση για τον Φουκώ σημαίνει το εύρος αποφανσιμότητας και ορατότητας ενός ιστορικού σχηματισμού, δηλαδή το πλαίσιο δυνατότητας αυτού το οποίο μια εποχή μπορεί να δει και για το οποίο μπορεί να μιλήσει. Εξουσία/γνώση είναι το αδιάρρηκτο σύμπλεγμα που καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο τα πράγματα (τα όντα) διαπλέκονται μεταξύ τους ως σημεία δύναμης και άρα προοπτικής, έλκονται στην παρουσία, εμφανίζουν την όψη τους στο βλέμμα μιας εποχής, αναπαριστώνται στη γλώσσα και διανοίγονται στην εννοιολόγηση, την ερμηνεία, τη ρύθμιση, τη συσχέτιση, τον κανόνα. Είναι δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο η φύση (ότι-Είναι) υπάγει την παρ-ουσία της στο φαίνεσθαι, ίσταται δηλαδή έναντι ενός ιστορικού βλέμματος και άρα υπάγεται στον κανόνα του ανθρώπινου Λόγου και διανοίγεται ως ένα απεριόριστο πεδίο παρέμβασης και ρύθμισης.

Η βιοπολιτική ως το κεντρικό διάγραμμα εξουσίας της νεωτερικότητας παρεμβαίνει επί των φυσικών φαινομένων (την ολότητα των όντων), στον βαθμό που η όψη τους εγγράφεται στον ορίζοντα ορατότητας και αποφανσιμότητας του ιστορικού βλέμματος. Η ουσία των φαινομένων (των όντων) έγκειται στη διαρκώς μεταλλάξιμη αναγωγή των επιμέρους εμφανίσεών τους στις φυσικές κανονικότητες, στις ενότητες των όψεών τους (στις Ιδέες), όπως αυτές παριστώνται από ιδιαίτερους τύπους γνώσης (στατιστική, πολιτική οικονομία κτλ). Δηλαδή η επιμέρους όψη (ειδή) υπάγεται μέσω της γνώσης στην ενότητα της ουσίας της, που σημαίνει στον Λόγο. Όμως, και αυτό είναι μια σημαντική διαφορά, η βιοπολιτική την ίδια στιγμή που υπάγει το Είναι στην Ιδέα αποσυνδέει την Ιδέα από το υπεραισθητό στον βαθμό που η τελευταία δεν προσλαμβάνει μια αιώνια και ακίνητη μορφή αλλά αποτελεί συνάρτηση της μεταλλαγής των ίδιων των φαινομένων, της μεταλλαγής του επιστημονικού βλέμματος που τα αναπαριστά και των διαρκών ανακατανομών του οφείλειν-να-είναι των όντων όπως αυτές προκύπτουν από τον συνδυασμό τους με τις εκάστοτε τροπικότητες και αποκρυσταλλώσεις των σχέσεων εξουσίας και δύναμης. Το οφείλειν-να-Είναι των όντων επιστρέφεται στα αισθητά όντα κατά τον τρόπο και στον βαθμό που αυτά είναι αισθητά (ορατά και αποφάνσιμα) στο ιστορικό ανθρώπινο Da-Sein. Υπό αυτή την έννοια δεν απαιτείται ιδιαίτερη φαντασία ώστε να αντιστοιχήσουμε οιονεί λέξη προς λέξη αυτούς τους προσδιορισμούς της βιοπολιτικής με το τελευταίο στάδιο του κατά Νίτσε μηδενισμού. Ποιο στοιχείο ωστόσο αναλογεί εντός αυτού του πλαισίου με τον υπερβατικό κανόνα που εξοβελίζεται έναντι της εμμένειας και της πολλαπλότητας του φυσικού; Και υπό ποια έννοια η θέση του, παρόλο που απομένει κενή, διατηρείται ανέπαφη ως θέση; Το στοιχείο αυτό δεν είναι τίποτα άλλο παρά ο Νόμος, το κωδικοποιημένο πλαίσιο, η υπερβατική ενότητα που συμπεριλαμβάνει και διευθετεί εκ των προτέρων όλο το εύρος της ενδεχομενικότητας του πραγματικού. Ο Νόμος ως το ιδεώδες που συμπεριλαμβάνει στην επικράτειά του την ενδεχομενικότητα και τη μοναδικότητα του ενικού φαινομένου μονάχα στον βαθμό που η τελευταία συνιστά περίπτωση. Και το θεμελιακό συμβάν του μηδενισμού της εποχής μας είναι σύμφωνα με τον Αγκάμπεν η μετατροπή του Νόμου σε πεδίο ανάδυσης ανομικών τακτικών διαμέσου αυτού που ονομάζει κατάσταση εξαίρεσης. Με άλλα λόγια η αναστολή της ενοποιητικής ισχύος του υπερβατικού κανόνα σε

συνδυασμό με την ταυτόχρονη διατήρηση της νομιμοποιητικής ισχύος του ως ζωογόνο δύναμη των μηχανισμών που ρυθμίζουν τις απρόβλεπτες διακυμάνσεις του οφείλουν το οποίο ο άνθρωπος αντιπαραβάλλει στα όντα. Με αυτούς τους όρους ο μηδενισμός της εποχής μας αναδύεται σε σχέση με τον υπερβατικό Νόμο ως «ισχύς χωρίς σημασία», αυτό που ο Σόλεμ ονομάζει Μηδέν της αποκάλυψης. «Ένα στάδιο κατά το οποίο ο νόμος επιβεβαιώνει ακόμα την ύπαρξή του εκ του γεγονότος ότι ισχύει αλλά την ίδια στιγμή δεν σημαίνει. Εκεί που ο νόμος εξωθείται στο σημείο μηδέν του περιεχομένου του και ωστόσο δεν εξαφανίζεται, εκεί αναδύεται το Μηδέν» (Agamben 2005). Με τα λόγια του Νίτσε το υπερβατικό ιδεώδες εξαλείφεται, ωστόσο η θέση του παραμένει ανέπαφη!

Σκιαγραφήσαμε λοιπόν ως εδώ σε αδρές γραμμές τις τροπικότητες του φαίνεσθαι με τη δεύτερη σημασία, οι οποίες αποτελούν προϋπόθεση για την κατανόηση της εποχής μας, την εποχή της βιοπολιτικής εξαίρεσης, ως απόγειο του μηδενισμού. Σειρά τώρα έχει να αντιστοιχήσουμε σε αυτούς τους προσδιορισμούς την αντίστοιχη πρόσληψη του χώρου. Είδαμε στην αρχή πως το φαίνεσθαι με τη δεύτερη σημασία αναδύεται στα πλαίσια ενός ήδη παρόντος χώρου και δεσμεύεται από το βλέμμα εντός των ήδη παγιωμένων διαστάσεων αυτού του χώρου. Ο χώρος δηλαδή αποτελεί την επιφάνεια ανάδυσης των όντων στον βαθμό που αυτά καθίστανται ορατά, γνώσιμα και ρυθμίσιμα εντός του συμπλέγματος εξουσίας/γνώσης της βιοπολιτικής και το μηδενιστικό μοντέλο διακυβέρνησης του νόμου που ισχύει χωρίς να σημαίνει . Ποια είναι λοιπόν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτού του είδους χωροθέτησης ; Ο Φουκώ ως απάντηση επιστρατεύει τον όρο milieu. Milieu είναι το περιβάλλον που λειτουργεί ταυτόχρονα ως μέσο και ως επιφάνεια ανάδυσης της παρουσίας, της κυκλοφορίας και της δράσης των όντων. Είναι ο χώρος όπου τα όντα καθίστανται ορατά διαμέσου των διαρκώς μεταλλάξιμων και εναλλάξιμων συναφειών αιτιότητας, κυκλοφορίας και ενδεχομενικότητας. Το milieu είναι ο χώρος όπου η πολλαπλότητα των ανθρώπων και των πραγμάτων (τα όντα) άγονται στην εμφάνεια, την παρουσία και την αλληλοδιαπλοκή εντός της «φυσικότητας» που προσδίδει στη φύση το ανθρώπινο νοεόν και κατ' επέκταση ο ορίζοντας δυνατότητας του νοεόν εντός του συμπλέγματος εξουσίας /γνώσης. Αλλά και αντίστροφα milieu είναι ο «τεχνητός» χώρος που οργανώνουν οι μηχανισμοί εξουσίας/γνώσης ως πεδίο παρέμβασης, εντός του οποίου όμως οι ίδιοι οι μηχανισμοί, οι σχέσεις που παράγουν και στις οποίες υπόκεινται, η ίδια η πρακτική δραστηριότητα του ανθρώπου στον κόσμο δεν αποτελεί παρά ένα φυσικό στοιχείο εντός του ίδιου milieu. Με δυο λόγια, ο παγιωμένος χώρος που ίσταται έναντι του ιστορικά προσδιορισμένου ανθρώπινου βλέμματος οργανώνει τη φύση ως πεδίο έντασης σχέσεων εξουσίας/γνώσης και το πεδίο έντασης των σχέσεων εξουσίας/γνώσης ως φύση.

Εντός αυτής της κυκλικότητας είναι που το οφείλουν-να-είναι των όντων αποσυνδέεται από τον παγιωμένο και υπερβατικό κανόνα (τον Νόμο) και υπάγεται στις διαρκείς ανακατανομές αυτού που προσδιορίζεται κάθε φορά ως κανονικό και κατ' επέκταση επιθυμητό με όρους «φυσικότητας». Είδαμε όμως πως ο Νόμος, αν και χάνει την ενοποιητική ισχύ της υπερβατικότητάς του, διατηρεί την υπερβατική του θέση ως εκκενωμένη από σημασία ισχύ. Προκύπτει λοιπόν το ερώτημα: Με ποιους όρους διατρέχεται, διασπάται και συνέχεται το ημι-φυσικό, ημι-τεχνητό milieu από χώρους ισχύος και αναστολής του υπερβατικού κανόνα; Πώς είναι δηλαδή δυνατόν η παρουσία και η κυκλοφορία των όντων σε χωροταξικό επίπεδο να υπάγεται αλλά και να διαφεύγει ταυτόχρονα της κανονιστικότητας του Νόμου; Μια πιθανή απάντηση μπορεί να αναζητηθεί μονάχα στον βαθμό που το milieu, ο ήδη υφιστάμενος χώρος εμφάνισης των όντων,

διασπάται σε χώρους «κανονικότητας» και χώρους «εξαίρεσης» οι οποίοι διαπερνούν ο ένας τον άλλο τείνοντας διαρκώς να συμπίπτουν. Το milieu δηλαδή προβάλλει ως κατώφλι αδιαφορίας μεταξύ κανόνα και εξαίρεσης, δίκαιου και συμβάντος, χάους και τάξης, στον βαθμό που χωροταξικές διευθετήσεις εντός των οποίων η δεσμευτικότητα του κανόνα μεταβάλλεται σε καθαρή και αδέσμευτη κυρίαρχη δύναμη διασυνδέονται τοπολογικά με την ολότητα του χώρου όπου ο κανόνας φαινομενικά συνεχίζει να ισχύει. Η πλήρης και ρητή εξαίρεση ενός συγκεκριμένου χώρου από την κανονικότητα και την κανονιστικότητα τέμνει, καθορίζει και ολοκληρώνει το σύνολο του χώρου ακριβώς επειδή τον διατρέχει ως δυνατότητα. Οι χώροι εξαίρεσης εμφανίζονται έτσι ως εκτοπίζουσες εντοπιολογήσεις, οι οποίες, υπερβαίνοντας τον χώρο ως πεδίο ανάδυσης και ρύθμισης μορφών παρουσίας (ύπαρξης) στη βάση υπερβατικών κανόνων, εγκαθιδρύουν ζώνες απόλυτης εξαίρεσης, όπου τα πάντα μπορούν να συμβούν και την ίδια στιγμή να συνιστούν Νόμο. Και ως τέτοιες, ακριβώς επειδή μπορούν να συμπεριλάβουν τα πάντα ή μπορούν να εμφανιστούν οπουδήποτε, διατρέχουν δια του αποκλεισμού τους τον χώρο της «κανονικότητας» σε κάθε του εκατοστό. Αυτός είναι σε πολύ αδρές γραμμές ο τρόπος με τον οποίο ο υπερβατικός κανόνας χάνοντας την επικράτεια της δεσμευτικότητάς του νομιμοποιεί και διανοίγει με την κενότητα της θέσης του έναν απεριόριστο χώρο δράσης για εκείνον που κατέχει την ισχύ του. Κυρίαρχος μηδενισμός ή μηδενισμός της κυριαρχίας!

Αν λοιπόν κρίση σημαίνει έκτακτη ανάγκη και έκτακτη ανάγκη σημαίνει ριζοσπαστικοποίηση της εξαίρεσης, ποιο είναι το πλαίσιο εντός του οποίου θα πρέπει να αντιληφθούμε τον χώρο στην Ελλάδα της κρίσης; Μα ακριβώς σαν τη φυσικοτεχνητή επιφάνεια ανάδυσης φυσικών (οιονεί βιολογικών) διεργασιών που εμφανίζονται ταυτόχρονα ως αίτιο, αποτέλεσμα και αντικείμενο σχέσεων και μηχανισμών εξουσίας/γνώσης. Αλλά και σαν πεδίο που διατρέχεται πέρα ως πέρα από χωρικές διανοίξεις εντός των οποίων η τάξη και το χάος, το δίκαιο και το γεγονός, η ζωή ως υποκείμενο δικαίου και ως αντικείμενο μιας απεριόριστης κυρίαρχης βίας τείνουν να συμπίπτουν. Οι μεταναστευτικές ροές, η κυκλοφορία των ασθενειών, η χρήση και το εμπόριο ναρκωτικών, οι τρομοκρατικές ενέργειες, οι διαδηλώσεις, η πορνεία, οι καταλήψεις, οι ρατσιστικές επιθέσεις ή ευρύτερα κάθε φαινόμενο καθίσταται «πραγματικό», «φυσικό» και άρα ρυθμίσιμο μονάχα εντός αυτού του πλαισίου. Δηλαδή ως φαινόμενο εμμενές στην κυκλικότητα φύσης/εξουσίας/γνώσης και διαχειρίσιμο σε επίπεδο κρατικής κυριαρχίας, στον βαθμό που εξαιρείται από την κανονικότητα και υπάγεται έστω και δυνητικά σε μια αδέσμευτη κυρίαρχη βία. Ανάδυση των φυσικών κανονικοτήτων, πρόσδεσή τους στις κατανομές αιτίου/αποτελέσματος και ενδεχομενικότητας/επικινδυνότητας, αέναη παρέμβαση επί των στοιχείων που κυβερνούν την αυτορύθμισή τους, περίφραξη των όντων και των μορφών ζωής που εμπλέκονται στις φυσικές διεργασίες ως φορείς κινδύνου σε χώρους απόλυτης εξαίρεσης από τη δικαιική τάξη. Κρίση σε αυτό το πλαίσιο σημαίνει: ένταση των φαινομένων, διαύγεια των συσχετίσεων, εντατικοποίηση των παρεμβάσεων, μονοπώλιο της κυρίαρχης απόφασης, ριζοσπαστικοποίηση της κυρίαρχης βίας.

Κρίση στην Ελλάδα σημαίνει πως όλες οι σφαίρες της δημόσιας ζωής (εργασία, δημόσια τάξη, υγεία, κατανάλωση, εγκληματικότητα, φυσικό περιβάλλον, πολεοδομία κ.τ.λ.) προβληματοποιούνται, συνέχονται και γίνονται ορατές υπό τη μορφή εκτροχιασμένων φυσικών διεργασιών και ως εκ τούτου διεργασιών που αποζητούν τη ρύθμιση. Το πεδίο αλλά και το μέσο αυτής της ρύθμισης είναι το βιοπολιτικό milieu ως επιφάνεια συμπλοκής

φύσης και νοείν, φυσικών φαινομένων και εξουσίας/γνώσης. Αν λοιπόν ο Φουκώ έχει δίκιο, το milieu εμφανίζεται ως απεριόριστο πεδίο παρέμβασης επί της αλληλοδιαπλοκής του πληθυσμού, του ανθρώπου ως είδους, με το φυσικό και τεχνητό περιβάλλον του οποίου αποτελεί μέρος και στοιχείο, αίτιο και αποτέλεσμα. Η γενική επαναρύθμιση του κοινωνικού ως βιολογικού σε συνθήκες κρίσης συνεπάγεται ωστόσο (όπως μπορούμε πολύ εύκολα να διαπιστώσουμε από την ελληνική πραγματικότητα) ρηγμάτωση της βιολογικής ενότητας του πληθυσμού διαμέσου της προβληματοποίησης συγκεκριμένων μορφών ύπαρξης (δηλαδή συγκεκριμένων, πολλαπλών ή εξατομικευμένων έμβιων σωμάτων) ως φορέων άμεσου βιολογικού κινδύνου για τη ζωή του γενικού πληθυσμού. Τα σώματα που διαπράττουν αυτή την ιδιότυπη βιολογική προδοσία είναι που εξαιρούνται από τη δικαυκή τάξη (τον δικαυκό κανόνα της ανθρωπινότητας) και υπάγονται στη δικαιοδοσία μιας άμετρης φυσικοποιημένης βίας. Μιας βίας η οποία, εκκινώντας από τις συγκεκριμένες χωροθετήσεις της απόλυτης δικαιοδοσίας της, διατρέχει κάθε εκατοστό του milieu ως ακραία αλλά εγγενής μορφή της βιοπολιτικής ρύθμισης. Αυτή είναι η πρωταρχική διαδικασία διαμέσου της οποίας το επικίνδυνο σώμα του Άλλου παθολογικοποιείται, στιγματίζεται, διαπομπεύεται, βασανίζεται, εγκλείεται, θανατώνεται. Αυτός είναι δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο τα στρατόπεδα συγκέντρωσης μεταναστών, το αστυνομικό τμήμα του Βελβεντού Κοζάνης, ο βυθός του Αιγαίου, τα λεηλατημένα και διαπομπευμένα σώματα των οροθετικών γυναικών, το κέντρο της Αθήνας ως πεδίο εκδήλωσης της άμετρης βίας της αστυνομίας εναντίον διαδηλωτών αποτελούν το αναγκαίο σύστοιχο της συνολικής επαναρύθμισης των φυσικών διεργασιών που συντελούνται επί και διά του milieu. Αποτελούν δηλαδή το αναγκαίο σύστοιχο της κρίσης ως διαγνωστικού και μεταρρυθμιστικού προγράμματος.

Φτάνοντας προς το τέλος αυτής της παρουσίασης θα πρέπει να επιστρέψουμε στην αρχή ώστε να εξετάσουμε τι καταφέραμε και τι εκκρεμεί. Καταφέραμε, ελπίζω, να διαγράψουμε μια διανοητική πορεία η οποία εντοπίζει την απαρχή και τον όρο δυνατότητας της σημερινής μας ιστορικής κατάστασης και των σημασιών του χώρου που αυτή συνεπάγεται στη θεμελιώδη διάκριση μεταξύ δύο ειδών του φαίνεσθαι και το διχασμό μεταξύ ουσίας και ύπαρξης, αισθητού και υπεραισθητού, φύσης και λόγου. Τι εκκρεμεί; Μα προφανώς μια συζήτηση περί του φαίνεσθαι με την πρώτη σημασία, για την αυθιστάμενη συλλογή και την προβαίνουσα ισχύ των όντων ως κάλεσμα του Είναι προς το ανθρώπινο Da-Sein, ως κάλεσμα για αυθεντική ιστορική ύπαρξη του ανθρώπου μες τον κόσμο. Δύο είναι οι μεθοδολογικές προϋποθέσεις που θα μας επιτρέψουν να αποφύγουμε ασυγχώρητες απλουστεύσεις και να αδράξουμε το ζήτημα εντός της απτής πολυπλοκότητάς του. Πρώτη προϋπόθεση: η λήθη της προβαίνουσας ισχύος των όντων διαμέσου της υπαγωγής της ουσίας της στην όψη και από εκεί στον κανόνα του ανθρώπινου Λόγου, δεν σημαίνει πως η ισχύς των όντων ως τέτοια δεν εκδηλώνεται παντού γύρω μας. Προϋπόθεση δεύτερη: το φαίνεσθαι με τη δεύτερη σημασία δεν είναι ψέμα, δεν είναι ένα αυθαίρετο στοιχείο που προστίθεται στα όντα διαστρεβλώνοντας την ουσία τους, αλλά αντίθετα ανήκει ουσιαδώς στο Είναι των όντων και αποτελεί αναφαίρετο στοιχείο του είναι-μες-τον-κόσμο του ανθρώπινου Da-Sein. Η αυθεντική ιστορική ύπαρξη του ανθρώπου στον κόσμο θεμελιώνεται στο συμβάν του νοείν και στη δεκτικότητα του νοείν έναντι των φαινομένων ως απόφαση υπέρ του Είναι, κατά του μηδενός και αντιμαχίας με το φαίνεσθαι. Το νοείν με αυτή την αρχέγονη σημασία δεν συνιστά ικανότητα του ανθρώπου αλλά φανερόνεται ως κλήτευση του ανθρώπου από το Είναι, αποφασιστική διανοικτότητα του νοείν στα όντα,

δηλαδή συλλογή της προβαίνουσας ισχύος των όντων στο νοεόν, δηλαδή απόφαση υπέρ της ύπαρξης και κατά της ανυπαρξίας και κυρίως αέναη αντιμαχία με το φαίνεσθαι με τη δεύτερη σημασία. Το Είναι των όντων καλεί τον άνθρωπο να βιαιοπραγήσει επί των φαινομένων αλλά καλεί επίσης τον άνθρωπο να αποτελέσει τον τόπο όπου το Είναι των όντων εξέρχεται από την κάλυψη της προσφερόμενης όψης τους και αποκαλύπτεται. Με δυο λόγια το γεγονός πως η α-λήθεια θα πρέπει να νοηθεί ως εκ-κάλυψη, ως προβαίνον εμφανίεσθαι, σημαίνει πως η κάλυψη ανήκει ουσιωδώς στην αλήθεια. Υπό αυτή την έννοια η ιστορική ύπαρξη του ανθρώπου θα πρέπει να νοηθεί ως μια διαρκής ταλάντωση ανάμεσα στην κάλυψη και την εκ-κάλυψη των όντων, μια διαρκής βιαιοπραξία έναντι της φύσης ως προβαίνουσας ισχύος, η οποία όμως αφήνει αυτή την ισχύ να φανερωθεί στο νοεόν και να συλλεχθεί από το Λόγο. Και υπό αυτή την έννοια είναι που η υπαγωγή των όντων στη βιαιοπραξία του Λόγου και του σκέπτεσθαι αποτελεί προϋπόθεση για τη λήθη του Είναι, αλλά πρωταρχικότερα αποτελεί συμβάν ανήκον στην ουσία του Είναι. Το ζήτημα, ή μάλλον το πρόβλημα, συνίσταται στην υφαρπαγή της ουσίας και της α-λήθειας από τη φανέρωση των όντων και η πρόσδεσή της στον Λόγο ως λογική. Η μετακύλιση της ουσίας από το ότι-Είναι στο τι-Είναι και της αλήθειας από την εκ-κάλυψη στην αποφαντική ορθότητα.

Ας προσπαθήσουμε τώρα να απλοποιήσουμε τα πράγματα γειώνοντας αυτόν τον χαϊντεγκεριανό συλλογισμό στο απτό παράδειγμα του αναδυόμενου χώρου των συγκεντρώσεων της Πλατείας Συντάγματος. Ας προσεγγίσουμε δηλαδή αυτές τις συγκεντρώσεις με βάση την αμφισημία του φαίνεσθαι, τη συσχέτισή της με το νοεόν και τις ιδιαίτερες τροπικότητες του χώρου που εκπηγάζουν από την αλληλοδιαπλοκή αυτών των στοιχείων. Οι συγκεντρώσεις του Συντάγματος αλλά και κάθε άτομο που συμμετείχε σε αυτές, ακριβώς στον βαθμό που είναι όντα, εκπτύσσουν την ύπαρξή τους προβαίνοντας και κυριαρχώντας εν εαυτώ, διανοίγοντας τον χώρο της αποκάλυψής τους, εισχωρώντας στο φως, διανοιγόμενα στο είναι της φωτεινότητας. Ωστόσο και πάλι ακριβώς στον βαθμό που είναι όντα, είναι σημεία ισχύος και άρα προοπτικής που προσφέρουν την όψη τους εντός του ήδη παγιωμένου χώρου του βλέμματος στην ερμηνεία, στη βιαιοπραξία του Λόγου. Και αυτά τα δύο συγκροτητικά στοιχεία των όντων δεν συνιστούν ένα δίλημμα ανάμεσα στην αλήθεια και το ψεύδος αλλά συγκροτούν ένα αζεδιάλυτο σύμπλεγμα όπου η φανέρωση και η κάλυψη αποδίδονται σε μια λυσσαλέα, αέναη διαμάχη.

Στο παράδειγμά μας τώρα, πώς θα πρέπει να εννοήσουμε τη συσχέτιση αυτών των στοιχείων εντός του μηδενισμού και πώς επί της γραμμής διαφυγής από τον μηδενισμό; Στα πλαίσια του μηδενισμού η όψη των διαδηλώσεων υπάγεται στην ενότητα της Ιδέας της και από εκεί στο οφείλει ως Ιδεώδες για να επιστρέψει στα όντα ως διαρκής διάσπαση της ενότητάς τους. Ο μηδενισμός είναι ο νόμος του δυισμού όπου το Ένα γίνεται Δύο, το Δύο Τέσσερα, το Τέσσερα Οκτώ κ.ο.κ. Το Ένα προστίθεται στα όντα ως νόμος της διάσπασής τους σε Δυο. Ον-ιδέα-οφειλή του όντος στο ιδεώδες. Δηλαδή απαξίωση της ζωής, χρέος της ζωής στην ενότητα του υπερβατικού Ιδεώδους. Δυισμός ο οποίος μένει ανέπαφος ακόμα και όταν η οφειλή διασυνδέεται με την εμμενή πολλαπλότητα του αισθητού διασυνδέοντας απευθείας αλλά αναγκαία το Πέντε ή το Δεκαπέντε με το Ένα και πάντα με το Ένα ως προϋπόθεση του Δύο. Πολλαπλότητα των όντων-δομή του συσχετισμού τους-οφειλή στη διαρκώς εναλλάξιμη κανονικότητα αυτής της δομής. Οι γραμμές διαφυγής από τον μηδενισμό εκκινούν και αυτές στο σημείο όπου οι διαδηλώσεις στο Σύνταγμα εκπτύσσουν την ισχύ τους ως κυριαρχία και προσφέρουν την πολλαπλότητα των όψεών τους στη

βαιοπραξία του ανθρώπινου Λόγου. Η βαιοπραξία αυτή όμως εμφανίζεται πλέον ως ζυγός που συναρμολογεί αλλά και μετεωρίζεται ανάμεσα στο χάος και στην τάξη, στην πολλαπλότητα της όψης και την ενότητα του Είναι. Η μονάδα ανήκει στην πολλαπλότητα μόνο στον βαθμό που αφαιρείται από αυτήν: Ο νόμος του $v-1$. Πολλαπλότητα-βαιοπραξία του Λόγου (-1)-επιστροφή στην πολλαπλότητα-1 κ.ο.κ. Ο αυτοδιαμορφούμενος νόμος του επισυμβαίνοντος γίνεσθαι που πάντα/ήδη αφαιρείται από και επιστρέφεται στη σταθερή παρουσία της πολλαπλότητας των όντων, η οποία με τη σειρά της πάντα/ήδη υπερβαίνει κάθε αφαιρετική ή αφηρημένη μονάδα αποσυνδέεται από το οφείλιν και επανακάμπτει διαρκώς στο Είναι.

Ας προσπαθήσουμε να συλλάβουμε τώρα τη συσχέτιση των τροπικότητων του φαίνεσθαι με τη βαιοπραξία του Λόγου στη βάση των ιδιαίτερων χωρικοτήτων που παράγουν. Ο δυισμός, ο νόμος της αντανάκλασης, επανεδαφικοποιεί πάντοτε την πολλαπλότητα των όψεων, τη φαινομενικότητα των όντων, στην ενότητα της Ιδέας και την οφειλή προς το Ιδεώδες. Αυτό που οι Ντελέζ και Γκουαταρρί ονομάζουν διχοτομική ρίζα. Κάθε πολλαπλότητα και κάθε στοιχείο της πολλαπλότητας επανασυνδέεται με την ενότητα του Λόγου που κυβερνά το οφείλιν-να-Είναι και προβαίνει πάντοτε διχοτομικά. Πάντοτε αντιπαραβάλλει τη μοναδικότητα ή την πολλαπλότητα του φαινομένου στην ισχυρή ενότητα του Ιδεώδους. Για παράδειγμα η κυρίαρχη αριστερή αφήγηση σχετικά με τις συγκεντρώσεις του Συντάγματος ως έκφραση της ενιαίας βούλησης του κυρίαρχου Λαού. Η πολλαπλότητα της ισχύος των όντων που διαδηλώνουν υπάγεται στην ενιαία όψη τους ως μεγαλειώδους διαδήλωσης η οποία προκειμένου να αποκτήσει σημασία ή να μετατραπεί σε σημειώσιμο οφείλει να είναι Λαός. Το Σύνταγμα υπό αυτή την έννοια αποτελεί τον ήδη διαμορφωμένο χώρο του ανθρώπινου βλέμματος όπου αυτό που είναι υπάγεται στην οφειλή του στο ιδεώδες του ανθρώπινου Λόγου. Η προβαίνουσα ισχύς των όντων οφείλει δηλαδή να επανεδαφικοποιηθεί στην ενότητα της κεντρικής ρίζας, η οποία ταυτόχρονα αποτελεί και το βαθύτερο νόημα της ύπαρξής τους. Ο λαός ως πηγή, αποτέλεσμα και αίτημα της συνεκτικής υπερβατικότητας του κανόνα, της γενικής δεσμευτικότητας του Νόμου, η οποία βάλλεται και υπονομεύεται από τη βιοπολιτική ρύθμιση και την αδέσμευτη κυρίαρχη βία της κατάστασης εξαιρέσεως. Ο πιο κλασικός, ξεθωριασμένος, δυϊστικός και πιθανώς βαρετός τρόπος σκέψης στρέφεται ενάντια στον μηδενισμό της εποχής μας, ο οποίος ωστόσο τον έχει ήδη ξεπεράσει.

Τον έχει ξεπεράσει καθώς ο μηδενισμός της βιοπολιτικής εξαιρέσεως δεν προβαίνει σε τόσο χονδροειδείς διχοτομήσεις: συλλαμβάνει την πολλαπλότητα των όντων ως φαινομένων στη μοναδικότητά τους και την επανεδαφικοποιεί στην εναλλάξιμη ενότητα των κανονικοτήτων που εμφανίζουν στον ανθρώπινο Λόγο. Την υπάγει δηλαδή στην οφειλή προς την ίδια τη φυσικότητα και την εμμένεια της δομής που τα συσχετίζει. Η βιοπολιτική ρύθμιση και η αδέσμευτη κυρίαρχη βία σχηματοποιούνται και προβαίνουν υπό τη μορφή δεσμιδωτών ριζών. Η εμμενής απροσδιόριστη πολλαπλότητα των δευτερευουσών ριζιδίων, η φυσική πραγματικότητα, εγκαταλείπει την κεντρική ρίζα η οποία παίζει τον ρόλο της ως ενότητα μονάχα στον βαθμό που είναι ενδεχομενική, μεταλλάξιμη και λειτουργική. Οι διαδηλώσεις γίνονται ορατές ως πρόβλημα, διασπώνται στα επιμέρους στοιχεία τους, ξεετάζονται με βάση τις ιδιαίτερες κανονικότητες που παρουσιάζουν και υπόκεινται σε μια σειρά ρυθμίσεων που εναρμονίζουν αυτές τις κανονικότητες σε μια επιθυμητή ενότητα. Ο κανόνας της αντιμετώπισής τους είναι μια συνάρτηση των επιμέρους στοιχείων που τις αποτελούν όπως αυτά προβάλλονται επί της δομής της λειτουργικότητάς

τους. Το Σύνταγμα εμφανίζεται έτσι ως στοιχείο, αποτέλεσμα και μέσο της αλληλεπικάλυψης της φυσικότητας και της κανονικότητας του milieu με τη ρύθμιση της φυσικής κανονικότητας από τους μηχανισμούς ασφάλειας της βιοπολιτικής. Σε αυτό το πλαίσιο είναι που οι διαδηλώσεις ως φυσικά φαινόμενα άλλοτε αναδεικνύονται εντός των αντιφάσεων τους και άλλοτε υπάγονται σε μια κοινή αιτηματικότητα, άλλοτε αντιμετωπίζονται ως ένα ενιαίο σώμα και άλλοτε ως σύνφυρμα επιμέρους ομαδοποιήσεων, άλλοτε οι συγκρούσεις κατευθύνονται προς συγκεκριμένες χωροταξικές διευθετήσεις και αφήνονται να εκτονωθούν και άλλοτε προλαμβάνονται μαζικά σε όλο το εύρος του κέντρου της πόλης, άλλοτε η αστυνομία εμφανίζεται ως διακριτικός τοποτηρητής και άλλοτε ως σώμα αιμοδιψών πραιτώρων κ.ο.κ. Σε αυτό το πλαίσιο η ερμηνευτική διαμάχη γύρω από τη σημασία των συγκεντρώσεων του Συντάγματος παίρνει τη μορφή της εξής αντίθεσης: η διχοτομική ρίζα ενάντια στο δεσμιδωτό σύστημα ριζών, ο κλασικός μηδενισμός ενάντια στον μηδενισμό της εποχής μας, ο Διαφωτισμός ενάντια στη βιοπολιτική μετεξέλιξή του. Αντίθεση ανάμεσα σε δύο μορφές δυϊσμού, δύο μορφές υπαγωγής της προσφερόμενης όψης των όντων στο ιδεώδες, δύο μορφές μηδενισμού.

Οι γραμμές διαφυγής από τον μηδενισμό τώρα συσχετίζονται και αυτές με τον αρχέγονο δυϊσμό των ειδών του φαίνεσθαι, την αυθιστάμενη προβαίνουσα ισχύ των όντων στην ύπαρξη και την προσφερόμενη όψη τους στο βλέμμα του ανθρώπινου Da- Sein ως τόπου κάλυψης/εκ-κάλυψης του Είναι. Οι γραμμές διαφυγής είναι εμμενείς στην αντίθεση ανάμεσα στη μη-αναγωγιμότητα της πολλαπλότητας και της μοναδικότητας του Είναι των όντων στην ενότητα της βιαιοπραξίας του Λόγου με την αναγκαιότητα του αρχέγονου νοείν ως τόπου της αυτοαποκάλυψης του Είναι. Υπό αυτή την έννοια δεν μπορούμε να συλλάβουμε τις γραμμές διαφυγής παρά ως διαρκή απεδαφικοποίηση των ριζομορφικών επανεδαφικοποιήσεων του μηδενισμού, ως γραμμές διαφυγής προς το έξω του Λόγου εντός του Λόγου, ως διαρκή μετεωρισμό ανάμεσα στην πολλαπλότητα και τη μονάδα, το χάος και τον νόμο. Δηλαδή ως διαρκή αγώνα υπέρ του Είναι, κατά του μηδενός και αντιμαχίας με το φαίνεσθαι. Οι γραμμές διαφυγής από τον μηδενισμό εμφανίζονται και διατρέχουν το πεδίο του πραγματικού όταν το συλλάβουμε με τη μορφή του ριζώματος. Το ρίζωμα εμπεριέχει τα πάντα ως δυνατότητες: άναρχες επεκτάσεις, αδιέξοδα, κυκλικές αναδιευθετήσεις, σπειροειδείς αναβάσεις και γραμμικές καταβάσεις, συνεχείς και ασυνεχείς ροές κατεύθυνσης, αποκρυσταλλώσεις βολβών και μίσχων, ριζομορφικές διχοτομήσεις και συστήματα ριζιδίων. Κάθε στοιχείο του ριζώματος είναι ετερογενές και διασυνδέσιμο με κάθε άλλο, κάθε ρίζωμα αποτελεί μια πολλαπλότητα αποσυνδεδεμένη από το Ένα ως αντικείμενο ή υποκείμενο, ως φυσική ή πνευματική πραγματικότητα, ως εξωτερικότητα ή εσωτερικότητα. Το ρίζωμα προβαίνει στην ύπαρξη, διασυνδέεται με άλλα ριζώματα και υπόκειται σε διαρκείς εναλλαγές της φύσης του ακριβώς επί της αλληλοδιαπλοκής του με διεργασίες απεδαφικοποίησης και επανεδαφικοποίησης που διατρέχουν κάθε του εκατοστό. Το ρίζωμα διανοίγει το μέσα στο έξω και το έξω στο μέσα, πολλαπλασιάζει και εντατικοποιεί δυνατότητες, συμπεριλαμβάνει και αποκλείει, συνέχει και αποσυναρμολογεί, διατρέχεται από το καλύτερο και το χειρότερο. Οι συγκεντρώσεις του Συντάγματος αναδύονται ως πεδίο εμμενούς διανοικτότητας, εμφανίζουν βολβούς φασιστικοποίησης, αυταρχισμού ή κομμουνιστικοποίησης, μίσχους και ρίζες αντιπροσώπευσης και αναπαράστασης, τομές γιορτής και πολέμου, εισόδους και εξόδους διαδηλωτών, αστυνομικών ή εξωγήινων, ροές έντασης και μετεωρισμού, αποκρυσταλλώσεις συνάφειας και λειτουργικότητας, διαφυγές πανικού και μέθης.

Το Σύνταγμα αποτελεί έναν ανοιχτό χάρτη διασυνδεδεμένο με το πεδίο της συνοχής της διαδήλωσης και άρα έναν διαρκώς μεταλλάξιμο χάρτη, έναν αχαρτογράφητο χάρτη, έναν χάρτη γεμάτο εισόδους. Το Σύνταγμα των διαδηλώσεων δεν αποτελεί έναν σταθερό και εκμετρήσιμο χώρο επί του οποίου συντελείται κάτι και μετά κάτι άλλο και μετά κάτι άλλο. Το Σύνταγμα διανοίγεται ως χώρος στον βαθμό που η εναλλαγή των θέσεων και η συστροφή των ροών ορίζουν τόπους οι οποίοι εκμετρούν τον χώρο μόνο για να τον ξαναβυθίσουν στην ανακατανομή της ισχύος και της εμφάνισης των όντων. Το Σύνταγμα εδαφικοποιείται ως επιφάνεια ανάδυσης της διαχειριστικής συνέλευσης, της πάνω πλατείας, του επιχειρησιακού σχεδιασμού της αστυνομίας ή της εμφάνισης οργανωμένων μπλοκ διαδηλωτών και απεδαφικοποιείται δια της ανακατανομής τους στο πεδίο του πραγματικού, το πεδίο που διαρκώς εκφεύγει προς το έξω. Απεδαφικοποίηση και επανεδαφικοποίηση σε μια διαρκή ροή έντασης και μετάλλαξης, σύνδεσης, αποσύνδεσης και επανασύνδεσης, εμφάνισης και επανεμφάνισης. Το Σύνταγμα των συγκεντρώσεων αναδύεται δηλαδή ως εμμενές πεδίο του συμβάντος το οποίο δεν μπορούμε να προβλέψουμε, να προκαλέσουμε, να προετοιμάσουμε ή να αναπαραστήσουμε, αλλά το οποίο μας προ-καλεί να μετεωριστούμε στην ανεστιότητα της παρ-ουσίας του. Μας προ-καλεί στον αρχέγονο και ανέλπιδο αγώνα του ιστορικού *Da-sein* να κυριαρχήσει επί του ζυγού που συναρμόζει φύση και Λόγο, χάος και τάξη, πολλαπλότητα και μοναδικότητα μετεωριζόμενο στο πεδίο της συνάφειας μεταξύ ύπαρξης και ουσίας, ότι-Είναι και τι-Είναι, φύσης και Λόγου. Μας προ-καλεί στη δυνατότητα ο αυτοδιαμορφούμενος νόμος του επισυμβαίνοντος γίνεσθαι, ως τόπος κάλυψης και εκ-κάλυψης του Είναι και της α-λήθειας, να αποτελέσει τον βατήρα για την υπέρβαση της ιστορικής μας κατάστασης. Την υπέρβαση του μηδενισμού της κρίσης.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Deleuze G., Guattari F., *A thousand plateaus*, Continuum, Λονδίνο 2004.
Deleuze G., *Ο Νίτσε και η φιλοσοφία*, Πλέθρον, Αθήνα 2002.
Deleuze G., *Φουκώ*, Πλέθρον, Αθήνα 2005.
Foucault M., *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France 1977-78*, Palgrave, Νέα Υόρκη 2007.
Foucault M., *The birth of biopolitics: Lectures at the Collège de France 1978-79*, Palgrave, Νέα Υόρκη 2008.
Agamben G., *Homo sacer: Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, Scripta, Αθήνα 2005.
Agamben G., *Η κοινότητα που έρχεται*, Ίνδικτος, Αθήνα 2007.
Agamben G., *Κατάσταση εξαίρεσης*, Πατάκης, Αθήνα 2007.
Φουκώ Μ., *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, εκδόσεις Ψυχογιός, Αθήνα 2002.
Χάιντεγκερ Μ., *Είναι και χρόνος: Τόμος δεύτερος*, εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα 1989.
Χάιντεγκερ Μ., *Είναι και χρόνος: Τόμος πρώτος*, εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα 1985.
Χάιντεγκερ Μ., *Επιστολή για τον ανθρωπισμό*, Ροές, Αθήνα 2006.
Χάιντεγκερ Μ., *Εισαγωγή στην μεταφυσική*, Δωδώνη, Αθήνα 1990.
Χάιντεγκερ Μ., *Νίτσε: η βούληση για ισχύ ως τέχνη*, Πλέθρον, Αθήνα 2011.